

Ha–Kol

BROJ IZDANJA: 189

OŽUJAK – TRAVANJ – SVIBANJ 2025.

ADAR / NISAN / IJAR / SIVAN 5785.

TEMA BROJA:

JASENOVAC

SADRŽAJ

4	UVODNIK	19	KAZIMIERZ MOCZARSKY “RAZGOVORI S KRVNIKOM”	37	STOGODIŠNJICA SMRT NADRABINA DR HOSEE JACOBIIA
5	JOM HAŠOA — DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE I HEROJE HOLOKAUSTA	20	DROR MIŠANI “ČOVJEK KOJI JE HTIO ZNATI SVE”	41	TAJNE SKRIVENE IZA FASADE ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU
7	KOMEMORACIJA U JASENOVCU: “80 GODINA, 80 SUDBINA”	21	MARK HYMAN “HRANA — ŠTO BISMO TREBALI JESTI?”	45	ANI SPITZER-RAJS RADOŠEVIĆ: ZABORAVLJENA HEROINA
9	EUROPSKI DAN PRAVEDNIKA MEĐU NARODIMA U LUDBREGU	22	STAŠA ARAS “SUHOZID”	49	ODLAZAK ROSE GIRONE, NAJSTARIJE OSOBE KOJA JE PREŽIVJELA HOLOKAUST
11	CAFÉ EUROPE 2025 — DRUŽENJE “PREŽIVJELIH” U SELCIMA	22	LISA FITTKO “MOJ PUT PREKO PIRENEJA”	50	VIOLINA IZ HOLOKAUSTA U RUKAMA OSLOBOĐENE TAOKINJE
12	YUVAL APPLEBOIM — DIPLOMATSKI “KADET” DRŽAVE IZRAEL	23	JASENOVAC — NAJMRAČNIJA TOČKA HRVATSKE POVIJESTI	52	ARGENTINSKI PREDSJEDNIK NAJAVIO DEKLASIFIKACIJU NACISTIČKIH DOSJEA
14	“ŽIDOVSKA SUPRUGA” BERTOLTA BRECHTA IZVEDENA U ŽOZ-U	28	SVJEDOČANSTVA LOGORAŠA JASENOVCA	57	OPROŠTAJ OD ALFIJA KABILJA
15	“IZLOŽBA MILANA STEINERA OTVORENA U NJEGOVOM RODNOM SISKU	29	JASENOVAC IZ RUKE HUGA FISCHERA BARBARIĆA		
17	ELSA MORANTE “POVIJEST”	32	“DEVETI KRUG” JEDAN OD PRVIH FILMOVA O ZLOČINIMA HOLOKAUASTA		
18	ROBERT BADINTER “IDISS”	34	NACISTI I USTAŠE ZAJEDNO U ARAPSKO-IZRAELSKOM RATU 1948. GODINE		

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

MILIVOJ DRETAR, MELITA ŠVOB, MAŠA TAUŠAN, MILJENKO HAJDAREVIĆ, IVO MIŠUR, SRĐAN MATIĆ, BOJANA MRVOŠ, IGOR KRAJCAR, JAROSLAV PECNIK, ANTUN TOMISLAV ŠABAN

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

nakon obilježavanja oslobođanja zloglasnog logora Auschwitz-Birkenau u siječnju, travanj i svibanj mjeseci su kada se na Jom Hašoa prisjećamo i odajemo počast svim žrtvama i herojima Holokausta te na Jom Hacikaron svih žrtava i heroja koji su svoje živote dali od osnivanja Države Izrael. Zašto Židovi imaju dva dana sjećanja? Jom Hacikaron nas podsjeća na cijenu toga što imamo Izrael, a Jom Hašoa nas podsjeća na cijenu koju plaćamo kada Izraela nema. Ove godine obilježena je i 80. godišnjica proboja logoraša iz zloglasnog Jasenovca a nakon dugih godina ta komemoracija bila je dostojanstvena, jedinstvena i u nazočnosti predstavnika svih žrtava ali i čitavog državnog vrha, diplomata i drugih.

Žrtve se nikada ne smiju zaboraviti, na to uvijek iznova podsjećamo i u Ha-Kolu. Zato je tema ovog broja Jasenovac. U tekstu Miljenka Hajdarevića dobit će sve podatke o logoru koji je bio pojam zla u NDH. Milivoj Dretar iz zaborava donosi zaboravljeni dokumentarac o Jasenovcu u čijem je snimanju sudjelovao i Židov Hugo Fischer Ribarić. Tu je i tekst o našoj jedinstvenoj Zori Dirnbach, koja je bila autorica sce-

narija jednog od prvih filmova snimljenih na temu Holokausta, filma “Deveti krug”. Srđan Matić piše o 100 godišnjici od smrti velikog zagrebačkog nadrabina Hosee Jacobija, a sam opis njegovog posljednjeg ispraćaja u Zagrebu pokazuje koji ugled je Hosea Jacobi uživao ne samo u židovskoj zajednici grada već i u čitavome gradu. Danas, kada nas je tako malo, sve je to nezamislivo. I podsjeća još jednom na to što smo sve nepovratno izgubili.

Bojana Mrvoš piše o zanimljivoj povijesti zagrebačkog Arheološkog muzeja, u kojem je za vrijeme Drugog svjetskog rata stolovao Wehrmacht, a u zgradi se još uvijek nalazi i koristi stol generala i opunomoćenika za NDH, Edmunda Glaisea von Horstenaua. Posebno se zahvaljujemo ravnatelju Arheološkog muzeja dr .sc. Ivanu Radmanu-Livaji koji je bio više nego spreman da nam pronađe i ustupi odgovarajuće fotografije za ovaj tekst, a velika hvala i autoru fotografija Igoru Krajcaru.

Ostali smo bez našeg Alfija Kabilja, čija glazba će živjeti zauvijek. Glavni tajnik Hrvatskog društva skladatelja Antun Tomislav Šaban posebno je za Ha-Kol napi-

sao predivne riječi oproštaja od Alfija i najsrdajnije mu se na tome zahvaljujemo.

I kada je ovaj broj već bio spreman za tisak, i kada je uvodnik već bio napisan došla je još jedna tužna vijest: napustila nas je Melita Švob, istaknuta članica Židovske općine Zagreb, predsjednica Udruge preživjelih Holokausta u Hrvatskoj, osnivačica Istraživačkog i dokumentacijskog centra Cendo, jedna od najvažnijih hrvatskih istraživačica na području proučavanja Holokausta u Hrvatskoj te autorica brojnih radova na tu temu. U ovom broju Ha-Kola je posljednji Melitin članak o druženju preživjelih žrtava Holokausta u Selcima, kao i uvijek članak je Melita napisala baš kao što je i obećala a ja sam se čudila da mi Melita nije poslala i obećane fotografije. U sljedećem Ha-Kolu na dostojan ćemo se način oprostiti od Melite koja je godinama bila neumorna u svojoj borbi za žrtve Holokausta a u ovom broju samo: veliko hvala i zihrona livraha!

Do nekog sljedećeg puta
Nataša Barac

JOM HAŠOA — DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE I HEROJE HOLOKAUSTA

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

I ove je godine na Jom Hašoa, Dan sjećanja na žrtve i heroje Holokausta, diljem svijeta odana počast žrtvama uz poruke kako nikada ne smijemo zaboraviti što se dogodilo, jer sjećanje na žrtve moralna je obaveza svih Židova. U Izraelu je život stao na dvije minute, a na mjestu nekadašnjeg nacističkog logora Auschwitz-Birkenau oslobođeni izraelski taoci stajali su pored preživjelih žrtava zloglasnog logora smrti, simbola Holokausta, podsjećajući kako antisemitizam nije prestao s okončanjem Drugog svjetskog rata.

Jom Hašoa obilježen je kao i svake godine i u Hrvatskoj. Premijer Andrej Plenković na društvenim mrežama je napisao da se “na Dan sjećanja na žrtve Holokausta (Jom Hašoa) s posebnim pijetetom i žaljenjem prisjećamo 6 milijuna Židova koji su ubijeni pod nacističkim režimom u Drugom svjetskom ratu”. Odajući počast njihovoj patnji i žrtvi, ostajemo predani borbi protiv antisemitizma i njegovanju kulture sjećanja — ne samo iz poštovanja prema prošlosti, već i iz odgovornosti prema budućnosti, poručio je te istaknuo da je osobito važno da upravo mladima prenesemo povijesnu istinu, kako se strahote iz jednog od najmračnijih razdoblja čovječanstva nikada ne bi ponovile.

PREŽIVJELE ŽRTVE HOLOKAUSTA I OSLOBOĐENE TAOKINJE U AUSCHWITZU

Pred spomenikom Mojsiju na židovskom groblju na Mirogoju predsjednik Židovske općine Zagreb i predsjednik Koordinacije židovskih općina u RH Ognjen Kraus u oštrom je govoru upozorio da

se polako, ali sigurno, brišu tragovi postojanja Židova u hrvatskim gradovima. Nabrojao je niz zakona donesenih u posljednjih 30 godina u Hrvatskoj kojima se, po njegovu tumačenju, relativiziralo

zločine počinjene u vrijeme NDH, primjerice zakon kojim vojska NDH dobiva mirovine i izjednačava se s borcima NOB-a te zakon kojim je “omogućen povrat ukradene imovine ustašama, povratnicima koji su došli do židovske imovine u vrijeme NDH”, te podsjetio da je 1992. komisija na čelu s Vicem Vukojevićem utvrdila da je svega 240 Židova stradalo u Jasenovcu.

Nakon potresa ni država ni grad, istaknuo je, nisu im pomogli u obnovi objekata u vlasništvu ŽOZ-a, za razliku od obnove objekata drugih vjerskih i nacionalnih zajednica. Istodobno, rekao je, brojna ministarstva, državne i gradske ustanove danas stoluju u židovskoj imovini diljem Hrvatske.

Kritike je uputio i tome što je dozvoljena registracija HOS-a s oznakom za Dom spremni, “čime se omogućuju manipulacije kojima i danas svjedočimo”. Dodao je da su potpisane mnoge deklaracije, ugovori i doneseni mnogi dobri zakoni, no sve je to uglavnom samo na papiru.

“Danas, pred 80. godišnjicu Dana pobjede, traži se ukidanje Dana antifašističke borbe. Jednog od najsvjetlijih dana ljudske povijesti. U Hrvatskoj se taj dan ne slavi. Za mnoge je to zapravo dan okupacije”, rekao je.

Na kraju svog govora zahvalio je svim onim dobrim ljudima koji su za vrijeme Holokausta pod cijenu vlastitog života spašavali Židove.

“U Hrvatskoj je do sada priznato više od 130 Pravednika među narodima”, podsjetio je.

Na komemoraciji na Mirogoju bili su izaslanici predsjednika, premijera i Hrvatskog sabora, kao i predstavnici političkih stranaka, te predstavnici diplomatskog zbora na čelu s izraelskim veleposlanikom Garyjem Korenom. Ove godine, na molbu Židovske općine Zagreb, kod spomenika Mojsija umjesto vijenaca počast žrtvama Holokausta odana je polaganjem kamena ili cvijeta.

OGNJEN KRAUS NA MIROGOJU

Kao i svake godine polaganjem vijenaca kod spomenika “Majka i dijete”, osjećkog kipara židovskog porijekla Oskara Nemonu u parku koji nosi njegovo ime, u Osijeku je obilježen Jom Hašoa.

Predsjednik Židovske općine Osijek Damir Lajoš podsjetio je kako je to dan koji se obilježava u svim židovskim općinama u svijetu, ocijenivši kako neki aktualni sukobi pokazuju da nismo dovoljno naučili iz prošlosti.

Predsjednik osječkog Gradskog vijeća Tihomir Florijančić izjavio je da je “Osijek je pravo mjesto gdje se može govoriti o uzvišenim idealima čovječanstva kao što su sloboda, mir i tolerancija, jer je ovo grad s najvećim brojem nacionalnih manjina i stoga te ideale posebice štuje”.

Prigodnom komemoracijom i na Židovskom groblju u Varaždinu obilježen je Jom Hašoa. Izaslanstva Grada Varaždina i Varaždinske županije uz pratnju pripadnika Varaždinske građanske garde i Husarske garde Varaždinske županije položila su vijenac i upalila svijeće kod spomen ploče. Komemoraciji su nazočili

i predstavnici Židovske općine te Udruge antifašista Varaždina.

Nakon minute šutnje i odavanja počasti preminulima u Holokaustu, pobjesničar Milivoj Dretar održao je kraći prigodan govor u kojem je naznačio najvažnije činjenice o progonu Židova tijekom Drugog svjetskog rata u kojem je život izgubilo više od 6 milijuna članova židovske zajednice.

Povjesničar Milivoj Dretar je istaknuo da se na varaždinskom židovskom groblju nalazi preko 300 spomenika te se založio za uređenje groblja.

Jom Hašoa je obilježen i u drugim gradovima Hrvatske.

Jom Hašoa održava se tradicionalno 27. nisanu, na godišnjicu ustanka u Varšavskome getu 1943. godine, a obilježava se od 1951. godine kada je u Izraelu donesen zakon koji su potpisali tadašnji premijer David Ben-Gurion i predsjednik Jichak Ben-Zvi.

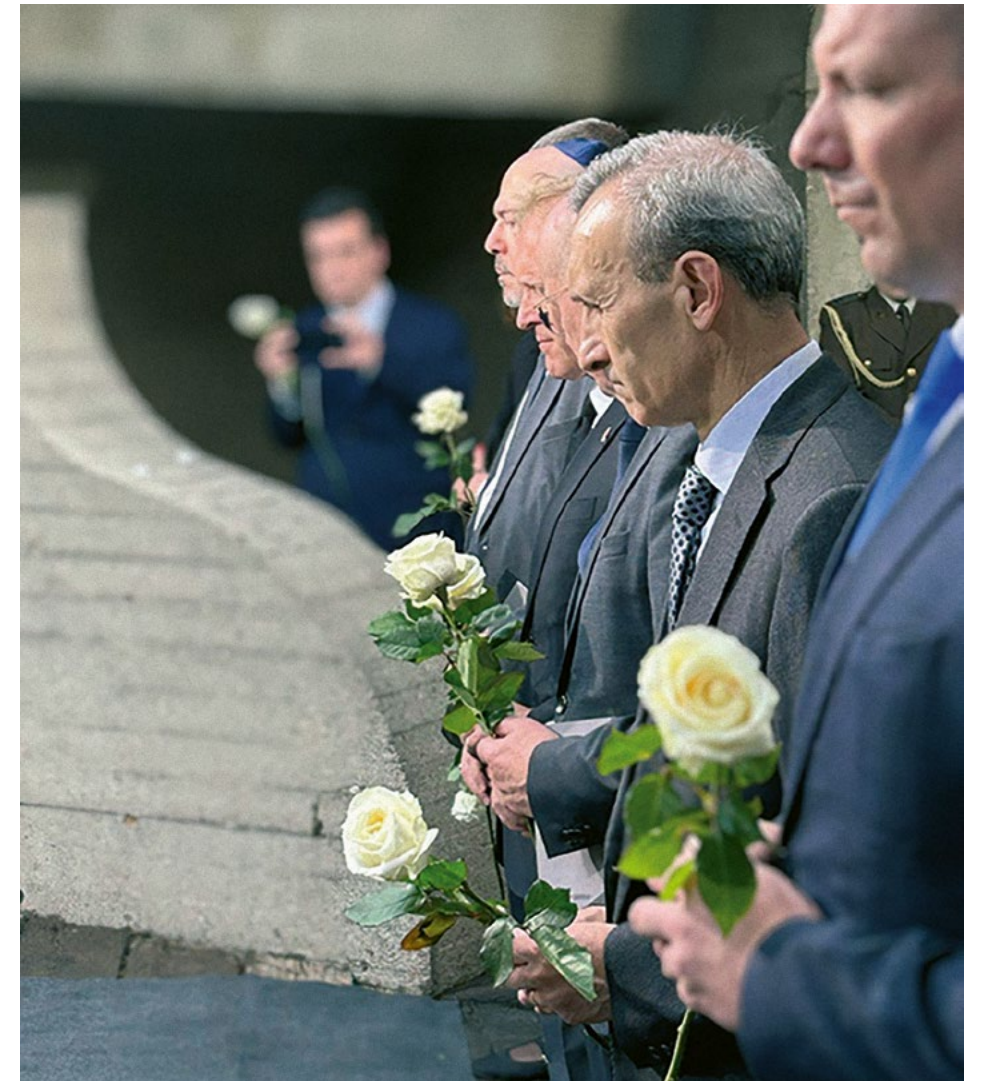
KOMEMORACIJA U JASENOVCU: “80 GODINA, 80 SUDBINA”

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

Na komemoraciji povodom 80. obljetnice proboja zatočenika iz ustaškog koncentracijskog logora u Jasenovcu nakon dugo vremena u jednoj koloni sudjelovao je uz predstavnike židovske, srpske, romske i antifašističke zajednice i cijeli državni vrh, odajući na taj način počast žrtvama logora.

Pod nazivom “80 godina, 80 sudbina” komemoracija je održana u ujedinjenoj atmosferi cijelog državnog vrha i jednoj koloni, koju su predvodili predsjednik Zoran Milanović, premijer Andrej Plenković i predsjednik Hrvatskog sabora Gordan Jandroković. Židovsku zajednicu predstavljao je predsjednik Židovske općine Zagreb i Koordinacije židovskih općina u RH Ognjen Kraus a u Jasenovcu je bio i veleposlanik Države Izrael Gary Koren. Komemoraciji su nazočili i drugi uzvanici, diplomatski predstavnici, kao i predstavnici političkih stranaka, institucija, udruga i gradova.

Svi sudionici komemoraciji u znak sjećanja na 80. godišnjicu proboja posljednjih zatočenika iz Jasenovca, prohodali su put sastavljen od drvenih pragova željezničke pruge kojom su zatočenici prevoženi u logor. Kolonu sjećanja do spomeniku Kameni cvijet, autora Bogdana Bogdanovića, predvodili su premijer Plenković i predsjednik Milanović, nakon čega je uslijedio prigodni program uz

DIPLOMATI U JASENOVCU, IZVOR URED PREDSEDNIKA RH

polaganje cvijeća i paljenje svijeća. Predsjednik Sabora Jandroković i premijer Plenković položili su i vijence ispred Spomen ploče na romskom groblju Uštica.

“Još jednom smo se prisjetili brojnih žrtava terora ustaškog režima tijekom Drugog svjetskog rata, koji, kao i svaki put, još jednom osuđujemo. Pozivam posebno mlade

da kroz obrazovanje saznaju punu istinu što se u Jasenovcu događalo, da se takvi zločini nikada i ne zaborave, a još važnije, nikada i ne ponove. Zadovoljan sam novom koncepcijom komemoracije, na kojoj čestitam ravnateljici Spomen-područja Jasenovac Sari Lustig”, rekao je Plenković te najavio da će Banski dvori nastaviti podupirati aktivnosti Spomen-područja, u okviru kojih bi, smatra Plenković, još sustavnije trebalo organizirati posjete školske djece. Do kraja kolovoza ove godine Jasenovac će posjetiti učenici 81 škole.

U izaslanstvu hrvatske Vlade bili su i ministri Davor Božinović, Gordan Grlić Radman, Nina Obuljen Koržinek, Damir Habijan, Marin Piletić, posebni savjetnici predsjednika Vlade Sara Lustig, Mate Granić i akademik Zvonko Kusić te predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Tibor Varga.

U sklopu komemoracije izveden je prigodni glazbeni program, čitani su ulomci iz svjedočanstva preživjelih zatočenika

te predvođene molitve u ime židovskih, pravoslavnih, katoličkih i islamskih vjernika. Kadiš za židovske žrtve Jasenovca predvodio je vrhovni rabin RH Luciano Moše Prelević.

Program na komemoraciji vodili su studenti zagrebačke Akademije dramskih umjetnosti koji su istaknuli da se okreće novo poglavlje u komemorativnoj praksi utemeljeno na obrazovanju, istaknuvši porast broja školskih grupa iz Hrvatske koje posjećuju Spomen-područje Jasenovac.

U komemorativnom krugu uz spomenik Cvijet, kroz priču “80 godina, 80 sudbina”, upaljeno je 80 svijeća, označenih kratkom biografijom i fotografijom pojedine stradale osobe. Kroz tih 80 sudbina nastojalo se simbolički naznačiti strukturu žrtava logora Jasenovac i Stara Gradiška, te postići civilizacijsku razinu kulture sjećanja na stradale pojedince.

Pri kraju Drugog svjetskog rata, 22. travnja 1945. godine, 600 je jasenovačkih

logoraša krenulo u proboj, a do slobode ih je došlo nešto više od 100. Preostali logoraši, koji zbog nemoći i bolesti nisu sudjelovali u proboju, ubijeni su i spaljeni zajedno s logorskim objektima. U 1337 dana postojanja logora Jasenovac, ubijeno je po do sada utvrđenim podacima više od 83.000 ljudi. Tijekom gotovo četiri godine postojanja, ustaški logor Jasenovac bio je mjesto patnje, stradanja i boli za mnogobrojne zatočenike, muškarce, žene i djecu, Srbe, Rome, Židove, ali i političke zatočenike, Hrvate, Bošnjake, Slovence te pripadnike drugih naroda.

Zadovoljstvo ujedinjenjem državnog vrha na komemoraciji izrazio je i predsjednik Židovske općine Zagreb Ognjen Kraus.

“Komemoracija je bila zaista na nivou. Ono što me posebno veseli je to da su bili prisutni svi, predsjednik Republike, Sabora i Vlade, kao i svi ostali, i da je sama komemoracija nakon dugo vremena bila ono što jedna komemoracija i treba biti”, kazao je Ognjen Kraus.

KOMEMORACIJA U JASENOVCU, IZVOR URED PREDSEDNIKA RH

EUROPSKI DAN PRAVEDNIKA MEĐU NARODIMA U LUDBREGU

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Grad Ludbreg od prosinca 2024. bogatiji je za još jednu udrugu — Ludbregianu, društvo za proučavanje i promicanje ludbreške podravske baštine. Ovo društvo u svoje ciljeve je zapisalo i predstavljanje manje poznatih povijesnih tema ludbreškoj publici. Među prvim aktivnostima bila je organizacija prve Večeri Marije Winter, posvećene ludbreškoj učiteljici, povjesničarki i sakupljačici etno-blaga. Kroz svoje radove Marija Winter (1912. – 1989.) otvorila je mnoge teme iz zavičajne prošlosti koje su zahvaljujući njenom trudu i ustrajnosti postale svima dostupne. Objavila je više od 30 članaka, a njene radove odlikuje dobro poznavanje lokalnih izvora poput spomenica škola, crkvenih kronika, ali i osobnih svjedočanstava.

Povodom obljetnice njenog 113. rođendana, koji se gotovo preklapa s Europskim danom Pravednika među narodima 6. ožujka, Ludbregiana je organizirala tematsku večer posvećenu Pravednicima među narodima iz Ludbrega i okolice. Ludbreg se diči činjenicom da ima najveći broj Pravednika u Hrvatskoj, njih čak 13, koji su sudjelovali u spašavanju židovske djece tijekom Holokausta. Kako je

SANJA ZORIČIĆ TABAKOVIĆ U LUDBREGU

Marija Winter povezana s Pravednicima? Osim datuma, upravo je Marija Winter davne 1986. zapisala prve odlomke o ludbreškim Židovima gdje se između ostalog spominje i činjenica spašavanja neke djece od strane uglednih Ludbrežana. Najprije spominje osobni angažman u spašavanju djevojke Julke Fried koja

je ostala sama i sakrivala se u klijeti u vinogradu Winterovih. Julka će se naknadno priključiti NOV-u, no poginula je 1944. tijekom jednog napada na njemačke vojnike. Kasnije, Marija Winter spominje spašavanje Dorice i Zdravka Basch, koje je spasio njihov tetak Vrančić: “U Ludbregu su oslobođenje dočekala

djeca: Lobrek i Dorica Basch (Baš), unuci rabina Deutscha. Posinio ih je načelnik općine Ludbreg Trg Ljudevit Vrančić.” Vrančić i njegovi susjedi prošle su godine posthumno odlikovani kao Pravednici među narodima, a njihovim potomcima uručena su priznanja. Umjesto Vrančića koji je umro bez supruge Gize (stradale u Auschwitzu 1943. godine) i potomstva, njegovo priznanje primila je upravo Dora koju je spasio i posvojio. Ljudevit Vrančić dosad je jedini evidentirani jasenovački uznik koji je proglašen Pravednikom među narodima. Marija Winter ne staje na tom slučaju, već iznosi i sljedeće: “Tragično su stradale obitelji Weiss i Sternberger (Šternberger) iz Malog Bukovca. Muškarci su odvedeni u Jasenovac, žene u Staru Gradišku. Sestra Kolomanova, Julika, ostavila je svoje maleno dijete u pelenama kod obitelji Franje Vugrinca u Župancu.” Upravo je to bio trag kojim se vodilo do otkrića cijele priče o spašavanju, Vugrinci su uistinu spasili malog Srećka Sternbergera koji danas živi u SAD-u. Slučaj će se zaključiti svečanošću dodjele priznanja za nove Pravednike koja je najavljena za lipanj.

Gošće Večeri bile su Sanja Zoričić-Tabaković, voditeljica Šoa Akademije iz Zagrebu i Lidija Vranar, predsjednica Povijesnog društva Koprivnica. Moderator događaja bio je Milivoj Dretar, potpredsjednik Ludbregiane. “Pravednici među narodima zapravo su svjetionici među ljudima, oni koji su u teškim i izazovnim vremenima pokazali iznimnu hrabrost. A Ludbreg i njegovi građani uistinu mogu biti ponosni na sve što se napravilo u to doba, ali i danas kroz istraživanja o tim djelima. Osobno znam za nekoliko priča o spašavanju, ali da je toliko Pravednika u ovom malom podravskom gradiću, to je stvarno izuzetno i zaslužuje svaku pohvalu”, kazala je Sanja Zorčić-Tabaković. Napomenula je i da je važno da se o ovim pričama govori i čuje, da se promišlja i

NASLOVNICA ČLANKA IZ 1986. GODINE

preispituje ljudska hrabrost i građanska odgovornost, a velik dio toga se radi upravo na Šoa akademiji u Zagrebu. Pozvala je učitelje i učenike iz lokalnih škola da se priključe sljedećoj Šoa akademiji. Gošća iz Koprivnice prof. Lidija Vranar poviješću koprivničkih Židova bavi se još od studentskih dana — njen diplomski rad i danas se često čita i citira. U svom se izlaganju osvrnula se na život Židova u Koprivnici do 1941. godine te na povijesne spone dva grada. Ludbreg i Koprivnicu vežu brojne poveznice pa su tako brojni ludbreški Židovi ostvarili poslovne karijere u Koprivnici, poput dr. Željka Selingera i trgovca Josipa Scheyera čija kuća je i danas u središtu Koprivnice. Jedan od ludbreških rabina, dr. Benjamin Wolf, u čije vrijeme je otvorena sinagoga u Ludbregu, pokopan je 1899. na koprivničkom židovskom groblju.

Prvoj večeri Marije Winter nazočio je i gradonačelnik Dubravko Bilić koji je istaknuo kako Ludbreg uskoro planira uređiti novi gradski park uz Židovski prolaz. Uređuje se u suradnji s Veleposlanstvom Države Izrael iz Zagreba, a postaviti će se i table s popisom Pravednika među

narodima. Stotinu i pedeset godina židovske prisutnosti u Ludbregu dobro je pokriveno kroz knjigu “Židovi u ludbreškom kraju, povijesno-demografski prilozi”, autora Milivoja Dretara. Slučajevi spašavanja židovske djece opisani su u knjizi te naknadno objavljenim stručnim člancima koji se koriste u školama.

Neposredno pred Večer Marije Winter, Sanja Zoričić-Tabaković oduševila se kratkom šetnjom ludbreškim središtem uz domaćina Milivoja Dretara i povijesnom pričom o obiteljima koje su tu nekad obitavale. Posebno ju je zaintrigirala velika ukrasna Davidova zvijezda na podu hodnika stambene zgrade koju je još 1930-ih podigla najpoznatija obitelj Scheyer. Dragi susret bio je i s gospodinom Brankom Dobcem, potomkom zadnje židovske obitelji Weinrebe. “Doći ću opet”, najavila je Sanja.

CAFE EUROPE 2025 — DRUŽENJE “PREŽIVJELIH” U SELCIMA

PIŠE: MELITA ŠVOB

I ove godine organizirali smo tradicionalno druženje osoba koje su preživjele Holokaust u Hrvatskoj, kao što smo organizirali i proteklih 19 do sada održanih druženja. Uz potporu “Cafe Europe” programa Claims konferencije koji daje inicijativna sredstva, pozvali smo članove Udruge preživjelih Holokausta u Hrvatskoj kojih je nažalost sve manje. Pomogli su i Savjet za manjine RH i Židovska općina Zagreb. Najprije smo mislili organizirati standardni program druženja u hotelu Katarina u Selcima, program koji smo tokom godina relativno malo mijenjali i koji je prihvaćen kao model od Claimsa. No prilike su se promijenile, promijenili su se i sudionici i njihove mogućnosti i potrebe.

Na to je utjecao i moj izbor u glavni odbor direktora Claimsa koji mi je omogućio uvid u današnje prilike i nove odluke Claimsa shodno promjenama u židovskoj populaciji. Sve se više smanjuje broj Židova u Europi pa i u našoj Hrvatskoj, a osobito broj onih koji su preživjeli Holokaust. Od oko 900 preživjelih koje smo registrirali u Hrvatskoj u akciji Švicarskog fonda 1998. danas je ostalo svega oko 200. A njihove su se potrebe povećale. Već prošle godine u programu smo omogućili dolazak partnera (ili drugih osoba) koje pomažu preživjelima, povećali broj pomoćnog

osoblja i otvorili mogućnost kraćih boravaka i dolazak samo na šabatnu večeru. No ove smo godine organizirali bogat i raznolik program, s mnogo aktivnih sudionika svih generacija iz cijele Hrvatske prema uzoru na programe Holokaust preživjelih u Americi.

Cijela se aktivnost Svjetske organizacije preživjelih (član sam Izvršnog odbora te organizacije) sada preselila u SAD, dok je Europska organizacija preživjelih praktično prestala postojati. Svjetska organizacija preživjelih žrtava Holokausta promijenila je ime, amblem, statut, način organizacije. Godišnje konferencije se održavaju samo u SAD-u, a rukovodstvo organizacije je preuzela druga generacija preživjelih. Samo sam ja i predsjednik organizacije Max Arpels Lezer (Nizozemska) ostali u izvršnom odboru i iz Europe. Način organizacije godišnjih druženja se promijenio, u njima sudjeluje svega oko 15 posto preživjelih ali se druže zajedno s drugom pa i trećom generacijom. I širom zajednicom.

Ove smo godine takav model prilagodili našim prilikama te pozvali na šabatnu večeru članove židovskih općina Čakovca, Rijeke, Splita, Osijeka, brojne goste, izraelskog veleposlanika, predstavnika Claimsa i imali do sada najveći odaziv i najbolje druženje. Željeli smo pokazati da Holokaust preživjeli još postoje i da tako iskažemo zahvalnost našim općinama

za dugogodišnju brigu o nama, iako je u posljednje vrijeme financijski i organizacijski Claims konferencija preuzela socijalnu pa i zdravstvenu skrb za preživjele i na taj način oslobodila socijalne fondove židovskih općina za druge aktivnosti. Naš je program rekreacijski: imamo bazen i svakodnevnu gimnastiku koju vodi Nikola. Svake godine organiziramo barem jedan izlet, ovoga puta na otok Krk gdje nam je profesor Stjepan Heimer dogovorio i posjet gradonačelniku. Imali smo sreću sa sunčanim vremenom koji nam je uljepšalo šetnje po Krku i Baškoj vodi i razgledavanje kulturnih i povijesnih spomenika uz stručno vodstvo. Narcisa Potežica nam je, kao i obično, predstavile nove židovske knjige, Darko Fischer održao predavanje o Židovima šahistima, Mirjam Špicer o kozmičkoj energiji, Nives Beissmann o Mjesecu židovske kulture u Osijeku, a profesor Heimer o muzičkim ritmovima Mediterana. Imali smo radio-nicu izraelskih plesova koju je vodila Nives Beissmann, a stare sefardske pjesme uz gitaru Saše Kabilja uljepšavala su naše večeri. Poznati David Danijel svojom muzikom za vrijeme koktela i nakon šabatne večeri pridonio je slavljeničkoj atmosferi ovog druženja. Nadamo se da se sljedeće godine ponovno vidimo na još jednom druženju preživjelih Holokausta.

YUVAL APPLEBOIM — DIPLOMATSKI KADET DRŽAVE IZRAEL

PIŠE: NATAŠA BARAC

Yuval Appleboim impresivan je mladi čovjek. Pametan, ljubazan, srdačan, koncentriran. Upoznala sam ga za vrijeme njegova kratkog boravka u Zagrebu, gdje se zajedno sa svojom kolegicom Hagar Cohen upoznao s radom veleposlanstva Države Izrael u Hrvatskoj te razgovarao s hrvatskim političarima. Yuval je rado pristao u kratkom razgovoru za Ha-Kol govoriti o sebi, svojoj budućoj karijeri u diplomaciji i svojoj domovini Izraelu. Ono što nije napomenuo je to da u slobodno vrijeme trči maratone.

1. Yuval, molim Vas da se predstavite čitateljima Ha-Kola.

Moje ime je Yuval Appleboim i imam 27 godina. Ja sam diplomatski kadet Države Izrael. Diplomirao sam bliskoistočne studije i europske studije i završavam magisterij bliskoistočnih studija u programu za nadprosječne studente na Sveučilištu Ben-Gurion u Negev. Kao student sudjelovao sam u programu razmjene studenata u Bordeauxu, gdje sam bio jedini izraelski sudionik. Tijekom godina aktivno sam sudjelovao u promoviranju Izraela i bio član raznih izaslanstava u inozemstvu. Prije početka diplomatskog usavršavanja radio sam u Memorijalnom centru Shoah u Milanu i za Židovsku agenciju u New Yorku.

IZRAELSKI KADETI S HRVATSKIM MINISTROM VANJSKIH POSLOVA

2. Zašto ste svoju karijeru odlučili posvetiti diplomaciji?

Od malih nogu su me privlačili međunarodni odnosi i povijest. Razvio sam strast prema jezicima i sada ih tečno govorim

šest. Odrastajući u Izraelu, iz prve sam ruke svjedočio složenosti naše regije i važnosti snažnog diplomatskog angažmana za stvaranje veza među ljudima i promicanju mira. Moje akademsko i profesionalno iskustvo oblikovalo je moju strast

prema diplomaciji. Predstavljati Izrael i židovski narod na globalnoj pozornici uz izgradnju mostova među nacijama je i odgovornost i čast.

3. Što znači biti "diplomatski kadet"?

Biti izraelski diplomatski kadet znači proći intenzivnu obuku kako biste se pripremili za karijeru u izraelskoj službi vanjskih poslova. To uključuje pet godina proučavanja međunarodnih odnosa, diplomatskih protokola, kreiranja politike i konzularnih poslova. Ova se obuka sastoji od šest mjeseci akademske nastave nakon koje slijedi praktično iskustvo u veleposlanstvima Izraela diljem svijeta. To uključuje praktičnu obuku kroz terenske posjete, rad u veleposlanstvima i diplomatske sastanke u stvarnom svijetu. Radi se o zahtjevnom procesu koji međutim ispunjava zadovoljstvom i koji nam daje vještine potrebne za učinkovito predstavljanje Izraela na globalnoj sceni.

4. Koliko je zahtjevno u ovom trenutku, s obzirom na tešku situaciju, predstavljati Izrael u diplomaciji?

Ovo su sigurno izazovna vremena za Izrael i židovski narod, posebno nakon masakra 7. listopada. Pedeset devet talaca i dalje je u rukama Hamasovih terorista, a antisemitizam raste diljem svijeta. Dezinformacije, pristrani narativi i regionalne napetosti otežavaju prenošenje složene stvarnosti Izraela. Međutim, ja to vidim kao priliku, a ne kao prepreku. Diplomacija nije samo odgovor na krize; radi se o poticanju dugoročnih odnosa, uključivanju u dijalog i prikazivanju doprinosa Izraela svijetu. To zahtijeva otpornost, stratešku komunikaciju i duboko razumijevanje različitih perspektiva. Unatoč izazovima, vjerujem da je diplomacija sada bitnija nego ikad. Krizna vremena također mogu stvoriti prilike za bolju budućnost za ljude u našoj regiji. To je ono čemu se nadamo i to je ono čemu smo posvećeni raditi.

5. Što biste voljeli raditi nakon završetka školovanja — postoji li neko posebno mjesto ili zemlja u kojoj biste željeli predstavljati Izrael?

Želja mi je služiti kao izraelski diplomat na poziciji na kojoj mogu ostvariti značajan utjecaj. Iako sam otvoren za različite poslove, posebno me zanima Latinska Amerika, budući da me kultura i povijest fasciniraju, a govorim i španjolski. Međutim, s obzirom na moju pozadinu i iskustvo u europskim poslovima, zajedno sa značajem Europe kao ključne diplomatske arene za Izrael, jačanje političkih i kulturnih veza s europskim zemljama također bi bilo vrlo značajno.

Ovaj posjet Zagrebu bio je moj drugi put u Hrvatskoj, nakon putovanja s prijateljima iz Dubrovnika u Zadar prošlog ljeta. Tijekom ovih pet dana produbio sam svoje razumijevanje povijesti ove prekrasne zemlje i naučio više o bogatoj kulturi njezinih toplih i gostoljubivih ljudi. Da ja mogu biti taj koji odlučuje, Hrvatska bi svakako bila zemlja u kojoj bih volio služiti. No, diplomacija je dinamična i u ovom trenutku još ne znam kada ću i gdje ću biti raspoređen. Bez obzira na to, uzbuđen sam zbog prilike da služim gdje god sam potreban.

6. Kakav je protekao Vaš posjet Zagrebu?

Moj posjet Zagrebu bio je i poučan i produktivan. Svrha je bila dublje razumijevanje kako funkcionira izraelsko veleposlanstvo, a bila je to i izvrsna prilika za susret s diplomatima i hrvatskim dužnosnicima. Duboko me se dojmio rad izraelskih diplomata i njihovog predanog izraelskog i hrvatskog osoblja, koji neumorno rade na jačanju bilateralnih odnosa, unaprijeđenju kulturne i akademske suradnje te rješavanju pitanja važnih za Izrael i židovsku zajednicu u Hrvatskoj.

Posebno je sadržajan bio susret s hrvatskim političarima iz vladajuće koalicije i

oporbe, posebice članovima Hrvatsko-izraelske skupine prijateljstva predvođene saborskom zastupnicom Marijanom Petir, istinskom prijateljicom Izraela, koja je istaknula duboku povezanost naših naroda.

Bila mi je čast po drugi put susresti se s ministrom vanjskih poslova Gordanom Grlićem-Radmanom nakon njegova posjeta Jeruzalemu početkom ožujka, kao i visokim dužnosnicima hrvatskog Ministarstva vanjskih poslova i predstavnicima Hrvatske diplomatske akademije. Ovi su sastanci ponudili vrijedan uvid u stajalište Hrvatske o regionalnim i globalnim pitanjima, dok su također produbili moje razumijevanje njezine diplomatske suradnje s Izraelom.

Naučio sam toliko toga o Hrvatskoj i otkrio mnoga mjesta koja tek trebam posjetiti. Povratak u Hrvatsku i daljnji angažman u njezinoj židovskoj zajednici nešto je čemu bih se jako veselio. Također želim iskoristiti ovu priliku da pozovem članove židovske zajednice Hrvatske da posjete Izrael. Jačanje veza i suradnje, najprije unutar židovske zajednice u Hrvatskoj, a potom i između Hrvatske i Izraela, može utrti put u svjetliju budućnost za oba naroda. Nakon što sam upoznao nevjerojatan tim u Veleposlanstvu Izraela u Zagrebu, na čelu s veleposlanikom Korenom, uvjeren sam da je takva suradnja, uz podršku židovske zajednice, apsolutno moguća.

Yuvalu želimo puno sreće u budućoj karijeri a možda ga ponovno vidimo i u Zagrebu.

“ŽIDOVSKA SUPRUGA” BERTOLTA BRECHTA IZVEDENA U ŽOZ-U

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Jednočinka “Židovska supruga” Bertolta Brechta izvedena u veljači u Židovskoj općini Zagreb manje je predstava a više skica života u ranim godinama vladavine Adolfa Hitlera kada se užas polako počeo uvlačiti u ljudske živote. Skica je izvrstan i pronicljiv pogled na način na koji politika mržnje ulazi u svakodnevne živote običnih ljudi 30-tih godina prošlog stoljeća.

I dok se Židovka Judith (Vanya Serdar) sprema napustiti muža Nijemca kako ne bi ugrozila njegov život i karijeru i odlazi, kako kaže, u Amsterdam, dramski komad govori i o zločinu nečinjenja, u vremenima uvođenja rasnih zakona u Njemačkoj. Jer krivica nije samo nad onima koji zločine čine nego i nad onima koji ih šutke promatraju. A suprug, liječnik Fritz (Goran Grgić), dok mu se supruga pakira i odlazi, apatično zaključuje kako to neće trajati “više od par tjedana”, ne odlazi s njom i ne buni se. No čini se da je Judith svjesna kako će njezin eventualni povratak biti sve samo ne brz, ako ga uopće bude.

“Pitanje zašto muž nije sa ženom napustio Njemačku ostaje neizrečeno, kao i pitanje zašto se Nijemci nisu bunili nikada čak ni kada je šest milijuna Židova ubijeno”, rekao je u uvodu predstave član žoz-a Stjepan Heimer. Publika je bila zainteresirana za ovu predstavu te gotovo popunila auditorij žoz-a.

Radnja drame smještena je u Berlin gdje vidimo Judith, suprugu cijenjenog liječnika u trenutku kada se pakira i sprema na odlazak. U telefonskim razgovorima ona obavještava najbliže o svom odlasku nastojeći odagnati eventualnu sumnju i osigurati svu potrebnu brigu za Fritza. Kratka drama snažno prikazuje razmišljanja žene koja je do tog trenutka bila voljena supruga, prijateljica, igračica bridža i domaćica, ali od sad nadalje samo je Židovka. Bertolt Brecht ne prikazuje njenog supruga Fritza kao zlikovca, već kao žrtvu straha i nepovjerenja koji ga postupno izobličuju i mijenjaju njegovu osobnost iako on toga još nije svjestan. I koji ga pretvaraju u onu vrstu ljudi koje nazivamo “bystanderima” koji ravnodušno i nijemo promatraju što se oko njih događa, često zadovoljni činjenicom da su oni zločina pošteđeni.

Kratku polusatnu predstavu izveo je ansambl MojaScena 54+ Dramskog studija MojaScena u režiji Romane Petrušić. “Židovska supruga” dio je kratkih skečeva koji čine “Strah i bijedu Trećeg Reicha”, Brechtovo djelo koje progovara o fašizmu kao opasnosti za čovječanstvo koja nikada nije iskorištena u potpunosti i sve više postaje globalni problem. Djelo govori o životu njemačkog naroda pod vladavinom Adolfa Hitlera, o rastućem nacizmu i poniženju ljudskog bića. No kako se fašističko-nacionalistička retorika sve glasnije čuje i nailazi na sve veću podršku, djelo je i danas vrlo aktualno, a priča o ideji premoći jednog naroda nad drugim i dalje nije iščezla.

“Za Brechta je kazalište mjesto političkog prosvjetljenja i agitacije, on radi na razvoju novih oblika teatra koji gledatelje treba usmjeriti na razmišljanje i djelovanje”, naglasio je Heimer.

Dramatičar, režiser, filmski pisac i pjesnik (Augsburg 1898. – Berlin, 1956.), Brecht se kroz književnost nemilosrdno ismijavao totalitarističkom i antihumanističkom poretku i prosvjedovao protiv nepravdi suvremene civilizacije. Po smionosti izraza, snazi eksperimenta i strasvenosti angažmana, Brecht se smatra najvažnijim njemačkim dramatičarom 20. stoljeća, a njegova vizija kazališta bitno je utjecala na kazališno stvaranje u svjetskim razmjerima. Među djelima ističu mu se “Majka Hrabrost i njezina djeca”, “Kavkaski krug kredom”, “Dobri čovjek Sečuana”.

IZLOŽBA MILANA STEINERA OTVORENA U NJEGOVOM RODNOM SISKU

PIŠE: J.C.

Zbirka otkupljenih djela Milana Steinera predstavljena je krajem veljače na izložbi pod nazivom “U snu Steiner”, u Izložbeno-galerijskom prostoru u Holandskoj kući u Sisku. Posjetitelji su mogli pogledati izložbu sastavljenu od 147 crteža, akvarela i uljanih slika te bogate arhivsko-dokumentarne građe. Izložba je nastala nakon što je Gradska galerija Striegl 2024. godine otkupila zbirku radova Milana Steinera, Sišćanina koji je ostavio veliki trag u hrvatskom slikarstvu 20. stoljeća.

Izložba je svoje ime dobila zbog zapisa sna Miroslava Krležo o Milanu Steineru iz 1919. godine, ali naslov izložbe povezan je i sa snom Siska da opus velikog umjetnika, koji je rođen u Sisku, bude trajno i javno predstavljen upravo u njegovom rodnom gradu. “Nedosanjani san postao je java”, ističu građani Siska.

“Ponosna sam što se Steiner konačno vraća u svoj rodni Sisak, u mjesto kojem se sve do kraja svog kratkog života uvijek vraćao i kojeg je volio ovjekovječiti u svojim djelima. Od sada će Sisak biti nezaobilazna točka proučavanja hrvatske moderne, a naš grad upravo je postao još privlačniji kulturnoj publici”, rekla je na otvaranju izložbe gradonačelnica Siska Kristina Ikić Baniček.

Značaj, zaokruženost, umjetnička i povijesna vrijednost zbirke Milana Steinera koji je obilježio hrvatsko slikarstvo

U snu steiner

27/2 Djela Milana Steinera
iz fundusa Gradske
galerije Striegl
Holandska kuća
Sisak

20. stoljeća, iznimno je važna ne samo za Sisak nego i za stvaranje što cjelovitije slike hrvatske umjetnosti.

“Izložba nije samo još jedna u nizu izložbenih retrospektiva umjetnika ili prikaz fundusa, već kritički ukazuje na početke i temelje hrvatske moderne, ali i razotkriva neizvjesni i hrabri put kojeg je prošao opus umjetnika Milana Steinera do današnjeg vremena”, naglasila je Alma Trauber kustosica Galerije. Ovo je prvi puta da su ljubitelji slikarstva u Sisku mogli dobiti uvid u petogodišnji intenzivan likovni život tog slikara koji je u svojem kratkom životu stvorio impresivni opus radova vrlo širokog broja tema. O važnosti Steinera na nacionalnoj kulturnoj karti pokazuje i činjenica da se najpoznatija Steinerova slika “Na kiši” nalazi u fundusu nacionalnog Muzeja moderne umjetnosti.

Premda se rodio u Sisku, najistaknutija djela u Steinerovom opusu bila su inspirirana zagrebačkom svakodnevnicom te se stoga smatra ‘najzagrebačijim autorom’, iako je inspiraciju često pronalazio i u Sisku.

Milan Steiner rođen je 2. lipnja 1894. u dobrostojećoj građanskoj obitelji židovskog trgovca Hinka i Rozalije Steiner, rođene Deutsch. Imao je brata Ivu i sestru Elzu. Kao beba, ispaio je iz ruke dadilje i taj je pad ostavio trajne posljedice: ostao je nizak rastom, tijelo mu je bilo deformirano i zadobio je grbu. Život nije ni kasnije mazio Milana Steinera, te je sa sedam godina obolio od tuberkuloze i bilo mu je odstranjeno jedno plućno krilo. Milan Steiner nije prikrivao svoje hendikepe i znao ih je prikazivati na svojim autoportretima te na taj način pokazao kako se znao nositi s teškim životnim nedaćama.

Nakon što je upisao Trgovačku akademiju, godine 1912. prešao je na zagrebačku Privremenu višu školu za umjetnost i obrt (kasnije Akademija likovnih

MILAN STEINER FOTOGRAFIJA IZ FUNDUSA GRADSKJE GALERIJE STRIEGL

umjetnosti) koju je završio 1916. godine. Za svojeg kratkog života, u kojem je značajno utjecao na austrougarsko i hrvatsko slikarstvo, napravio je četiristotinjak radova vrlo širokog tematskog spektra — od veduta i pejzaža, preko portreta, figura, interijera i aktova, izvedenih u jednako impresivnom dijapazonu tehnika — akvarela, pastela, crteža ugljenom olovkom, pero i kredom, ulja na platnu, bakropisa i litografija. Milan Steiner bio i muzički školovan, svirao je violinu i pratio modernu umjetnost. Bio je iznimno obrazovan i vrlo dobro je poznavao suvremena likovna i književna kretanja tadašnje Europe. Milan Steiner je 1918. s prijateljem slikarom Savom Šimunovićem iznajmio atelier u zagrebačkoj Bosanskoj ulici i tu su nastala njegova remek-djela. Međutim tijekom života izlagao je samo na godišnjim izložbama Umjetničke škole.

Milan Steiner preminuo je početkom prosinca 1918. godine, u 26-oj godini života od posljedica španjolske gripe. Milanov

brat Ivo i sam kulturni djelatnik, sačuvao je ostavštinu svog brata i sa slikarom Josipom Vaništom predstavio ju javnosti. Samostalna izložba Milana Steinera priređena je u Zagrebu 1980. godine, a retrospektive izložbe priređene su 1956. i 1987. godine. Umjetnička galerija koja djeluje u sastavu Židovske općine Zagreb nosi ime “Milan i Ivo Steiner”.

Izložba “U snu Steiner” u Holandskoj kući u Sisku otvorena je do 31. svibnja 2025. godine. Realizaciju izložbe financirali su Grad Sisak i Ministarstvo kulture i medija RH. Dizajn postava izložbe potpisuju Marko Tadić i Sven Sorić, nacrtje izložbenih vitrina potpisuje Mirna Udovčić, dok je same vitrine izradio Nikola Brlek (Superhands). Za povijesni kontekst vremena ostvarena je suradnja s Gradskim muzejem Sisak i višom kustosicom Davorkom Obradović.

ELSA MORANTE “POVIJEST”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Jedan od najljepših i najpotresnijih romana o teškom razdoblju Dugog svjetskog rata u originalu na talijanskom jeziku zove se jednostavno “La Storia”. Na drugim jezicima, pa tako i na hrvatskome, ovo se iznimno djelo Else Morante najčešće prevodi kao “Povijest” ali u tom se prijevodu gubi onaj drugi, važan dio značenja talijanske riječi “La Storia” a to je priča. Ovaj monumentalni povijesni roman prvi je puta objavljen 1974. godine a sada je dobio i svoje hrvatsko izdanje (izdavač Petrinerne knjige, prijevod s talijanskog Dean Trdak).

Elsa Morante u svom najpoznatijem i najkontroverznijem djelu govori priču o udovici Idi Ramundo (koja je djelomično židovskog porijekla baš kao i sama autorica) i njezina dva sina Antonija i Useppea. Radnja se događa u Rimu za vrijeme i u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, a Ida će osjetiti kako povijesni događaji utječu na njezin života kada je njemački vojnik na putu na bojište u sjevernoj Africi siluje, a ona ostaje trudna što ona vješto skriva. Ida će roditi Useppea i u vrtlogu rata boriti se za preživljavanje svoje obitelji, uz sve posljedice tragičnog rata i svoje teške sudbine. Priča zvuči jednostavno, poznato, ali talent Else Morante i njezino fantastično davanje konteksta priči o običnoj talijanskoj obitelji od ovog je romana učinio remek-djelo.

Ovaj opsežni roman, koji u hrvatskom izdanju ima nešto malo manje od 800 stranica, podijeljen je u osam dijelova a na početku svakog dijela autorica donosi detaljan sažetak makropovijesnih događaja koji su se stvarno i dogodili u godini Idina života koju opisuje. Roman opisuje i društveno ozračje tadašnje Italije ali i ozračje koje je u tom određenom povijesnom razdoblju vladalo u svijetu. Dvoznačnost koja se očituje već u samom naslovu (“La Storia” — povijest ili priča) osjeća se i u romanu. S jedne strane tu je smisao života a s druge strane i njegov besmisao. Životi malih, običnih ljudi koji žive svoje živote u velikim povijesnim trenucima, bez mogućnosti utjecaja na povijest dok istovremeno ta povijest utječe u velikoj mjeri na sve ono što se u njihovim životima događa.

Kada je roman objavljen 1974. izazvao je pravu buru u Italiji i samo u prvoj godini prodano je rekordnih 800.000 primjeraka (za usporedbu najuspješniji romani tada su se prodavali u najviše 100.000 primjeraka). Možda je brojne čitatelje privukla činjenica da je glavni lik obična žena koja se trudi najbolje što može da preživi i da zaštiti svoga sina. Sa strane lijevog i desnog političkog spektara roman je bio izložen brojnim kritikama, a danas se “Povijest” često nalazi na popisima 100 najboljih romana svih vremena. Godine 1986. Luigi Comenci prema romanu je snimio film a glavnu junakinju Idu glumila je Claudia Cardinale.

Elsa Morante (1912. – 1985) bila je talijanska spisateljica, esejistica, pjesnikinja i prevoditeljica i prva žena koja je osvojila prestižnu književnu nagradu Premio

Strega 1957. Majka joj je bila učiteljica židovskog porijekla (baš kao i njezina junakinja Ida Mancuso). Od rane mladosti je počela pisati. Elsa Morante bila je supruga poznatog talijanskog književnika Alberta Moravije a zajedno su se družili s najvećim talijanskim piscima i misliocima tog vremena. Morante i Moravia rastaju se 1961. godine, iako se nikada nisu službeno razveli, budući da to u tadašnjoj Italiji nije bilo moguće. Nekoliko godina ranije Elsa Morante imala je burnu vezu s redateljem Luchinom Viscontijem a tih je ranih šezdesetih često dovođena u vezu i s njujorškim slikarom Billom Morrowom koji je poginuo u padu s nebodera.

“La Storia” je remek-djelo koje bi svi trebali jednom u životu pročitati. I nikada ne zaboraviti posljednju rečenicu ovog romana: “...i Povijest se nastavlja...”

ROBERT BADINTER “IDISS”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Robert Badinter, francuski pravnik i političar, na našim je prostorima najpoznatiji kao predsjedavajući tzv. Badinterove komisije (punim nazivom Arbitražna komisija Mirovne konferencije o Jugoslaviji) koja je 1991. zaključila da je SFRJ u procesu dezintegracije. Na temelju mišljenja Badinterove komisije države europske zajednice priznale su 15. siječnja 1992. državnu neovisnost Hrvatske i Slovenije u postojećim granicama. U romanu “Idiss” (Izdavač Tim press, prijevod s francuskog Dubravka Celebrini) Robert Badinter javnosti prikazuje svoju drugu stranu, opisuje svoje korijene i obiteljsku povijest u dirljivoj, emotivnoj i toploj priči o Idiss Rosenberg, svojoj baki s majčine strane. Badinter je bio iznimno povezan sa svojom bakom, s kojom je živio čitav život.

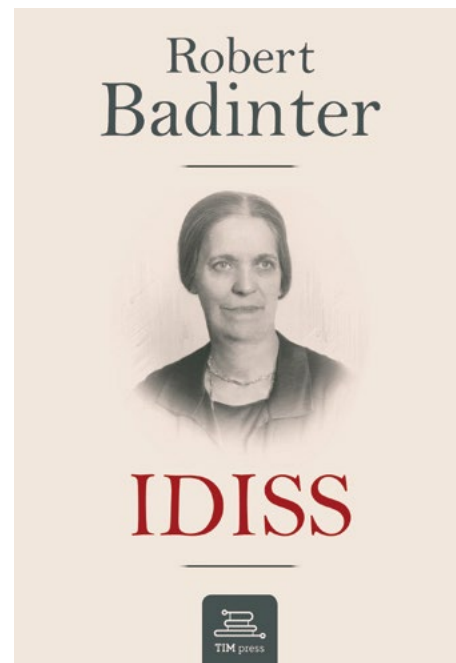
A Idiss Rosenberg je bila jedna od onih nevjerojatnih žena koja zaslužuje da ostane u sjećanju. Rođena u Besarabiji, dijelila je tešku sudbinu Židova koji su živjeli u štetlima Ruskog Carstva. Unatoč siromaštvu i brojnim problemima, Idiss nije bila nesretna: voljela je supruga Schulima i svoja dva sina za koja se brinula na sve moguće načine dok je Schulim služio rusku vojsku. Nakon njegova povratka, dobili su kćer Chifru-Charlotte. Schulimova strast prema kocki ali i sve veći problemi Židova u Ruskom Carstvu, doveli su obitelj Rosenberg

do teške odluke: odlaska iz štetla koji im je bio dom. Novi život pronašli su u Parizu, gdje su se malo-pomalo uzdizali na društvenoj ljestvici. Budući da su Židovi u Francuskoj od 1791. u načelu bili građani poput drugih, “Francuska Republika je u židovskim zajednicama blistavo sjala, a Pariz je oduševljavao kako židovske intelektualce i umjetnike tako i proletarijat u Jidišlandu”. Idiss je bila rođena u doba kada se djevojčice nisu školovala te joj je njezina nepismenost znala stvarati probleme u novoj domovini, koju je čitava obitelj prigrllila cijeneći dobar život koji su Židovi imali u Francuskoj. Uz obiteljsku povijest, Badinter u ovoj knjizi opisuje i život Židova u Francuskoj, zemlji u kojoj je “duh vremena više poticao kult znanja i razuma nego misticizam i vjeru”. Židovske majke, navodi Badinter, posebno su zaslužne za to što je u francuskoj židovskoj zajednici opstala vrlo živa vjerska praksa vezana uz obilježavanje židovske blagdane, te uz obiteljski život poput bar micve i vjenčanja. Nije se zaboravljala ni važnost gostoljubivosti pa je i obitelj Rosenberg često znala ugostiti putnike iz Besarabije jer “gostoljubivost je bogatstvo siromašnih”.

Život je išao svojim tokom, uz sve nedaće i dobre trenutke. Nakon Schulimove smrti, Idiss se preselila kćerki Charlotte, koja se u međuvremenu udala za Simona, siromašnog Židova iz Besarabije, s kojim je dobila dva sina i izgradila i vodila uspješan krznarski posao. Kao i svim Židovima, Drugi svjetski rat promijenio je njihove živote. Bijeg, nesigurnost, strah, neimaština — to

je bila nova svakodnevica obitelji. Idiss je bila teško bolesna i nije mogla ni željela još jednom napustiti svoj dom. Imala je privilegiju da svijet napusti u svome domu, uz svoga sina. Otac Roberta Badintera, koji je obožavao Francusku, život je izgubio u logoru Sobibor a njegovog sina još uvijek muči pitanje je li “onakav kakvog sam ga poznao, s dubokom ljubavlju prema Francuskoj, do kraja zadržao vjeru u nju? Mrtvi ne mogu govoriti. Ali to pitanje, vrlo okrutno, nije me prestalo opsjedati”.

“Idiss” je predivna priča o posebnoj ženi, priča o obiteljskim odnosima i ljubavi bake i unuka koja se možda najbolje pokazuje u jednostavnim rečenicama: “Idiss me snažno zagrlila moleći Gospodina na jidišu da me zaštiti. Molitve naših baka katkad imaju neizmjernu moć”.

KAZIMIERZ MOCZARSKY “RAZGOVORI S KRVNIKOM”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Zamislite da gotovo godinu dana provedete u zatvorskoj ćeliji s čovjekom koji je odgovoran za nezamislive zločine i ubojstva velikog broja nevinih ljudi. Kako biste se osjećali spavajući rame uz rame s muškarcem koji je bio odgovoran za likvidaciju Varšavskog geta 1943. godine? Upravo to se dogodilo poljskom časniku Kazimierzu Moczarskom koji je 255 dana proveo u ćeliji s generalom Waffen SS-a Jürgenom Stroopom. Moczarky i Stroop svakog su dana razgovarali a u razgovor se povremeno uključivao i Gustav Schielke, prijeratni njemački policajac i nižerangirani esesovac, koji je s njima dijelio ćeliju. Svoja sjećanja na te razgovore Moczarsky je prikupio u knjizi “Razgovori s krvnikom” (izdavač Srednja Europa, prijevod s poljskog Slaven Kale).

Moczarsky i Stroop razgovarali su o svojim životima, političkim pogledima i iskustvima, odajući si i najintimnije tajne. Moczarski je nakon izlaska iz zatvora pisao prema sjećanjima koja su mu se duboko urezala u pamćenje, ali je obavio i arhivska istraživanja. Stroop je u razgovorima s Moczarskim bio puno iskreniji nego pred varšavskim sudom pa knjiga sadrži više materijala o zločinima nego sudski spisi, a ujedno je i svjedočanstvo o širenju nacističke ideologije. Zanimljivo je da je Stroop i nakon poraza nacističke Njemačke ostao duboko uvjeren u ispravnost svojih postupaka.

Jürgen Stroop (1895. – 1952.) bio je nacistički dužnosnik i časnik Waffen-SS-a, osuđen za ratne zločine na smrtnu kaznu u Dachauu (1947.) i Varšavi (1951.). Počinio je brojne zločine nad poljskim i židovskim stanovništvom, a ostao je zapamćen kao zapovjednik Velike akcije u Varšavi, likvidacije židovskog geta nakon ustanka njegovih stanovnika u proljeće 1943. o čemu je za Heinricha Himmlera priredio izvještaj “Židovska stambena četvrt u Varšavi više ne postoji! (Stroopov izvještaj)”.

Ova knjiga nije samo svjedočanstvo o sudbini i zatvorskim danima dvojice nekadašnjih neprijatelja, već i svjedočanstvo o tom kako se nacistička ideologija širila, kako su je rado prihvaćali i obični ljudi, i neobrazovani poput Stroopa ali i obrazovani, te se pretvarali u beskrupulozne zločince. Autor donosi pregled Stroopova života, djetinjstvo i ranu mladost, te preobrazbu od običnog ne previše inteligentnog i ne previše obrazovanog katastarskog službenika, odlikovanog vojnika Prvog svjetskog rata do fanatičnog pripadnika nacističkih odreda i bezobzirnog ratnog zločinca. A onda je Stroop dobio naredbu da riješi problem Varšavskog geta i tome je pristupio onako kako se od njega i očekivalo. Kada ga je Moczarski upitao nije li mu bilo žao svih mladih života, zašutio je i odgovorio: “Tko je tada želio biti pravi čovjek, što znači snažan, morao je postupati kao ja. Gelobt sei was hart macht! (Blagoslovljen ono, što čini čovjeka tvrdim!”. Ovim spominjanjem “hitlerovskog odgojnog i propagandnog

načela” (inače citat Friedricha Nietzsc-
hea) sve je bilo jasno, smatra autor.

Kazimierz Moczarski (1907. – 1975.) bio je časnik poljske Zemaljske armije koji se 1945. našao u zatvoru pod optužbama da radi protiv Narodne Republike Poljske. Osuđen je na 10 godina robije, pa na smrt, ali mu je kazna preinačena u doživotni zatvor. Pušten je 1956. nakon što se Poljska oslobodila staljinističkih stega. “Razgovore s krvnikom” objavio je u nastavcima na početku sedamdesetih, a 1977. pojavilo se prvo knjižno izdanje koje se danas smatra jednim od najznačajnijih djela poljske publicistike 20. stoljeća. Hrvatsko izdanje sadrži i mali leksikon pojmova za lakše razumijevanje te kazalo osobnih imena.

DROR MIŠANI “ČOVJEK KOJI JE HTIO ZNATI SVE”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Dror Mišani apsolutno zna kako napisati dobar krimić. Za to nije dovoljno samo osmisлити dobar zaplet, danas dobar kriminalistički roman da bi privukao čitatelje mora imati jake, psihološki razrađene likove, mora biti napet, mora biti dobro napisan. Sve to — i baš kao u reklami “još puno više” — ima novi nastavak “svjetskog kriminalističkog fenomena” trilogije o izraelskom inspektoru Avrahamu Avrahamu “Čovjek koji je htio znati sve” (Izdavač Fraktura, prijevod s hebrejskog Laila Šprajc). A ja se vrlo iskreno nadam da će trilogija dobiti svoje nastavke i da ćemo moći ponovno uživati u detektivskim sposobnostima Avija Avrahama kao i talentu njegovog autora.

Inspektor Avraham Avraham preuzeo je novu dužnosti i kao zapovjednik istražnog odjela osjeća posebnu i drugačiju odgovornost. Njegov prvi slučaj ubojstva u novom svojstvu donosi već na početku iznenađujuće detalje. Avi će tog olujnog kišnog dana otkriti da se u prošlosti već susreo sa žrtvom a jedini trag koji ima mogao bi ga dovesti u sukob s čitavom policijom. “Čovjek koji je htio znati sve” priča je o napetoj policijskoj istrazi tajni više obitelji te istraga o onome što se događa kada ljudi koje volimo nisu stvarno onakvi kakvima ih smatramo. Mišani ovoga puta svojim čitateljima priču donosi kroz dvostruku perspektivu: jedna je perspektiva inspektora Avija a

druga je ona Mazal Bengtson, supruge i majke koja će se morati suočiti s teškim životnim odlukama. Što povezuje Mazal Bengtson s ubijenom Leom Jeger? Sve to morat će otkriti Avi Avraham a pri tome će morati uroniti u mračne obiteljske tajne koje će baciti novo svjetlo na sve što je mislio da zna o svom slučaju. A sve to događa se u normalnom predgrađu Tel Aviva. Ono što će Avi otkriti tijekom svoje istrage u velikoj će mjeri protresti mirno predgrađe, te temelje doma, međuljudskih odnosa pa i ljubavi. Zanimljivo je da su i u ovoj Mišanijevoj knjizi, baš kao i u prošlima, u fokusu žene i djeca, a sve to zajedno s uvjerljivim portretima žrtve i počinitelja — kako je dobro napisao jedan kritičar — “uzdiže ovu priču iznad uobičajenih procedura policijskih romana”.

Avi se uz istragu koja ga zaokuplja mora baviti i svojim osobnim životom, koji također nije jednostavan. Njegova djevojka Slovenka Marianka odlučila je pokušati živjeti u Izraelu, a njezina odluka bit će poljuljana stavovima njezinih roditelja, koji dolaze u posjet u najgorem trenutku za našeg inspektora. Avi će morati balansirati između svoje važne istrage i svog ne manje važnog privatnog života.

Dror Mišani, rođen 1975. godine u Izraelu, pisac je trilera, prevoditelj i znanstvenik specijaliziran za povijest detektivskih romana. Prvi roman u nizu o policijskom inspektoru Avrahamu Avrahamu objavio

je 2011. godine, a niz od tri knjige preveden je na više od dvadeset jezika donoseći Mišaniju status pisca bestselera. Nakon te trilogije, 2018. objavio je roman Tri. Dobitnik je Nagrade Bernstein za roman godine na hebrejskom, Nagrade Martin Beck za najbolji kriminalistički roman preveden na švedski, kao i nagrade kritike za najbolji kriminalistički roman preveden na francuski, a bio je u užem izboru za više cijenjenih nagrada, među kojima su Nagrada Sapir i francuski Grand Prix de littérature policière. Surađuje i na ekranizacijama svojih romana. Živi s obitelji u Tel Avivu gdje predaje na sveučilištu.

MARK HYMAN “HRANA — ŠTO BISMO TREBALI JESTI?”

PIŠE: NATAŠA BARAC

U zapadnome svijetu hrana već odavno ne predstavlja samo način da preživimo. U današnje vrijeme ljudi sve više vode računa o tome što, kako i kada jedu, paze na prehranu i unos namjernica a sve se više govori i o tome kako hrana utječe na naše mentalno i psihofizičko zdravlje. Dr. Mark Hyman sazeo je svoje 35-ogodišnje liječničko iskustvo i napisao zanimljivu svjetsku uspješnicu “Hrana — Što bismo trebali jesti” (Izdavač Školska knjiga, prijevod s engleskog Mirjana Paić-Jurinić) u kojoj donosi mnogobrojne znanstvene spoznaje i istovremeno razbija uvriježene zablude o hrani. Hyman otkriva i tajne od čega se stvarno sastoji zdrava prehrane, što bismo trebali jesti i kako ćemo sačuvati idealnu težinu i zdravlje.

Knjiga dr. Hymana ustvari je popularno-znanstveni priručnik koji će čitateljima pomoći da uz brze i zdrave recepte nauče kuhati cjelovitu hranu, te da izbace umjetne sastojke iz svoje prehrane i preispitaju svoje životne navike koje itekako utječu na trajanje i kvalitetu naših života. Autor je napravio i sedmodnevni tzv. peganski jelovnik, što je ustvari kombinacija paleo i veganske prehrane. Kako je sam napisao, ova knjiga je “cjelovit i jasan vodič za postizanje idealne težine i očuvanje cjeloživotnog zdravlja”.

Hyman u ovoj knjizi opisuje što bismo trebali jesti (čitateljima detaljno objašnjava svaku skupinu namirnica, te otkriva

koje su namirnice dobre za nas a koje nisu), objašnjava što sve moramo znati o hrani i što sve ne bi smjelo biti dio naše prehrane, te na kraju knjige pojašnjava što je to peganska prehrana i daje zanimljive recepte s planom prehrane, za koji će vam trebati puno voća, povrća i drugih zdravih sastojaka.

Uz današnji način života, zaboravili smo na neke važne i osnovne stvari poput kuhanja u vlastitom domu, što je uz edukaciju i izbor pravih namirnica, prvi konkretan korak ka zdravijem životu. “Odgojili smo najmanje dvije generacije koje ne znaju kako skuhati obrok od pravih namirnica i koje više vremena provode gledajući kuhanje na televiziji nego kuhajući. Današnji industrijski proizvodi koji sličie hrani preoteli su naše okusne pupoljke i kemiju mozga. Šećer, biološki gledano, stvara veliku ovisnost. I to nije nimalo slučajno. Prehrambeni divovi imaju institute koji se bave okusima i u kojima zapošljavaju ‘stručnjake za žudnju’ da bi prepoznali ‘gustativni vrhunac’ namirnica koji će stvoriti ‘teške ovisnike’”, piše u uvodnom dijelu knjige dr. Hyman te ističe da je sustav industrijske prehrane “preuzeo naša tijela, umove i duše” oduzimajući nam temeljno ljudsko pravo na zdravlje. On međutim smatra da je hrana najmoćniji lijek na planetu koji može liječiti “većinu kroničnih bolesti; djeluje brže i jeftinija je od ijednog dosad otkrivenog lijeka”. Većina ljudi zna da je dobro hraniti se zdravo ali ne razumiju kolika je moć hrane kada je riječ o sprečavanju bolesti, liječenju, čak i potpunom ozdravljenju. Postali smo konzumenti hrane, a ne oni

koji je proizvode i pripremaju, i tako smo izgubili povezanost sa svojim svijetom i sa samima sobom, tvrdi dr. Hyman. Njegova najnovija knjiga pomaže čitateljima da tu povezanost ponovno izgrade.

Liječnik i autor Mark Hyman rođen je 1959. godine u New Yorku u židovskoj obitelji, te se smatra jednim od zagovornika tzv. funkcionalne medicine. Autor je brojnih knjiga i međunarodno priznat govornik i edukator. Redovito sudjeluje i daje savjete u poznatim emisijama na raznim američkim televizijskim postajama. Direktor je i Kliničkog centra za funkcionalnu medicinu u Clevelandu. Njegova majka Ruth Sidransky jedna je od suosnivačica Židovske udruge za gluhe osobe u SAD-u.

STAŠA ARAS “SUHOZID”

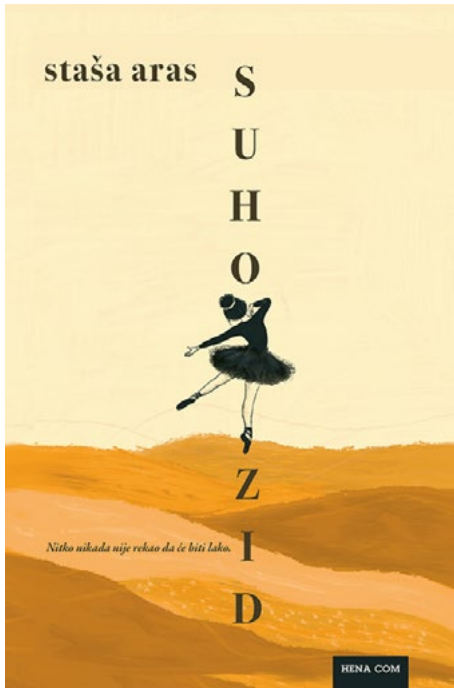
PIŠE: NATAŠA BARAC

U svom “romanu s didaskalijama” nazvanom “Suhozid” (izdavač HENA.com) hrvatska spisateljica i profesorica književnosti Staša Aras čitateljima donosi ozračje jednog dalmatinskog otoka u jeku Drugog svjetskog rata.

Glavne junakinje ovog romana su četiri žene i jedna djevojčica (Anka, Mila, Lidija, Vera, Marta i Blaga) koje pokušavaju živjeti normalnim životom u neočekivanim i nenormalnim okolnostima, te unatoč svemu zadržati i očuvati ljudskost, dostojanstvo i obitelj. Zahvaljujući poetskom jeziku autorice, čitatelji će gotovo fizički moći osjetiti i dočarati si život glavnih junakinja, koje se moraju priviknuti na sve ono što

rat donosi: glad, čekanje, neizvjesnost, strah i gubitke. Ponekad su u tim teškim vremenima dogodi i nešto lijepo što vraća nadu u bolji život. “Život se sastoji od trenutaka, sitnih koraka u vremenu koje imaju svoje zakone raspadanja. Kao ovo dugme što biva čvrsto, a onda se olabavi i ispast će ako ga netko ne prišije ponovno na isto mjesto da haljina ne zine. Nema tu puno mudrosti. I u najgorim trenucima treba prišiti dugme”, kako razmišlja jedna od junakinja romana.

Staša Aras na zanimljiv način svoj roman nadopunjuje didaskalijama, pa “Suhozid” postaje predstava “kao da se rat i sve što on nosi odvija na nekoj pozornici, dok stanovnici otoka, pogođeni njegovim posljedicama, postaju tek statisti u vlastitim životima”.

LISA FITTKO “MOJ PUT PREKO PIRENEJA”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Prije izbijanja Drugog svjetskog rata, antifašistički aktivisti Lisa Fittko i njezin suprug Hans odlučili su pobjeći od nacista iz Njemačke u prividnu sigurnost Francuske. Ali u Francuskoj su nekoliko mjeseci bili zatočeni i stavljeni u odvojene logore jer su ih Francuzi, unatoč tome što su im Nijemci oduzeli državljanstvo tretirali kao neprijatelje. Bračni par Fittko uspjeh pobjeći iz Francuske te će u bijegu prema slobodi pomoći i

drugim emigrantima, među ostalima i poznatom filozofu Walteru Benjaminu. Roman “Moj put preko Pireneja — Uspomene 1940. – 1941.” (izdavač TIM press, prijevod s njemačkog Nadežda Čačinović) “potresni su memoari iz doba sumraka čovječanstva koji svjedoče ratnom kukavištvu ali i hrabrosti ljudi koji su im prkosili”.

Lisa Fittko rođena je 1909. godine u židovskoj obitelji u Užgorodu u današnjoj Ukrajini, rada dijelu Austro-Ugarske monarhije. Bila je aktivna antifašistkinja i sudjelovala je u pokretu otpora u Berlinu i Pragu, gdje je upoznala svog supruga i suborca Hansa Fittka. Svoju borbu protiv nacista nastavili su i u drugim gradovima

bježeći od nacizma. Godine 1941. Lisa i njezin suprug pobjegli su na Kubu, gdje je ona u Havani radila u Centru za podučavanje židovskih izbjeglica a nakon toga prebjegli su u SAD. Lisa Fittko preminula je 2005. godine.

JASENOVAC — NAJMRAČNIJA TOČKA HRVATSKE POVIJESTI

PIŠE: MILJENKO HAJDAROVIĆ

Jasenovac zauzima posebno teško mjesto u hrvatskoj povijesti. Teško je pronaći drugu lokaciju koja u kolektivnoj svijesti izaziva toliku nelagodu, upravo zbog užasa koji su se tamo dogodili. Kompleks logora Jasenovac, najveći i najzloglasniji u sustavu koncentracijskih logora Nezavisne Države Hrvatske (NDH), služio je kao mjesto zatočenja, mučenja i sustavnog ubijanja svih koje je ustaški režim smatrao prijetnjom — ne samo Židova, Srba i Roma, nego i političkih neistomišljenika, među kojima su bili i Hrvati i bosanski muslimani.

Proučavanje povijesti Jasenovca ključno je za razumijevanje sustavne represije i genocida tijekom Drugog svjetskog rata, ali i šire — kao opomena o posljedicama netrpeljivosti i ekstremnih ideologija. Danas se o Jasenovcu skrbi Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, dok znanstvena istraživanja nastavljaju otkrivati činjenice i dokumentirati svjedočanstva. Ipak, sjećanje na Jasenovac i dalje izaziva burne političke rasprave, što pokazuje koliko je snažan njegov utjecaj na kolektivno pamćenje i odnose među narodima u regiji.

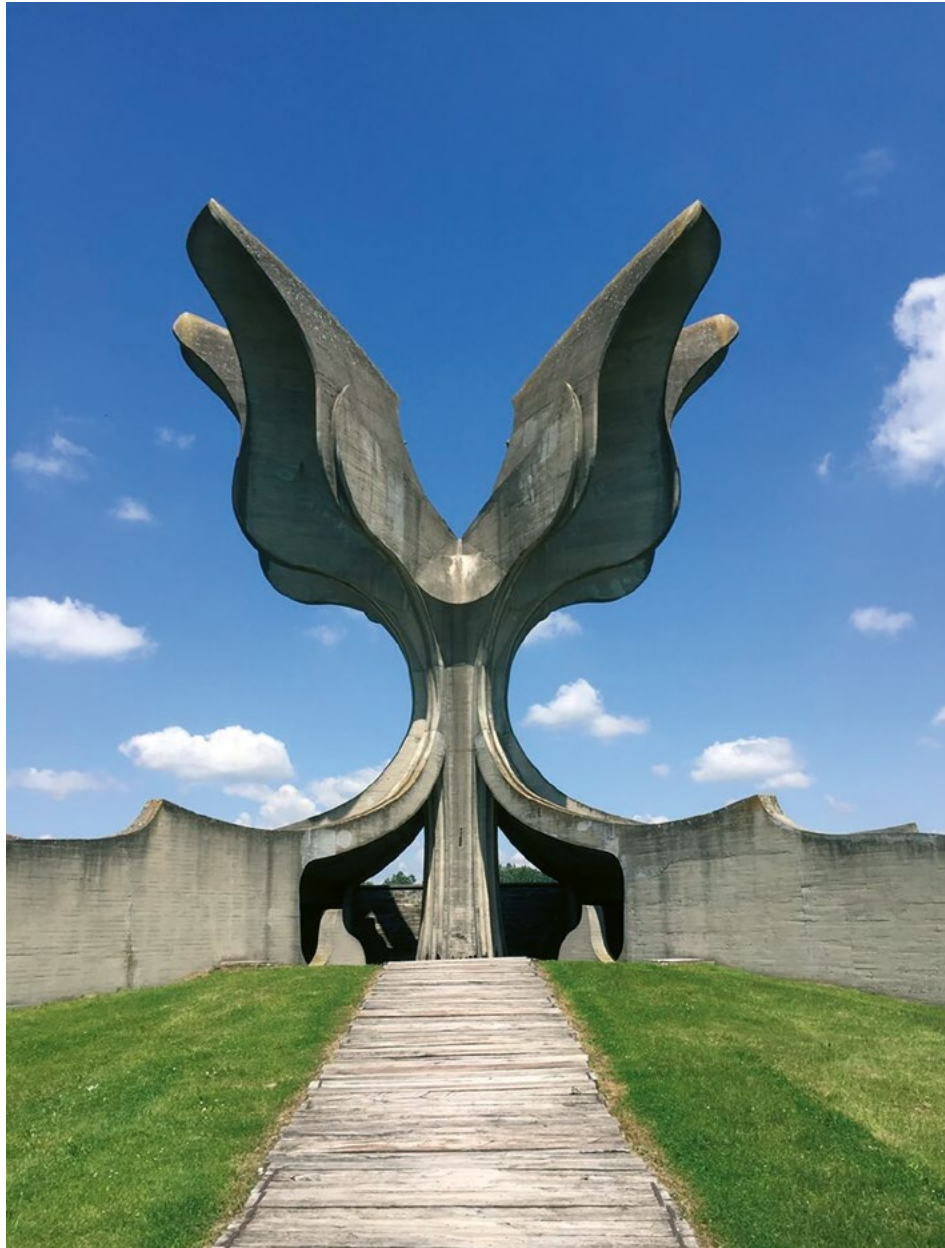

ZAKONSKI OKVIR ZLOČINA

Nezavisna Država Hrvatska (NDH) proglašena je 10. travnja 1941. nakon invazije sila Osovine na Jugoslaviju. Formalno nezavisna, NDH je u stvarnosti bila kvislinška tvorevina — marionetska država pod pokroviteljstvom nacističke Njemačke i fašističke Italije. Vlast je preuzeo ustaški pokret predvođen Antom Pavelićem, ultranacionalistički i fašistički orijentiranom, koji je odmah počeo provoditi rasne zakone i represiju nad dijelovima stanovništva. Ustaška ideologija bila je izrazito antisrpska, antisemitska i antiromska.

Nakon uspostave “države” ustaški režim u NDH donio je niz zakonskih odredbi kojima je formalizirao svoju rasnu politiku i definirao odnos prema političkim protivnicima. Ti su zakoni bili inspirirani nacističkim zakonodavstvom i imali su za cilj stvaranje etnički “čiste” Hrvatske. Ustaški režim je koristio zakonske okvire kako bi legitimirao progon i istrebljenje ciljanih skupina stanovništva i političkih protivnika, stvarajući atmosferu straha i terora u NDH.

Glavni rasni zakoni proglašeni su 30. travnja 1941. godine. Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti definirala je tko se smatra Židovom ili Romom na temelju podrijetla. Židovom se smatrala osoba koja je potjecala od najmanje tri bake i djeda koji su bili židovske vjere ili su rođeni u toj vjeri. Također, Židovom se smatrala i osoba s dva židovska pretka ako je na dan stupanja na snagu zakona bila pripadnik židovske vjere ili je kasnije prešla na tu vjeru, ili ako je bila u braku s osobom koja se smatrala Židovom prema strožim kriterijima. Osoba se smatrala Romom ako je potjecala od dva ili više predaka romske rase u drugom koljenu. Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda zabranjivala je brakove i izvanbračne veze između osoba “arijevskog” i “nearijevskog” podrijetla,

IZVOR JUSP JASENOVAC

što je prvenstveno bilo usmjereno na Židove i Rome. Zakonska odredba o državljanstvu propisivala je da državljanin NDH može biti samo osoba arijevske krvi i časti hrvatskog naroda. Osoba arijevske krvi i časti hrvatskog naroda bila je osoba čija su oba roditelja bila hrvatskog naroda i koja je spremna vjerno služiti hrvatskom narodu i NDH. Ovim

su odredbama Židovi i Romi ostali bez državljanstva i s njim povezanih prava. Osim ovih temeljnih zakona, donesene su i druge odredbe koje su dodatno ograničavale prava Židova i Roma, poput obveznog nošenja židovske oznake i nacionalizacije njihove imovine. Ustaški režim je otvoreno proklamirao da za Ži-

dove nema mjesta u NDH. Ustaške vlasti su se nemilosrdno obračunavale sa svim stvarnim i potencijalnim protivnicima režima, bez obzira na njihovu nacionalnost ili vjersku pripadnost. Za progon i kažnjavanje političkih neistomišljenika korišten je niz mjera, uključujući Zakonsku odredbu o obrani naroda i države. Ovaj je dekret izdan 17. travnja 1941. i predviđao je smrtnu kaznu za svakoga tko na bilo koji način djeluje protiv časti i vitalnih interesa hrvatskog naroda ili ugrožava opstojnost NDH ili državne vlasti, čak i u pokušaju. Ova je odredba omogućila uhićenja i pogubljenja bez suđenja pod optužbom za veleizdaju.

OSNIVANJE KOMPLEKSA LOGORA JASENOVAC

U takvom ozračju ubrzo su uspostavljeni i prvi koncentracijski logori za “nepoćudne” skupine, a zanimljivo je i indikativno da je prvi sabirni logor u NDH, logor “Danica”, osnovan već 15. travnja 1941. godine dakle samo pet dana nakon proglašenja NDH. Već tijekom svibnja i lipnja 1941. ustaške vlasti počele su s masovnim uhićenjima i pokoljima.

U kolovozu 1941. na močvarnom području uz ušće Une u Savu kraj sela Jasenovac započeo je rad na velikom logorskom kompleksu. Nadležnost nad osnivanjem i radom logora isprva je pripadala Upravi za javni red i sigurnost, osnovanoj 7. svibnja 1941. godine, a kasnije je prešla na Treći ured Ustaške narodne službe (UNS), formiran u kolovozu 1941. godine. Treći ured UNS-a bio je odgovoran za nadzor svih ustaških logora na teritoriju NDH.

Prema nekim izvorima, logor je s operacijama započeo 21. kolovoza 1941. Prva dva logora unutar kompleksa Jasenovac, Krapje i Bročice, uspostavljena su do kraja kolovoza 1941. godine. Kompleks Jasenovac sastojao se od pet zatočeničkih lokacija odnosno objekata koji su osnovani između kolovoza 1941. i veljače 1942.

godine. Krapje (Jasenovac I.) i Bročice (Jasenovac II.) su zatvoreni u studenom 1941. godine, samo četiri mjeseca nakon osnivanja. Preostala tri logora u kompleksu bili su Ciglena (Jasenovac III.), osnovana u studenom 1941. i raspuštena u travnju 1945. godine, Kožara (Jasenovac IV.), osnovana u veljači 1942. i također raspuštena u travnju 1945. godine, te Stara Gradiška (Jasenovac V.), koja je od ljeta 1941. postojala kao nezavisni pritvorski centar za političke zatvorenike, a kasnije je prenamijenjena u logor. Stara Gradiška je u prosincu 1941. postala ženski logor. Unutar kompleksa postojale su i radne farme. Donja Gradina, smještena na suprotnoj obali rijeke Save, služila je kao glavno mjesto pogubljenja, dok je Uštica bila namijenjena kao logor za Rome. Postojao je i poseban dječji logor u Sisku.

Postupno uspostavljanje kompleksa od pet logora tijekom nekoliko mjeseci sugerira planski pristup razvoju logorskog sustava, vjerojatno uvjetovan rastućim brojem zatočenika i promjenjivim ciljevima ustaškog režima u vezi s provedbom “konačnog rješenja” za ciljane skupine stanovništva NDH. Središnja uloga UNS-a od samog početka naglašava izravnu odgovornost vlasti NDH za osnivanje i rad Jasenovca, čime se potvrđuje da je riječ o državnom logoru za istrebljenje, a ne o logoru isključivo pod njemačkim nadzorom.

FUNKCIONIRANJE LOGORA

Unutarnja hijerarhija logorskog sustava bila je strogo definirana. Na vrhu zapovjednog lanca nalazio se ustaški vođa Ante Pavelić. Organizacija masovnih ubojstava unutar logora povjerena je Ustaškoj nadzornoj službi (UNS), na čijem je čelu bio Dido Kvaternik. Tijekom postojanja logora, mijenjali su se i njegovi zapovjednici, uključujući Miju Babića, Vjekoslava Luburića (poznatog

kao Maks), Ljubu Miloša, Miroslava Filipovića (Majstorovića), Ivicu Matkovića, Antu Vrbana i Dinka Šakića. Logorska uprava u svom radu koristila je ustaške bojne, policijske jedinice, domobranske jedinice, kao i pomoćne jedinice sastavljene od bosanskih muslimana, Nijemaca i Mađara. U logoru je radilo i oko 60 čuvarica.

Unutar logorskog kompleksa postojale su ključne lokacije s posebnom namjenom. Granik, rampa na rijeci Savi, prvobitno je služio za utovar i istovar brodova, ali je kasnije postao mjesto pogubljenja bacanjem žrtava u rijeku. Gradina, poznata i kao Donja Gradina, bila je primarno stratište gdje su se nalazile masovne grobnice, a zatočenici su ubijani noževima ili smrskavanjem lubanja maljevima. Limani su predstavljali područje unutar logora III. gdje su iskopane masovne grobnice. Međustrugovi i Uskočke šume bili su lokacije masovnih ubojstava zatočenika iz logora Stara Gradiška.

Unutar logora III. nalazila se i “Zvonara” (zvonik), zgrada koja je služila kao zatvor i mjesto mučenja. Podjela Jasenovca na više podlogora s različitim funkcijama ukazuje na sustavan pristup izolaciji, iskorištavanju i istrebljenju različitih kategorija zatočenika.

IZVOR JUSP JASENOVAC

Izravna uključenost ustaškog vodstva, od Ante Pavelića do pojedinačnih zapovjednika i stražara, naglašava sustavnu prirodu zločina i jasan lanac odgovornosti za počinjena zvjerstva.

Svakodnevni život zatočenika u logoru Jasenovac odvijao se u izuzetno teškim uvjetima. Zatočenici su dobivali minimalne količine hrane, a sklonište i sanitarni uvjeti bili su potpuno neadekvatni. Bili su smješteni u drvenim barakama koje su često prokišnjavale i bile prenapučene. Zbog nedostatka sanitarija i pitke vode, širile su se epidemije tifusa, trbušnog tifusa i dizenterije, a voda za piće uzimala se iz rijeke Save.

Prehrana je bila izuzetno oskudna i kalorijski nedostatna za težak fizički rad kojem su zatočenici bili izloženi. “Jelovnik” je obično uključivao vodenu slanu juhu s tek nekoliko kora krumpira za ručak, a navečer juhu od repe ili ponekad s nekoliko zrna graha. Dnevna količina kruha trebala je iznositi 65 grama, ali se često nije dobivala i po nekoliko dana u tjednu. Ukupna kalorijska vrijednost dnevne prehrane rijetko je prelazila 500 kalorija, što je neminovno vodilo do izgladnjivanja. Glad je bila toliko izražena da su zatočenici bili prisiljeni jesti travu i zemlju kako bi preživjeli.

Zatočenici su bili prisiljeni na teški fizički rad oko 11 sati dnevno pod strogim nadzorom ustaških čuvara. Čuvari su često ubijali zatočenike i za najmanje prekršaje, pod izlikom “sabotiranja rada”. Postojale su različite radne skupine specijalizirane za građevinske radove, rad u ciglani, metalurgiji i poljoprivredi. Rad u ciglani bio je posebno težak i opasan. Zatočenici kovači bili su prisiljeni izrađivati noževe i drugo oružje za ustaše a izgradnja nasipa smatrana je najstrašnijim poslom. Romski zatočenici često su bili dodjeljivani na najteže poslove, uključujući i kopanje grobova u Donjoj Gradini. Na logorskim gospodarstvima

IZVOR JUSP JASENOVAC

su žene i manji broj muškaraca obavljali sezoneke poljoprivredne poslove.

Medicinska skrb za zatočenike praktički nije postojala. Barake koje su služile kao “klinika” i “bolnica” nisu bile mjesta za liječenje, već prostorije u koje su bolesni zatočenici smješteni da umru ili budu ubijeni. Nedostatak medicinske

skrbi značajno je doprinio visokoj stopi smrtnosti zbog bolesti i epidemija.

Židovi koji su posjedovali posebne vještine, poput liječnika, bili su pošteđeni neposredne likvidacije i prisiljeni raditi u logoru.

Sustavno uskraćivanje osnovnih životnih potrepština bilo je namjerna taktika

ustaškog režima s ciljem dehumanizacije i polaganog ubijanja zatočenika. Kombinacija prisilnog rada, izgladnjivanja i nedostatka medicinske skrbi stvorila je začarani krug koji je brzo narušavao zdravlje zatočenika i vodio do smrti od iscrpljenosti, bolesti i nemogućnosti oporavka od ozljeda.

Čuvari su često mučili i ubijali zatočenike prema vlastitom nahođenju. Metode su uključivale premlaćivanje do smrti palicama ili drugim tupim predmetima. Postoje svjedočanstva o vađenju očiju, zabijanju vrućih čavala pod nokte te stezanju glava lancima dok lubanja ne bi pukla. Žene su bile silovane, odsijecane su im grudi, a trudnicama su vađene maternice. Djeca su bila otrovana, premlaćivana i zatvarana bez hrane na hladnim podovima ćelija. Ovi podaci potkrijepljeni su svjedočanstvima preživjelih, istraživanjima povjesničara te dokumentima iz tog razdoblja. Iako su neki detalji toliko strašni da ih je teško pojmiti, povijesni dokazi potvrđuju da su se ovakvi zločini zaista događali u Jasenovcu.

Na Graniku su zatočenici ubijani tako što su im vezivani teški predmeti za ruke, rezani su im trbusi i grkljani te su bacani u rijeku Savu. Ponekad su zatočenici vezivani leđima okrenuti jedni drugima i živi bi bili bačeni u rijeku. U Gradini su žrtve ubijane noževima ili su im lubanje smrskane maljevima. Naglasak na ručnim metodama ubijanja u Jasenovcu, za razliku od industrijskog plinskog ubijanja u nekim nacističkim logorima, ističe izrazito osobnu i brutalnu prirodu nasilja ustaških čuvara. Postojanje specifičnih mjesta za ubijanje s različitim metodama egzekucije ukazuje na određen stupanj organizacije u procesu istrebljenja.

Prisutnost notornih pojedinaca na čelu Jasenovca, poznatih po svojoj ekstremnoj brutalnosti, naglašava namjerni odabir osoblja koje će s nemilosrdnošću provoditi politiku istrebljenja režima. Uključe-

nost različitih vojnih i policijskih jedinica, kao i prisutnost ženskih čuvarica koje su također sudjelovale u nasilju, pokazuje široku suučesništvo različitih segmenata sigurnosnog aparata NDH u zločinima počinjenim u Jasenovcu.

ŽRTVE

Demografsku strukturu zatočenika logora Jasenovac činile su prvenstveno žrtve nacionalne i vjerske mržnje. Glavne žrtve bili su Srbi, Romi i Židovi. U logoru su bili zatočeni i Hrvati i bosanski muslimani, uglavnom politički protivnici režima. Manji broj Slovenaca, Čeha, Slovaka, Ukrajnaca, Crnogoraca i drugih nacionalnosti također je stradao u logoru.

Značajan broj djece među žrtvama naglašava neselektivnu prirodu ustaškog nasilja.

OTPOR

Unatoč iznimno teškim uvjetima i stalnom nadzoru, zatočenici u Jasenovcu organizirali su različite oblike otpora. To je uključivalo međusobno udruživanje, komunikaciju i planiranje akcija. Organizirani otpor odvijao se kroz ekonomske zajednice i tajnu partijsku organizaciju (Komunističke partije) unutar logora. Glavni ciljevi tajne organizacije bili su distribucija hrane, podizanje morala, informiranje o borbama partizanskih jedinica (putem tajno sastavljenog radija) i organiziranje bijega.

Pokušaji bijega bili su strogo kažnjavani smrću, često i drugih zatočenika iz iste radne skupine.

Dana 22. travnja 1945. godine, oko 600 muških zatočenika predvođenih Antom Bakotićem pokušalo je proboj iz logora III. Ciglana. Samo 92 ih je preživjelo. Istog dana, nekoliko sati kasnije, počeo je proboj iz Kožare. Od 167 zatočenika, samo 11 ih je preživjelo. Organizirani otpor postojao je i u logoru Stara Gradiška. Mnogi koji su pokušali pobjeći

su ubijeni tijekom samog bijega. Sudbina onih koji su uspjeli pobjeći varirala je; neki su se možda pridružili partizanima ili su se skrivali, dok su oni koji su bili uhvaćeni vjerojatno pogubljeni. Unatoč brutalnosti i stalnom nadzoru, zatočenici su organizirali otpor, pokazujući svoju otpornost. Masovni pokušaji bijega u travnju 1945. bili su čin očaja potaknut neposrednom prijetnjom likvidacije od strane ustaša.

KRAJ LOGORA

Logor Jasenovac raspušten je u travnju 1945. godine. Ustaše su uništile logor i ubile preostale zatočenike u travnju 1945. godine. Uništenje logora započelo je 24. travnja 1945. godine. Partizani su oslobodili Jasenovac početkom svibnja 1945. godine. Ustaše su sustavno uništavale logorske objekte kako bi sakrile dokaze o počinjenim zločinima, a spaljivani su i leševi preostalih zatočenika. Nakon rata, jugoslavenske vlasti su podržale izgradnju memorijalnog kompleksa na mjestu logora. Namjerno uništenje logora od strane ustaša bilo je pokušaj prikrivanja razmjera zločina.

SVJEDOČANSTVA LOGORAŠA JASENOVCA

PRIPREMIO: MILJENKO HAJDAROVIĆ

• Hitlerov opunomoćenik za NDH, general Edmund Glaise von Horestenau o svom posjetu jasenovcu:

Mi smo sada ušli u koncentracioni logor u pretvorenoj tvornici. Užasni uvjeti. Neko-licina muškaraca, mnogo žena i djece, bez dovoljno odjeće, spava se na kamenoj ploči noću, jauci na daleko, krik i plač. Zapovjednik logora — hulja, ja sam ga ignorirao, ali umjesto tog sam rekao mom ustaškom vodiču: “Ovo je dovoljno da se čovjek is-povraća” A onda najgore od svega: soba uz čije zidove, leži na slami koja je upravo donesena zbog mog pregleda, nešto poput pedesetak gole djece, od kojih polovina mrtvi, a druga polovica umire. Ne treba zaboraviti da su izumitelji koncentraci-onih logora Britanci za vrijeme Burskog rata. Međutim, ti logori su dostigli svoj vrhunac odvratnosti ovdje u Hrvatskoj, pod Poglavnikom instaliranim od naše strane. Najveće od svih zla mora da je Jasenovac, gdje nijedan običan smrtnik ne smije privirit.

• Logoraš Ilija Jakovljević:

Jedan zatočenik, koji je imao dužnost da svakoga dana pere hodnik pred tom ćelijom, pripovijedao mi je: Od svih po-slova koje sam obavljao u logoru, ovaj je, pod takvim okolnostima bio najstrašniji. Donesem kantu s vodom i zapljusnem hodnik. Ispod vrata proklete ćelije po-kažu se prsti. To netko kvasi ruke. Vidim također gdje koju žlicu. Nesretnik hvata prljavu vodu. Neki podmeću čak i cipele,

IZVOR JUSP JASENOVAC

a neki legnu na pod i ližu zamazanu te-kućinu. Prag je nizak, i kako zapljusnem, voda prodire pomalo u ćeliju. I dok se jedni bacaju na svaku kap, drugi viču: “Nepljušti, ne pljušti! Prestani već jednom, ne možemo slušati kako voda pljušti.

• Logorašica Nada Salamon:

Svakoga dana ustajale bismo u ranu zoru, prije izlaza sunca, na brzinu smo primale mršavi doručak od »crne kave«, to jest kuhane cikorije bez šećera i bez kruha, i u redu stupale, opkoljene ustaškom stražom, preko savskog nasipa do skele, koja nas je prebacivala preko Save. Tada bismo hodale i po 10 kilometara pješice, do udaljenih polja koja smo obrađivali. Radili smo cijeli dan na okapanju kuku-ruza, sabiranju plodova, sušenju sijena i sličnom, a na večer bismo se vraćale natrag u barake, u koje smo stizale već u dubokoj noći.

• Logorašica Cijordana Friedlender (o ljetu 1942):

U to vrijeme nove žene i djeca su svakod-nevno pristizali u logor u Staroj Gradiški. Par tjedna kasnije, Ante Vrban [zapovjed-nik logora] naredio je da sva djeca budu odvojena od majki i stavljena u jednu prostoriju. Desetoro nam je bilo naređe-no da ih nosimo tamo. Djeca su plazila po sobi, a jedno dijete je stavilo ruku i nogu kroz vrata, tako da se vrata nisu mogla zatvoriti. Vrban je viknuo: ‘Gurnite!’ Kad to nisam učinila, on je zalupio vrata i slomio djetetu nogu. Tada zgrabi dijete za nogu, i tresnu ga o zid dok ga nije ubio. Nakon toga smo nastavili nositi djecu u sobu. Kada je soba bila popunjena, Vrban je donio otrovni plin i sve ih pobio.

JASENOVAC IZ RUKE HUGA FISCHERA RIBARIĆA

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

“Obveza židovske zajednice je da iz pot-punoga zaborava rehabilitira neke svoje članove poput Huga Fischera”, rekao je 1998. godine Alfred Pal, član Židovske općine Zagreb i dizajner kataloga na izložbi posvećenoj ovom fotografskom umjetniku. I zaista, da nije bilo te izložbe u Galeriji “Milan i Ivo Steiner” ujesen 1998. godine, a i ponekog spominjanja u člancima, teško da bi se itko prisjetio Huga, vrsnog stručnjaka koji je svakoga “znao na kipeć deti”, kako bi rekli u njego-voj rodnoj Podravini. O Hugu Fischeru nema previše biografskih podataka, a njime se najviše bavila umirovljena mu-zeologinja Rhea Ivanuš.

Ludbreški rabin Josef Leopold Deuts-ch (koji će i sam skončati u Jasenovcu u listopadu 1942. godine) zabilježio je u matice rođenih da se u obitelji Ludviga i Emilie (rođena Weisz) iz Kutnjaka 16. svibnja 1908. godine rodilo treće dijete — Hugo. Fischeri su bili dobrostojeća obitelj koja je držala seosku trgovinu, a u malom selu Kutnjak (danas općina Legrad) bora-vili su od 1870-ih. Na području rabinata obitavalo je nekoliko obitelji Fischer, a potjecale su iz južnomađarskog grada

IZVOR JUSP JASENOVAC

Csurgó, županija Somogy. U nedalekom Imbriovcu, na seoskom groblju i danas stoji nekoliko nadgrobnih spomenika koji pripadaju toj obitelji. Ne zna se gdje je mali Hugo pohađao školu, ali kako je ustvrdila Rhea Ivanuš, Fischera Ribarića krasi talent i dobro oko. U vrijeme pro-

glašenja NDH 1941. bio je u Zagrebu, no nepoznato je čime se točno bavio jer ga nema na popisu članova predratnog Foto kluba Zagreb. Pred rasnim odredbama i protužidovskim mjerama bježi u Primor-je, tada pod talijanskom kontrolom. U Crikvenici otvara foto-atelijer i vjerojatno

tada mijenja prezime u Ribarić (zanimljivo je da mu se brat Otto prozvao Marinović). Nakon kapitulacije Italije priključuje se partizanima u Lici. Kad je 1943. godine organizirana Fotosekcija propagandnog odjela ZAVNOH-a u Otočcu, njen utemeljitelj je fotograf Hugo Fischer Ribarić koji je došao na slobodni teritorij sa svojom fotografskom opremom. S partizanima ide i Hugo, snima scene kod Livna, Jajca, Zadra, uz Drinu, u Kninu, Rastokama, Senju, Gorskom kotaru. Na fotografijama su partizani za vrijeme odmora, partizani u napadu, seljaci, njemački zarobljenici, mrtvi. I sam maršal Josip Broz Tito. Nekoliko portret-fotografija maršala Tita u šinjelu postaju službenima i često se koriste kao prikaz vođe jugoslavenskog Narodnooslobodilačkog pokreta i vrhovnog zapovjednika partizanskih odreda. Po tom snimku će Antun Augustinčić izraditi skulpturu maršala koja se danas nalazi u Kumrovcu, Klancu, Beogradu.

Po oslobođenju Zagreba 8. svibnja 1945. godine, članovi predratnog Foto kluba Zagreb i članovi Fotoodsjeka ZAVNOH-a sele u glavni republički grad te zauzimaju Svjetlopisnu službu pri Predsjedništvu vlade Nezavisne Države Hrvatske, preuzevši pritom fotografski materijal i bogatu arhivu ustaškog režima. Tu ekipa zatječe zapovijed da treba snimiti ostatke naselja i logora Jasenovac, na ušću Une u Savu. Nakon Jasenovačkog proboja 22. travnja 1945. godine, od logora su ostale samo ruševine, uništili su ga ustaše u zadnjim danima NDH, dok su preživjele logoraše masovno ubili. Mještani Jasenovca naterani su u zbjeg zajedno s ustaškim čuvarima logora. Deset dana nakon likvidacije logoraša i povlačenja ustaša, na mjesto napuštenog i potpuno uništenog logora dolaze borci 21. divizije JA koji se postavljaju zaštitnički prema ostacima logora s ciljem očuvanja tragova zločina. Nekoliko dana kasnije, u Jasenovac

stižu članovi Komisije za ratne zločine koji vrše uviđaje. Vjerojatno na njihov poziv, iz Zagreba tada dolazi ekipa predvođena Hugom Fischerom Ribarićem te snimaju prvi postratni audiovizualni uradak o najvećem logoru NDH.

Film “Jasenovac” snimljen je kao kratkometražni dokumentarac u produkciji Filmskog preduzeća DFJ — Direkcije za NR Hrvatsku, 1945. godine. Režiser filma je Gustav Gavrin koji je zajedno s Kostom Hlavatyem i autor scenarija. Snimatelji su bili Hugo Fischer Ribarić, Boris Rudman, Oktavijan Miletić i Sergije Tagatz. Dokumentarac je prvobitno snimljen u 35 mm filmu i sastoji se od 427 metara filmske trake. Montažer je bio N. Seidl. U filmu su prikazane zastrašujuće fotografije i snimke iz ustaških arhiva te novije, snimljene odmah po oslobođenju logora. Glas naratora je izrazito kritičan i osuđujući, s tendencijom izazivanja osude gledateljstva.

Film započinje popisom logora i masovnih stratišta u NDH: Lepoglava, glinska crkva, Rab, Loborgrad, Đakovo, Pag, Jadvono, Gospić, Stara Gradiška i konačno — Jasenovac. Narator navodi brojke stradalih, neutemeljene na istraživanjima, pa se tako za Loborgrad navodi 12.000, a za Staru Gradišku da je “grobnica nekoliko stotina hiljada umorenih i umlaćenih”. U kadru na samom početku filma jasno se primjećuje prezime Ribarić, kao jednog od četiri snimatelja. U nastavku slijedi opisni tekst koji govori o razlozima nastanka filma, ali se može povezati i s tendencijom distorzije Holokausta i masovnih zločina koja se protegla do današnjih dana: snimke koje prikazuju zatočenike i rad, snimali su ustaše ranije s namjerom da opovrgnu glasove o masovnom klanju i mučenju. O strahotama logora se pročulo, ali se nije javno govorilo, za ustaški režim Jasenovac je bio samo radni logor s ciljem “preodgoja” pojedinih logoraša (iako sačuvana dokumentacija govori potpuno drukčije!).

PARTIZAN HUGO FISCHER RIBARIĆ, IZVOR HPM

Zračni snimak s početka filma prikazuje ostatke logora, dobro se zamjećuje nabujala rijeka Sava, tzv. jezero smrti, oštećena zgrada Lančare i skladišta (logor III). Ni naselje Jasenovac ne izgleda bitno drukčije, ruševne kuće i gospodarski objekti posljedica su ustaškog uništavanja u zadnjim danima rata, ali i lova na logoraše koji su u rano nedjeljno jutro 22. travnja pobjegli iz Kožare. Logor Jasenovac, još jučer mučilište i klaonica, a danas ruševina, zgarište, pustoš i grobnica, navodi narator. Mučni dojam pojačavaju crno-bijele snimke i teška glazba.

Prijašnji snimci, iako korišteni za propagandne svrhe NDH, ipak su vrijedan po-

vijesni izvor. Na njima se vide prestrašena lica logoraša, nijedan od zatočenih seljaka snimatelju nije uputio osmjeh. Strah, tuga, resigniranost. Za obitelji ubijenih, film je mogao poslužiti kao identifikacija najmilijih. Tako se u jednoj sekvenci vidi Slavko Brüll, poznati hrvatski kipar, kako izrađuje keramičke figurice, neke od njih su i danas u postavu jasenovačkog muzeja. Brüll je stradao u logoru 1943. godine. Prikazi nasmiješenog zapovjednika Maksa Luburića s golubom u rukama pomiješani su sa snimkama zaklanih ljudi u različitim fazama raspadanja. Prvih dana po oslobođanju Jasenovca, Sava je nabujala, a kada se malo povukla pronađeno je više unakaženih tijela koja su se napuhnula zbog raspadanja i isplivala te se uhvatila u nisko granje uz obale.

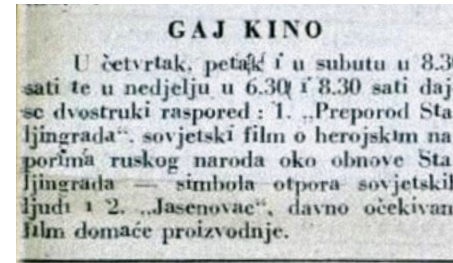
Narator navodi teške uvjete boravka u logoru — 11 sati rada, malo hrane u obliku kukuruzne pure, nešto čaja od zelja. To će potvrditi i preživjeli Milko Riffer u svojoj knjizi “Grad mrtvih, Jasenovac 1943”. Na snimkama se vidi da je velik dio logoraša bos i slabo odjeven. Sudjelovanje u radu bilo je obavezno za sve, iako rad sam po sebi nije bio svrha logora — logoraše se prisiljavalo na težak rad, a malo hrane, s ciljem iscrpljivanja i brže smrti. Stoga su starci i najprije umirali (ako su uopće došli u logor). Vide se i ostaci “Piccilijevih peći”, nazvanih po ustaškom inženjeru koji je konstruirao krematorij. Tu se miješaju i snimke iz Stare Gradiške. U nastavku vidi se “Jezero smrti”, logorska kapija, Granik, rijeka Sava i Gradina. I dalje mnoštvo tijela, neka u vodi, neka netom iskopana s tragovima blata. Potkraj filma, narator navodi broj žrtava logora — 840.000. To je broj kojeg se jugoslavenska historiografija prilično vjerno držala sljedećih nekoliko desetaka godina.

Sam kraj filma završava prikazom komemoracije, ljudi u civilu s vojnicima Jugoslavenske armije odaju počast žrtvama.

Cvjetni aranžmani s tada neizostavnim srpom i čekićem, natpisi poput “Slava palim borcima za slobodu”, “Osvetićemo drugove pobijene od narodnih izdajnika”, “Jasenovačke žrtve vaze za osvetom!!!” duh su tog vremena. Nejasno je gdje je točno bila ta komemoracija, moguće u Gradini — iz ruševina logora Jasenovčani su uzimali materijal za popravak svojih kuća. Narednih godina će mjesto logora prekriti visoka trava i korov. Film završava snimkama uhvaćenih ustaških dužnosnika koji su pokušali pobjeći u inozemstvo i njihovim suđenjem. Među njima najpoznatije lice bio je Mile Budak, ministar u vladi NDH, veleposlanik u Berlinu, ustaški ideolog. Po tome znamo da se montaža filma odužila i kroz lipanj, budući da je suđenje uhvaćenim zločincima bilo početkom lipnja 1945. kada je i Budak presuđen na smrt. Nakon 15 minuta, film završava poklikom “Smrt fašističkim ubojicama!”.

Dokumentarni film “Jasenovac” iz 1945. ima svoju povijesnu važnost. Prikazuje elemente logorskog života i prilika tijekom NDH, ali i sudbinu mjesta nakon povlačenja ustaša u travnju 1945. Film jasno prikazuje lica sudionika, počinitelja, logoraša, stražara, kasnijih osuđenika. Mučne scene unakaženih tijela u današnjim se muzejskim postavama ili dokumentarcima sigurno ne bi prikazale na isti način jer je riječ o dodatnoj dehumanizaciji stradalih. Tijekom 1946. film je prikazivan u kinima širom Jugoslavije, Varaždinske vijesti od 18. srpnja 1946. prenose sadržaj projekcija u Kinu Gaj: U četvrtak, petak i u subotu u 8.30 sati “Jasenovac”, davno očekivani film domaće proizvodnje.

U ekipi snimatelja bio je Oktavijan Miletić, poznato filmsko ime hrvatske i jugoslavenske kinematografije. Po njemu je prozvana nagrada Oktavijan, “hrvatski Oscar”. A što se zbilo sa snimateljem Hugom Fischerom Ribarićem? Njegovo

NAJAVA FILMOVA U VARAŽDINSKOM KINU GAJ

se ime pojavljuje još 2-3 godine, a potom se navodi da je emigrirao u Kanadu, dok drugi spominju da je otišao u novoosnovani Izrael. Od tada se više ne spominje pa je za zaključiti da je promijenio svoje ime i prikrrio identitet da mu se ne uđe u trag. Osim filma o Jasenovcu, sačuvane su mu brojne ratne fotografije koje su pretežito arhivirane u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu te su vrijedan povijesni izvor ratnih godina u Hrvatskoj i BiH.

(Film je dostupan na linku: <https://www.youtube.com/watch?v=CSoy3NWZspE>)

“DEVETI KRUG” JEDAN OD PRVIH FILMOVA O ZLOČINIMA HOLOKAUSTA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Svijest o zločinima počinjenim tijekom Holokausta i važnost obrazovanja i podsjećanja na sve što se dogodilo za vrijeme Drugog svjetskog rata s godinama se razvijala. Danas se u svijetu snima puno obrazovnih, dokumentarnih, igranih, kratkometražnih i dugometražnih filmova na temu Holokausta. Nije to uvijek bio slučaj. Stoga je tim više zanimljiv podatak da je još davne 1960. godine u tadašnjoj Jugoslaviji snimljen prvi veliki film koji se bavio upravo Holokaustom, ili točnije zločinima ustaškog režima u tzv. NDH i Jasenovcu — film “Deveti krug”. Scenarij za jedan od najljepših i najpotresnijih filmova jugoslavenskog filma napisala je naša draga (i neprežaljena) Zora Dirnbach.

Film “Deveti krug” postigao je veliki uspjeh a bio je i nominiran za najveću filmsku nagradu Oscar u kategoriji najboljeg filma na stranome jeziku. Uz “Deveti krug” još je samo pet filmova iz bivše Jugoslavije uspjelo dobiti tu nominaciju (Cesta duga godinu dana, Tri, Skupljači perja, Bitka na Neretvi i Otac na službenom putu). Film je prikazan i na poznatom filmskom festivalu u Cannesu u službenom programu.

“Deveti krug” je te 1960. godine potukao konkurenciju i na Filmskom festivalu u Puli gdje je osvojio Veliku zlatnu arenu za najbolji film i Zlatne arene za scenarij (Zora Dirnbach), žensku ulogu (Dušica

ZORA DIRNBACH, IZVOR INTERNET

Žegarac), sporednu ulogu (Branko Tatić), kameru (Ivan Marinček) i glazbu (Branimir Sakač), te nagradu publike Jelen.

Zora Dirnbach radnju ovog filma smjestila je u Zagreb 1941. godine. U želji da spasi mladu Židovku Ruth Akalaj, kćerku svojih židovskih susjeda, od progona i moguće smrti, stari Vojnović natjera svog sina Ivu da se formalno vjenča s djevojkom. Ivo na početku nije sretan zbog toga ali nakon nekog vremena između Ruth i Ive razvija se prava i iskrena ljubav. Ali jednoga dana, dok je bila sama na ulici, Ruth je privedena i odvedena u koncentracijski logor Jasenovac gdje završi u tzv. devetom krugu, gdje se ustaše naslađuju patnjama mladih djevojaka. Ivo će ju pokušati spasiti i mladi par će pokušati pobjeći u slobodu penjanjem preko žičane ograde. Međutim, stražari

će uključiti električnu struju i Ruth i Ivo će zajedno poginuti.

Ovu tužnu melodramu režirao je slovenski redatelj France Štiglic, a film je nastao u produkciji Jadran filma. U ulozi Ive Vojnovića nastupio je mladi Boris Dvornik, a Ruth Alkalaj glumila je Dušica Žegarac.

Unatoč velikom uspjehu koji je postigao na globalnoj razini, u slobodnoj i neovisnoj Hrvatskoj film “Deveti krug” dugo godina nije bio prikazivan, a onda je nakon dvadeset godina prvi puta prikazan na HRT-u 2009. godine povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta. Tom prigodom Zora Dirnbach dala je intervju za Jutarnji list te kazala: “Kao njegova autorica, trebala bih biti ponosna što je film i nakon gotovo 50 godina aktualan, odnosno izaziva pozornost. No, s jedne

strane, ne bih rekla da sam tužna, ali možda se osjećam nelagodno što film s takvom tematikom i danas pobuđuje kontroverzne osjećaje i povijesne razmirice. Stalno se mora govoriti o tim strašnim danima nacizma kako bi generacije koje dolaze bile svjesne zla koje se dogodilo i koje je bilo tako strašno da se ne smije zaboraviti. Žalosno bi bilo da je tema filma, za nekoga tko ga gleda prvi put, neko otkriće, i o tome da je NDH bila takva kakva je bila i da su Hrvati, a film govori i o njima kroz obitelj Vojnović, pokazali građansku hrabrost i otpor tom monstruoznom režimu.”

Imala sam čast i privilegiju da je Zora Dirnbach bila dio uredništva časopisa “Ha-Kol”. Ta mala žena velikog srca i velike snage bila je jedna od najzanimljivijih osoba koje sam ikada upoznala. Bilo je nemoguće ne voljeti jedinstvenu Zoru. Zoru koja je još 1960. godine napisala scenarij za film o ustaškim zločinima i Holokaustu. To ne čudi sve one koji su je poznali. Osobna i obiteljska trauma Holokausta, ali i trauma čitave židovske zajednice, pratila je Zoru čitavog života.

Zora Dirnbach rođena je 22. kolovoza 1929. godine u Osijeku. Otac (vlasnik osječke tvornice papira Mursa Mill) bio je židovskog podrijetla a majka se preobrazila na judaizam. Zora je imala i sestru Gertrudu a sve do rata živjela je mirnim i sigurnim životom. Kada je počeo Drugi svjetski rat život im se za uvijek promijenio. Zora je u pokušaju da se zataškaju njezini židovski korijeni i da ju se tako spasi bila krštena ali za sebe je uvijek tvrdila da je ateistkinja i hrvatska Židovka. U Osijeku, u sklopu napuštenih zgrada koje su činile kuća obitelji Dirnbach i tvorničke zgrade i skladišta nalazio se za vrijeme rata sabirni logor u Osijeku u kojem su starci i mala djeca čekali odlazak u Auschwitz i Jasenovac.

Zora, njezina sestra i majka su uspjele preživjeti rat, ali veliki dio njezine obitelji nije bio te sreće. U Jasenovcu je stra-

dala Zorina baka Hermina Glatter-Dirnbach, a živote su izgubili i drugi članovi obitelji Dirnbach.

Zora je nakon rata studirala u Zagrebu te od 1949. godine radila kao novinarka i urednica kulturnog programa u dnevnim novinama i na Radiju Zagreb. Od 1958. godine radila je kao dramaturginja na prvom programu Radija Zagreb, a od 1963. do 1991. godine bila je dramatur-

ginja i urednica Dramskog programa na Radioteleviziji Zagreb. Napisala je i tri filmska scenarija za igrane filmove, te deset radio drama, televizijskih filmova i dvije serije. Zora je napisala i nekoliko romana i kolekcija kratkih priča.

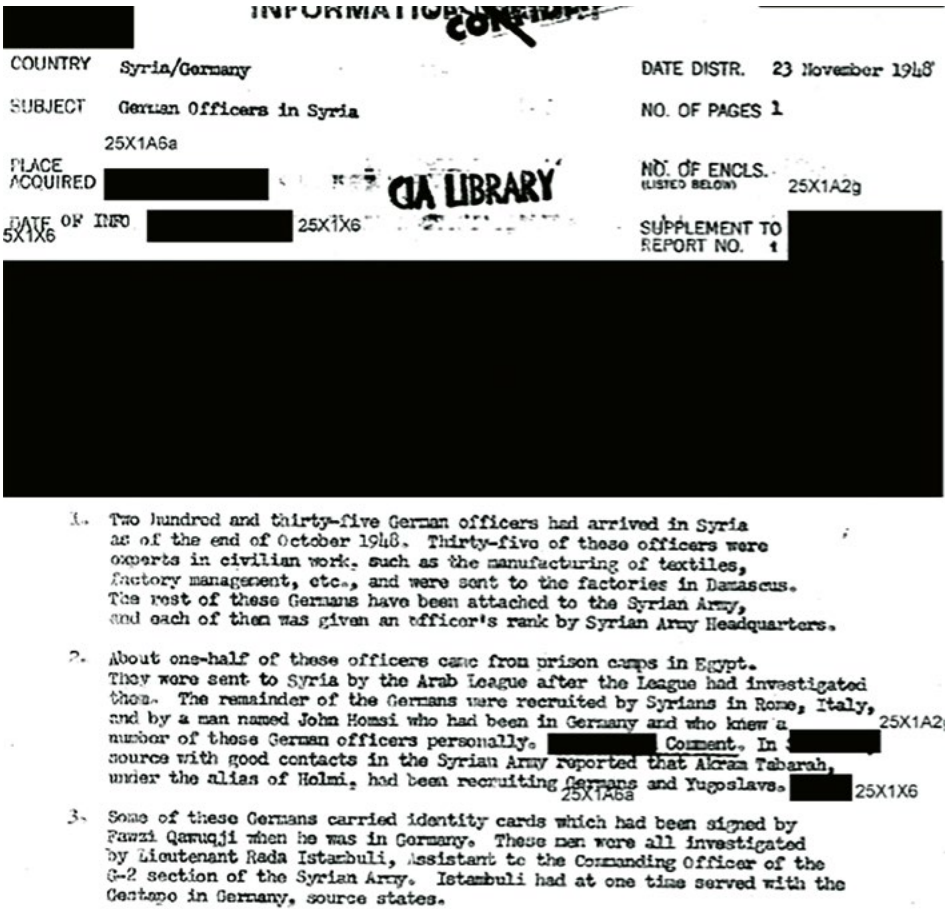
Naša Zora bila je vrlo aktivna i u Židovskoj općini Zagreb, gdje je ostavila veliki trag. Zora je preminula 19. travnja 2019. godine.

NACISTI I USTAŠE ZAJEDNO U ARAPSKO-IZRAELSKOM RATU 1948. GODINE

PIŠE: IVO MIŠUR

UVOD

Mnogi nacistički ratni zločinci izbjegli su ruku pravde razbježavši se diljem svijeta. Zahvaljujući filmovima i knjigama te spektakularnoj Mossadovoj otmici Adolfa Eichmanna Južna Amerika je u općoj kulturi postala najpoznatije utočište nacista. Međutim nacisti su se u velikom broju skrili i na Bliskom istoku. Tamo su imali najbolji tretman jer su mogli nastaviti svoje karijere u vladinim organizacijama, vojsci i propagandnom radu. Naime, arapske države su se počele pripremati za rat s Izraelom već 1947. godine kada su Ujedinjeni narodi usvojili rezoluciju 181. kojom bi se palestinski mandat razdvojio na arapsku i židovsku državu. Arapi su bili svjesni svojih vojnih nedostataka koji su se najviše ogledali u nedostatku stručnog kadra. Prilika za selektivnom regrutacijom ukazale se u izbjegličkim kampovima diljem Europe u kojima su se među civilima skrivali i nekadašnji časnici i vojnici s borbenim iskustvom poraženih država koji su bježali iz svojih matičnih zemalja jer su se bojali odmazde. Nijedna arapska zemlja

ISJEČAK IZ CIA-INA DEKLASIFICIRANOG IZVJEŠTAJA

nikada nije protjerala nijednog od njih zbog njihovih prošlih ratnih zločina ili stavova, nego je umjesto toga zaštitila od kaznenog proгона sve njemačke ratne zločince koji su pobjegli k njima. Broj bivših njemačkih dužnosnika ili časnika

uključenih u rat ili ratne zločine koji su otišli na Bliski istok bio je velik — njih više od četiri tisuće prebjeglo je na Bliski istok. Za usporedbu, procjenjuje se da je između 180 i 800 nacista pobjeglo u Latinsku Ameriku, uglavnom u Argentinu.

NACISTI NA BLISKOM ISTOKU

Potrebno je istaknuti da je nakon Drugog svjetskog rata, Njemačka doživjela gospodarski kolaps obilježen nestašicom hrane, rekordnom inflacijom i nezaposlenošću. Njemačka vojska je rasformirana, a profesionalnim časnicima nedostajalo je relevantno stručno znanje za zapošljavanje na civilnom tržištu rada. U takvim lošim ekonomskim uvjetima, te suočeni s manjkom vlastitih kvalifikacija mnogi bivši časnici odlučili su potražiti alternativu i napustiti ratom razorenu Njemačku kako bi započeli nove karijere u stranim zemljama kao vojni savjetnici. Godine 1946. Sirijac koji živi u Njemačkoj po imenu dr. Said-Imam počeo je regrutirati njemačke stručnjake u ime sirijskih vlasti. Svoje djelovanje započeo je u logorima za ratne zarobljenike u Italiji gdje je novačio njemačke vojne stručnjake, a novačenje je nastavio u Njemačkoj. Bili su potrebni vojnici s iskustvom u oklopnim snagama i zračnim snagama. U većini slučajeva, odlučio se za mlađe muškarce koji su imali srednje činove u bivšem Wehrmachtu. U području proizvodnje oružja tražio je tehničare i inženjere za proizvodnju tenkova, aviona i streljiva, ali je također pokrenuo pregovore s njemačkim automobilskim tvrtkama za kupnju kamiona za sirijsku vojsku. Osim toga, pokazao je interes za zapošljavanje liječnika s iskustvom rada u tropskim područjima. Ovi vojni savjetnici trebali su biti zaposleni samo u obuci, i nisu trebali biti sudionici ratnih djelovanja. Za razliku od Egipta, njemački savjetnici u Siriji nisu bili podređeni Ministarstvu obrane, već su dobili službeni status "poljoprivrednih savjetnika". Ipak, radi unutarne situacije i vanjske politike Sirije sredinom 1950-ih, situacija njemačkih vojnih savjetnika se promijenila te je većina napustila zemlju.

Koliko je Sirija bila važno utočište bivših nacista pokazuje da su SAD 1983. go-

dine donijele zakon o obustavljanju vojne i ekonomske pomoći grupi zemalja sve dok ne poduzmu odgovarajuće korake u izručivanju nacističkih zločinaca. Prva nabrojana zemlja bila je Sirija, a slijedile su Argentina, Paragvaj, Čile i Kanada.

VELIKI JERUZALEMSKI MUFTIJA — MOST IZMEĐU ARAPSKOG I NACISTIČKOG ANTISEMITIZMA

Amin al-Husseini bio je veliki jeruzalemski muftija koji je odigrao važnu ulogu u širenju antisemitizma i početku židovsko-arapskog sukoba na Bliskom istoku. Bio je most između dva antisemitska bloka formirana prije Drugog svjetskog rata, onog nacističkog čija su moć i utjecaj poslije rata marginalizirana i islamističkog koji je utjecajan i danas. Nacističko-islamistička suradnja je počela kratko nakon dolaska Adolfa Hitlera na vlast. Već je u ožujku 1933. al-Husseini poslao pismu Führeru u kojem mu daje bezuvjetnu potporu u borbi protiv Židova. Tijekom Drugog svjetskog rata muftija je boravio u Njemačkoj te blisko surađivao s notornim Heinrichom Himmlerom. Nacisti su iskoristili muftijinu popularnost među muslimanima i njegovu političku važnost te su organizirali njegovo putovanje u NDH u ožujku 1943. godine. Zbog svoje aktivne uloge u ratu, kolaboracije s nacistima i ustašama, a ponajprije radi formiranja SS divizije, al-Husseini se 1945. godine našao na jugoslavenskom popisu ratnih zločinaca. U Jugoslaviji mu je prijetila kazna zatvora sve do 1952. kada se mijenja jugoslavenska vanjska politika pa muftijino ime nestaje s ovog popisa. U vremenu nakon Drugog svjetskog rata kada je velika većina čovječanstva odahnula jer je napokon dočekala mir te prionula u obnovu porušenog al-Husseini je pozivao na novi rat.

USTAŠKI DUŽNOSNICI

Zanimljivost je da je u kampovima u Italiji iz kojih su regrutirani instruktori

arapskih vojski boravio značajniji broj bivših vojnika NDH te ustaških dužnosnika. Jugoslavenske vlasti su poslale popise ratnih zločinaca Saveznicima koji su upravljali logorom. Unatoč tome do proljeća 1946. godine izručeno je samo dvadesetak osoba. Za ove ljude bila je zainteresirana i Arapska liga koja je ugirala za pomoć i smještaj jugoslavenskih muslimana iz talijanskih kampova. Sirija je otišla najdalje i službenom notom u travnju 1947. zatražila transfer osam tisuća jugoslavenskih državljana iz Italije na svoj teritorij. Palestina Post je upozorio o ovoj diplomatskoj bitci za bivše SS-ovce u članku Syria wants moslem nazis (Sirija želi muslimanske nacistice). Valja naglasiti da se u trenutku objave članka u Siriji već nalazilo dvjestotinjak bivših vojnika iz Jugoslavije. Oni su već u prvim danima travnja 1947. godine doplovili brodom S.S. Augustina u Bejrut. Pridružili su se Arapskoj vojsci oslobođenja. Nije samo Sirija primala bivše vojnike i njihove obitelji. Tako je u studenom 1947. godine, 135 jugoslavenskih muslimana doputovalo u Egipat. Oko njihova dolaska se založio egipatski princ Amr Ibrahim. Svi su bili klasificirani kao ratni zločinci ili kvislinzi. Putovanje je financirano od strane grada Kaira. U prosincu iste godine grupa od 57 muslimana istog pedigrea (optužnica za ratne zločine) je otputovala u Aman na trošak transjordanske vlade. Od prosinca do veljače, na zahtjev sirijske vlade, a na trošak IRO, 105 muslimana koji nisu bili klasificirani kao ratni zločinci, otputovalo je u Siriju. Sve te putnike odabrali su agenti Arapske lige.

Agenti arapskih zemalja su ponovno vrbovali u izbjegličkim kampovima u Italiji u ožujku 1948. godine. Tražili su muškarce između 22 i 32 godine za vojnu službu. Nudili su plaćanje putovanja na Bliski istok kao i financijsko zbrinjavanje obitelji u zamjenu za službu u državnoj vojsci najmanje jednu godinu. Veliki

jeruzalemski muftija al-Husseini je preko svoje agencije Orient Press organizirao transfer regrutiranih izbjeglica iz Italije u arapske zemlje kako bi se borili u Vojsci Svetog rata (Jaysh al-Jihad al-Muqaddas) koju je predvodio njegov nećak Abd al-Qadir Husseini. Početkom ožujka već je tristotinjak vojnika bilo u Egiptu, Siriji, a 90 ih je čekalo na transfer u Napulju. Agent koji ih je regrutirao bio je poznat pod imenom Jamil. Postoji mogućnost da je riječ o Jamalu al-Husseiniju, rođaku Velikog muftije s kojim je pobjegao u Irak prije Drugoga svjetskog rata. Jamal je kratko bio ministar vanjskih poslova u Svezpalestinskoj vladi, koju je podržavao Egipat. Prebacivao je izbjeglice pomoću organizacije Orient Press u vlasništvu Velikog muftije al-Husseinija. Palestine Post o svemu piše u članku znakovita imena Arabs need Balkan soldiers (Arapi trebaju balkanski vojnici).

Nakon početka Arapsko-izraelskog rata 1948. godine sirijske vlasti ubrzavaju proces dobivanja viza za regrute iz Jugoslavije s vojnim iskustvom. Nakon dolaska uveden je vojni režim života. Među nekoliko stotina pridošlica bilo je petnaest časnika. Vojni zapovjednik ustaških vojnika u Siriji bio je Ahmed-beg Cerić. On je bio veza s regularnom sirijskom vojskom. U studenom 1948. sastao se s visokorangiranim časnicima sirijske vojske koji su mu ponudili da se njegovi vojnici bore u Vojsci Svetog rata koja se de facto nalazila pod al-Husseinijevom kontrolom. Redarstveni časnik u NDHR, Šefkija Muftić je uvijek bavao bataljon od 400 ljudi za vojska Velikog Muftije. Obuka je vršena u kampu desetak kilometara od Bejruta na cesti prema Tripoliju. Muftić je imao veze u sirijskom Ministarstvu unutarnjih poslova kojima se koristio za ubrzano dobivanje viza za strane regrute.

Zanimljivost je da je među jugoslaven-skom emigracijom u Južnoj Americi bilo fanatika koji su odlazili u Palestinu kako

bi se borili za “oslobođenje” Jeruzalema od Židova. Tako je grupa časnika NDH, netom naseljenih u Argentini, ponudila tamošnjoj vladi 1947. godine da se priključi argentinskom kontingenta koji bi bio dio međunarodne palestinske vojske. Argentinska vlada je ponudu prihvatila.

Sa sigurnošću se zna se da su borci iz Jugoslavije na strani Arapa borili u petoj fazi arapsko-izraelskog rata. Dana 22. studenoga 1948. bili su na području naselja Blida i Maijs Aj-Jabal, gdje su vođene gerilske borbe protiv Izraelaca. Također su sudjelovali i u operaciji Haram 29. studenog 1948. kada je poginulo osam vojnika iz Jugoslavije. Abd al-Qadir Husseini je zapovijedao kontingentom s četrdeset vojnika iz Jugoslavije koji je 22. siječnja 1948. došao je Hasan Salam u Jaffu. Izvještaji CIA-a potvrđuju da su se regruti s područja Jugoslavije borili u tek formiranoj državnoj sirijskoj vojsci, Vojsci spasa, te u Arapskoj vojsci oslobođenja pod zapovjedništvom Fawzija Qawukjia. Bivši vojnici NDH koji su bili dio Arapske vojske oslobođenja bili su smješteni u Quatani u četiri bataljuna — 1. Yarmuk, 2. Yarmuk, Hittin i Ajnad-din. U Vojsci spasa bili su regruti koji su se doselili u Jordan, tadašnju Transjordaniju. Zapovjednik oko sto pedeset jugoslavenskih regruta u Vojsci spasa bio je Fuad Šefkobegović.

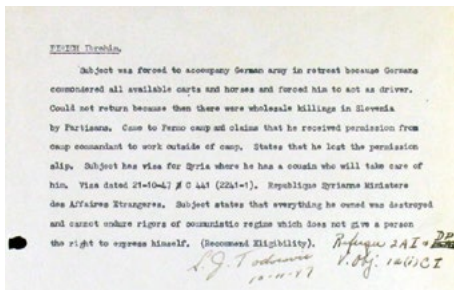
Nakon poraza arapske vojske, sirijske vlasti su odlučile organizirati terorističke akcije i sabotaze protiv Izraela. Male grupe komandosa tj. terorista obučavali su njemački i jugoslavenski stručnjaci na poligonu smještenom u Damasku. Prema izvještaju CIA-e u akcijama su sudjelovali i jugoslavenski regruti. Nakon završetka ratnog sukoba većina regruta odlazi iz Sirije.

Suradnja bivših visokih ustaških funkcionera s islamskim ekstremistima nastavlja se i desetljećima nakon završetka Drugog svjetskog rata. Izvjesni Mahmut

Muftić je početkom šezdesetih godina 20. stoljeća povezao Hrvatski narodni odpor, organizaciju koju je osnovao i vodio Maks Luburić s islamističkom organizacijom Muslimanskim bratstvom u Egiptu. Nevjerojatno zvuči podatak da je među manjom grupicom koja je povezivala ove dvije organizacije postojala suluda ideja o osnivanju islamske hrvatske države koja bi bila članica Arapske lige.

ZAKLJUČAK

Antisemitski ispadi, pogromi, progoni su dio židovske tisućljetne povijesti. Svoju najmračniju epizodu je ova bezumna ideologija mržnje imala tijekom Drugog svjetskog rata u zloglasnom “konačnom rješenju” odnosno sustavno planiranom istrebljenje čitavog naroda. Nacizam je vojno poražen, ali su repovi “zla” nastavili trovati i dan-danas truju čovječanstvo. Zaista strašno zvuči podatak da su nacistički vojnici fizički, vojno i stručno pomagali arapskim zemljama koje su planirale uništiti cijelu Državu Izrael, odnosno zemlju naseljenu Židovima koji su pak pobjegli od uništenja u vlastitim zemljama. Štafetu anti-semitizma koju su nekada nosili nacisti, danas nose pripadnici nekih drugih ideologija. Još jednom se pokazuje da je nakon vojnog poraza nekog povijesnog zla važno nastaviti duhovni preobražaj novih generacija koje neprestano dolaze te koje nisu doživjele neke mračne trenutke čovječanstva i nisu svjesne novih opasnosti.

ISJEČAK IZ IZBJEGLIČKE DOKUMENTACIJE USTAŠKOG ČASNIKA IBRAHIM PIRIĆA-PJANIĆA U KOJEM SE SPOMINJE NJEGOVA VIZA ZA SIRIJU

STOGODIŠNJICA SMRTI NADRABINA DR. HOSEE JACOBIIJA

PIŠE: SRĐAN MATIĆ

Ove godine u travnju navršilo se 100 godina od smrti dr. Hosee Jacobija, zagrebačkog nadrabina i najznačajnijeg duhovnog vođe hrvatskog i južnoslavenskog židovstva modernih vremena. Prema riječima neimenovanog autora jednog od članaka povodom Jacobijeve smrti, njegove tri misli vodilje koje su mu pokazivale put za dobrobit židovskog naroda i njegove općine bile su duboko poštovanje stečevina židovske povijesti, duh kulture novoga vijeka te nepokolebljiva vjera u vječnost židovskog naroda.

Nadrabin dr. Hermann Hosea Jacobi rođen je u Dobrzanyu (Jakobshagen) kraj Szczecina u Poljskoj 3. siječnja 1842. godine u obitelji trgovca Meyera Jacobija i Sare, rođene Goldberg. Obitelj Jacobi je dugo živjela u današnjem Kaliningradu (Königsbergu), a drevnim porijeklom su bili iz Bialystoka na istoku današnje Poljske, gdje je živio i djelovao Hosein pradjed neki rabin Jakob. Nakon podjele Poljske, grad je prvo potpao pod Prusku i kad su Židovi morali uzeti prezimena, rabinov sin Jakob je dobio prezime Jacobi — od latinskog “filius Jacobi”. Bili su ugledna obitelj, na primjer Hosein stric,

RABIN HOSEA HERMANN JACOBI, ROSA EHRLICH, JOHANNES IVAN JOCHANAN JACOBI, JOCHANAN

poznati liječnik u Königsbergu je bio jedan od vodećih demokratskih političara u Njemačkoj sredinom 19. stoljeća kao i zastupnik u parlamentu.

Sa šest godina Hoseu su roditelji poslali da živi s djedom, rabinom Jacobom Mosesom Goldbergom u Berlin gdje je započeo svoje vjersko obrazovanje. U Berlinu je studirao u Bet Hamidrašu kod čuvenog ortodoksnog rabina i propovjed-

nika Elchanana Rosensteina. U travnju 1854. je započeo školovanje u gimnaziji Am grauen Kloster u Berlinu, u proljeće 1859. je nastavio u Köllner gimnaziji, koju je i završio 28. svibnja 1862. godine. Bio je vrlo darovit i posebno nadaren za matematiku i filozofiju koje je i privatno podučavao u dobrostojećim židovskim kućama. U travnju iste godine je upisao trogodišnji studij u Berlinu i promoviran

je u doktora filozofije 29. svibnja 1865. na sveučilištu u Halleu.^{1,2} Doktorirao je s tezom “Mjesto žene u židovstvu”. Zanimljivo je da Hosea Jacobi nije nika- da formalno završio neku od rabinskih akademija, iako je učio u berlinskom Rabinskom institutu Hildesheim i bio je, do kraja života, sljedbenik moderne židovske ortodoksije.

Godine 1867. nenadano dobiva poziv iz Zagreba da održi probnu propovijed. Tadašnji predsjednik Židovske općine Zagreb Vilim Schwarz smatrao je da će ovaj mladi židovski naučenjak iz daleke Pruske biti prava osoba za već osam go- dina upražnjeno mjesto zagrebačkog ra- bina. U to vrijeme je zagrebačka Općina bila u priličnom rasulu i snosila posljedice ozbiljnih razmirica između starovjeraca (ortodoksa) i neologa (reformatora) koji se, uglavnom, nisu mogli ni oko čega složiti. Izuzetak je bila odluka da se treba sagraditi nova sinagoga za potrebe brzo rastuće zajednice. Tako Hosea Jacobi dolazi u Zagreb sa suprugom Huldom u rujnu 1867. godine, a u rujnu ima prvi javni nastup prilikom otvaranja nove ve-

lebne sinagoge u Praškoj ulici, usprkos činjenici da se žestoko protivio tome da u sinagogi budu instalirane orgulje. Tom prilikom drži svečanu propovijed u “to- lerantno religioznom duhu” što ostavlja “topao a ipak odmjeren dojam na nazoč- ne”. Početkom sljedeće godine izabran je za općinskog rabina a na toj dužnosti je ostao gotovo 58 godina, u razdoblju najvećeg uspona židovske zajednice u Zagrebu i Zagreba općenito. Za nadrabi- na je imenovan 1880. godine. U Općini je ustanovio novo bogoslužje koje je bilo mješovitog ortodoksno-konzervativnog (reformatorskog, ali ne liberalnog) tipa. Na Hanuku 1885. je održao prvu propovi- jed u zagrebačkom templu na hrvatskom jeziku, kojeg je naučio ubrzo nakon svo- jeg dolaska u Zagreb i koji je uveden u židovsku školu već 1865. godine te kao jedini radni jezik židovske općine. Jacobi pridonosi osnivanju različitih obrazovnih, socijalnih i društvenih ustanova. Una- prijedio je i obnovio rad Židovske pučke škole, utemeljio Talmud-Tora školu, mo- dernizirao rad Hevra Kadiše i osnovao društvo za brigu za bolesne i siromaš- ne Gemilut Hasidim. Posvetio je veliki dio svojeg vremena radu s omladinom koju je smatrao osnovicom za osigura- nje nastavka židovstva, te osniva prvo omladinsko židovsko društvo “Literarni sastanci židovske omladine”, na čija će okupljanja odlaziti sve do kraja života, te “Izraelitsko-hrvatsko literarno društvo”, kojem je i sam bio predsjednik. Njegove zasluge kao učitelja hebrejskog jezika i srednje škole. Sudjelovao je i u pripre- mama za osnivanje Saveza bogoštovnih općina za Hrvatsku i Slavoniju, a 1907. potaknuo je sazivanje prve konferencije rabina i osnivanje Rabinskog saveza Kra- ljevine Hrvatske i Slavonije čiji je bio prvi

predsjednik. Savez rabina koji je poslije Prvoga svjetskoga rata osnovan u Jugo- slaviji, izabrao ga je, u znak priznanja za velike zasluge, za počasnog predsjednika. Potaknuo je Lavoslava Schwarza da svoju imovinu ostavi za podizanje židovskog staračkog doma. Iako je stekao rabinsku naobrazbu u ortodoksnim ješivama i bio je smatran ortodoksnim rabinom, sljed- benikom rabina Hildesheimera u Berlinu, vođe nove ortodoksije, u mladosti su ga smatrali osobom liberalne orijentacije, a u starijoj dobi se priklanjao konzervativ- nijim rješenjima. No, bez obzira na sporo- ve, njegove zasluge nitko nije osporavao: “valjalo je ovu općinu tek učiniti općinom, izgraditi i osigurati sve one inštitucije, što je tek čine. Osvrt na pedesetogodišnji rad dr. Hozeje Jacobija dokazuje, da mu je to posvema uspjelo”, rezimira 1918. časopis “Židov”. Iste je godine svečano proslav- ljena pedeseta godišnjica rada nadrabina Jacobija.³ Tom prilikom je Židovska op- ćina dala izraditi Jacobijev portret kod Bele Csikos Sessije koji je resio općinsku vijećnicu sve do 1941. godine kada su portret otuđile ustaške vlasti. Zagovarao je snošljivost i suradnju s drugima, pa je, primjerice, vjernike upozoravao da ne po- sjećuju predavanja Hinka Hinkovića koji se svađao s katoličkom crkvom i “neka se klone svega, što bi moglo naškoditi slozi između konfesija u našem gradu”. Jacobi je vodio zagrebačku i hrvatsku židovsku zajednicu u razdoblju moder- nizma i emancipacije. Iako je cijelog ži- vota ostao ortodoksne orijentacije, bio je promotor židovske akulturacije i suživota u Hrvatskoj, kao i izgradnje zagrebačke općine kao zajednice Židova različitih pogleda na tumačenje vjere i običaja, a krajem 19. stoljeća je prigrio i cionističku ideju židovske narodne emancipacije i izgradnje židovskog doma u Palestini.

³ Die Wahrheit 1918 Heft 3 (8.2.1918). <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/page-view/3077888?query=Rendi>

¹ Dok. UA Halle, Rep. 21-I, Bd. 49, Diss., mit Vita; Rep. 21-II, Bd. 102, fol. 274-288, Promotionsakten. Prof. Gosche moniert an der Diss. “das starke apol- ogetische Interesse, welches vorzugsweise in der Bekämpfung Holdheims und Geigers hervortritt”, doch “im Hebräischen zeigte er sehr gute, über den gewöhnlichen rabbinischen Gesichtskreis hinaus- gehende Kenntnisse”. CJA Berlin, 1, 75 A Ma 1 Nr. 17 vom 15. Aug. 1867 Bewerbung in Mirosławiec (Märkisch-Friedland), Prov. Westpreußen.- Ebd., 75 A Ste 3 Nr. 67, fol. 19, Bewerbung in Stettin. Lit. AZJ 1867, S. 341, Ausschreibung der Rabbinerstelle in Zagreb. – Lippe 1879/81, S. 198, als “Jacobi, Jo- seph, Dr.”- JE I 240.- JL IV,2, Sp. 1529.- Wininger III 229, datiert seine Berufung nach Zagreb ins Jahr 1870.- Zvi Loker (Hrsg.), Pinqas ha-Qehillōth: Yügōslāwyāh, Jerusalem 1988, S. 131: “Dr. Hosea Jacobi, geboren in Königsberg, war ein Schüler Rabbi Esriel Hildesheimers [sic: Verwechslung mit Osias Goldberg?]. Er trug zum Aufblühen der Gemeinde bei und führte den modern-neologi- schen Synagogenritus ein, der bis zur Zerstörung im Jahr 1941 in Gebrauch bleiben sollte”. Ikon. JNUL Jerusalem, Schwadron Collection (Bildnis)

² <http://www.steinheim-institut.de:50580/cgi-bin/bhr?id=0788>

Čitava uža i šira obitelj Jacobi bila je i više nego zanimljiva. Sestra Hosee Jabobija. Nanette Nanni Jacobi bila ke udata za čuvenog rabina dr. Adolfa Abrahama Ehrlicha (1837.-1911.), vrhovnog rabina Rige. Hosea je oženio je Huldu Pander, rođenu u Poznańu, Poljska, s kojom je imao brojne kćeri i jednog sina. Njihova djeca su bili značajni aktivisti i vođe u židovskoj zajednici i u cionističkom po- kretu u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Luise Lea (Jelisava) Jacobi se udala za Simona Za- loscera (1870. – 1954.), apotekara u Tuzli, i bila je jedna od voditeljica Židovskog nacionalnog fonda u Jugoslaviji. Njezina unuka mr. ph. Mila Stojić rođena Eisen- stein, danas najstarija članica Židovske općine u Zagrebu je ujedno i posljednji po- tomak obitelji Jacobi u Hrvatskoj. Martha Jacobi udata Spitzer (1878. – 1934.) bila je supruga istaknutog odvjetnika dr. Huga Spitzera, dugogodišnjeg predsjednika Ži- dovske općine u Osijeku u Gornjem gradu, osnivača i dugogodišnjeg predsjednika Saveza židovskih vjeroispovjednih općina Kraljevine SHS i kasnije Kraljevine Jugo- slavije, te jednog od vođa cionističkog pokreta u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Klara Loja udata Barmaper (1887. – 1957.) je bila istaknuta aktivistica cionističkog pokreta u Jugoslaviji, kao i ostale kćeri: Reha udata Barmaper (r. 1875.), Selma udata Strasser (1873.-1944.) i Johanna Ivana udata Braun (1876. – 1942.). Dr. Ivan Johanan Jacobi (1868. – 1941.) oženjen Ružom rođenom Ehrlich, dugogodišnjom predsjednicom zagrebačkog Židovskog gospojinskog društva “Jelena Priester”, bio je istaknuti odvjetnik u Zagrebu, du- gogodišnji vijećnik te podpredsjednik zagrebačke židovske općine i jedan od prvaka cionističkog pokreta. Bio je jedan od osnivača židovskog sportskog i gom- balačkog društva Makabi u Zagrebu, te prvog cionističkog društva “Ahdut”.

Hosea Jacobi preminuo je u Zagre- bu 21. travnja 1925. godine nakon kraće

bolesti. Njegov se sprovod pretvorio u izuzetan javni događaj — uz umrlog su njegovom stanu počasnu stražu držali članovi Hevra Kadiše i članovi predstoj- ništva i vijeća zagrebačke židovske opći- ne. Nakon toga je lijes pokojnika prenesen i izložen u sinagogi u Praškoj ulici, koja je

bila sva urešena crnim velom i svijećama. Počasno čuvanju preminulog nastavilo se i u sinagogi a što je bila rijetka po- čast. Službi božjoj u sinagogi i sprovodu prisustvovalo je svih devedeset članova vijeća i predstojništva Židovske općine Zagreb; članovi uprave Hevra Kadiše,

evo ovaj smo jedan sačuvali”, pokazao je povjesničar Nađ nacističku kacigu visoko na polici svoga ureda, podsjetnik na ta užasna vremena.

Na stolu je i stara lampa iz 40-ih, porred su i sefovi pristigli iz Trećeg Reicha. U njima muzej danas čuva svoje vrijednosti, primjerice numizmatiku. Sefove su, a navodno i zlato sakriveno u sefovima, nacisti u bijegu ostavili iza sebe. Tako barem također kaže usmena predaja u muzeju.

Von Horstenau je i prije kraja rata, međutim, pao u Hitlerovu nemilost.

“Ustašku brutalnost i zlodjela smatrao je glavnim razlogom toliko jakog partizanskog otpora i suprotstavljao im se.

Odavde je slao izvješća o tome vrhovnom zapovjedništvu Wehrmachta, no nitko nije reagirao, štoviše na Pavelićevo je inzistiranje maknut s položaja u Zagrebu i postavljen za vojnog povjesničara”, ispričao je za 24sata ravnatelj Arheološkog muzeja Ivan Radman-Livaja. Von Horstenau je vodio detaljne dnevnike iz svog ureda s pogledom na Zrinjevac, kojim se često znao i prošetati. Početkom svibnja 1946. zarobili su ga Amerikanci i on je, strahujući od izručenja Jugoslaviji, dva mjeseca kasnije počinio samoubojstvo u vojnom logoru blizu Nürnberga.

Kako navodi Hrvatski biografski leksikon, ovaj je general i prijeratni povjesničar rođen u Braunau na Innu 1882.

godine, potomak je vojničke obitelji. I sam je završio Vojnu akademiju Marije Terezije, zatim i Ratnu školu u Beču, sudjelovao je u Prvom svjetskom ratu, a nakon njega vodio Ratni arhiv, predavao na sveučilištu i bavio se poviješću. Ušavši u politički život, 1938. postaje potkancelar prijelazne vlade A. Seyss-Inquarta, podupire Anschluss te biva reaktiviran u činu generala Wehrmachta. Nakon travanjskog sloma jugoslavenske države 1941. je upućen u Zagreb kao predstavnik Vrhovnog zapovjedništva njemačkih oružanih snaga. Kako se tijekom svojih prijeratnih povijesnih istraživanja bavio ovim prostorima, Berlin ga je smatrao dobrim poznavateljem lokalnih prilika.

FOTOGRAFIJE IGORA KRAJCARA SU PRIKAZ POSTAVA IZLOŽBE “I PALAČA I MUZEJ” AUTORICE ANE SOLTER

U Zagrebu je von Horstenau kao “opunomoćeni general” proveo tri godine — od rujna 1941. do kraja 1944. godine, o čemu je iscrpno pisao u svojim memoarima.

No njegovo se poimanje hrvatskog pitanja nije poklapalo sa službenim njemačkim stavom, koji je u Zagrebu provodio Hitlerov poslanik Siegfried Kasche. Von Horstenau je vrlo rano uvidio ne samo ogromnu brutalnost već i besmislenost represivnog terora NDH, pisma koja je o tome slao Berlinu dovela su ga, međutim, u Pavelićevu pa i Hitlerovu nemilost te je iz Zagreba maknut.

No prije nego što se to dogodilo, zanimljivo je da je upravo on, na Zrinjevcu, vodio pregovore s partizanima o razmjeni zarobljenika. Tu je, što Nijemci nisu znali, razmijenjena i partizanka Herta Haas, treća od četiri supruge Josipa Broza Tita, majka njihova sina Miše, rođenog 1941. godine. U ratu je ova Slovenka imala lažni identitet, zvala se Marija Šarić, i kao njemačka je zarobljenica razmijenjena u pregovorima u današnjem muzeju. “Prvi pregovori o razmjeni ovdje su se dogodili krajem ljeta 1942. godine, kad je s Horstenauom pregovarao predstavnik Vrhovnog štaba Marijan Stilinović. Kasnije, u Titovo ime dolaze Vladimir Velebit i Milovan Đilas, povod je bio zarobljavanje nekoliko desetaka njemačkih vojnika i civilnih inženjera”, kaže ravnatelj muzeja. Horstenau tad vodi i privatni razgovor s Velebitom, u kojem je prepoznao sina svog starog prijatelja iz vojne akademije. U tim je pregovorima 1943. dogovoreno i oslobađanje Titove supruge Herte, za čiji pravi identitet Nijemci nisu znali.

Herta je rođena u Slovenskoj Bistrici 1914. godine, otac joj je bio odvjetnik, poliglot. Maturirala je u Mariboru, a u Zagrebu završila Ekonomski fakultet, tu se i priključivši revolucionarnom pokretu. S dvadeset je godina postala članicom SKOP-a, dvije godine kasnije i KPJ, da bi nedugo nakon početka Drugog svjet-

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

skog rata dvije godine bila zatvorena u ustaškom zatvoru. Po razmjeni zarobljenika, dogovorenoj u današnjem Arheološkom muzeju, Herta Haas se vraća u partizane, gdje radi u Vrhovnom štabu, a nakon oslobođenja postaje sekretar za privredu Savezne vlade FNRJ i generalni direktor Savezne agencije za ekonomsko planiranje. Tita je 1937. upoznala u Parizu, koji je u to vrijeme bio centrom za novačenje španjolskih boraca. Zajedno su živjeli pod lažnim imenima Marija Šarić i inženjer Slavko Babić, no njihova je idila trajala samo do 1941. Tito odlazi u Beograd, Herta ostaje u Zagrebu u poodmakloj trudnoći, nekoliko dana nakon Brozovog odlaska rađa sina Mišu. Poslije se preudala, rodila još dvije kćeri, umrla je u dubokoj starosti u ožujku 2010. godine, u Beogradu. Palača Arheološkog muzeja, u NDH sjedište Wehrmachta, bila je jedan od zadnjih objekata koje je njemačka vojska napustila tijekom

povlačenja u svibnju 1945. Evakuirana je u noći na 7. svibnja, dok su partizanski pregovarači još bili unutra, netom prije nego što je postignut dogovor o predaji njemačkih snaga.

Palaču je kao najamnu kuću dao sagraditi karlovački plemić Dragan Vranczany-Dobrinović, završena je 1879. godine, i još je u vrijeme gradnje bila jedna od glavnih atrakcija u gradu jer je bila prva zagrebačka luksuzna najamna kuća. Zrinjevac je u to doba tek poprimao svoju vizuru, stizale su platane iz Trsta, koje parku danas daju hladovinu. Narodni muzej, preteča Arheološkog, s radom je počeo i puno prije, 1846. godine, kao prva muzejska ustanova u Zagrebu.

U doba gradnje palače Vranczany, Narodni muzej se nalazio na drugoj lokaciji, u zgradi današnjeg HAZU-a na dnu Zrinjevca. Na tu je lokaciju sredinom 19. stoljeća stigao i bogati arheološki fundus, koji čini većinu današnjeg postava

Arheološkog muzeja. Poznata Zagrebačka mumija, ili kako je u muzeju odavno zovu “Ružica”, u Narodni je muzej stigla 1862. U Egiptu ju je kupio plemenitaš Mihael Barić i oporučno ostavio Narodnome muzeju. Povoji mumije zovu se Zagrebačka lanena knjiga, duga je 340 centimetara i najduži je sačuvani rukopis etruščanskog jezika s oko 1130 riječi. Igrom slučaja, velika akvizicija muzeja, koja čini tri četvrtine današnjeg fundusa, stigla je iz zbirke feldmaršala austrijske vojske, češkog podrijetla, Franza Kollera, iz njegovog dvorca u blizini Praga. Nakon Kollerove smrti 1826. obitelj je časnikovu zbirku odlučila prodati, a kako je postojala neka veza s obitelji Drašković, kupljena je za naš Narodni muzej i stigla u današnji HAZU. Sve skupa je stajalo samo nekoliko tisuća forinti, poprilično malo. Očito smo imali sreće, jer Česi ni dan danas ne mogu prežaliti što zbirka nije stigla u njihove ruke.

U jeku Prvog svjetskog rata, gospođa Tereza, udovica Dragana Vranyczanyja — Dobrinovića, porijeklom Štajerka, palaču na Zrinjevcu prodaje Radivoju Hafneru, kontroverznom trgovcu koji u ratu mesom i konzervama opskrbljuje vojsku i posluje prvo s Austro-Ugarskom, a onda i s Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca. Punim imenom Radivoj Hermann, Hafner je rođen kao Židov, i brzo se uspinje na zagrebačkoj društvenoj ljestvici te kupuje palaču na Zrinjevcu. Angažirajući poznatog arhitekta Vjekoslava Bastla, u nju unosi svoje preinake. U zgradu 1916. ugrađuje lift, koji je i dalje u funkciji. Jedan je od najstarijih zagrebačkih liftova, ima klupicu, optočen je pozlatom i mramorom, s motivima konja, koje je Hafner obožavao. Lift ima pozlaćenu ogradu, ukrašenu monogramom RH i konjima. Hafneru prodana usred Prvog svjetskog rata, palača je imala najvišu cijenu od svih nekretnina prodanih u Zagrebu te 1916. godine — 610 tisuća kruna.

Hafner je bio i utemeljitelj kasačkog sporta u Hrvatskoj, s bratom je držao velika imanja s konjima oko Zagreba. Njegov je konj Baka, oždrijebljen 1915. u Rugvici, pet godina kasnije postao europski rekorder. Hafneru, međutim, nakon rata propada posao i 1919. palača prelazi u vlasništvo Francusko-srpske banke. Je li bankrotirao, nije dokraja poznato. Adaptaciju palače 1919. vodi također poznati hrvatski arhitekt, Hugo Ehrlich. Prizemlje pretvara u poslovni prostor banke, dodaje nova vrata palače prema Zrinjevcu, nekadašnju zgradu kolnice pretvara u stanove za službenike banke.

Palača kasnije postaje vlasništvo poduzeća “Poljoprivredno” koje je iznajmljuje raznim društvima i poduzećima, a 1939. prelazi u vlasništvo Štedionice Banovine Hrvatske, koja 1941. postaje Štedionica NDH. Iste te godine u nju se useljavaju Von Horstenau, odnosno Wehrmacht i još neki uredi nacističke Njemačke.

Kako se navodi u knjizi “Arheološki muzej u Zagrebu — Život od 19. do 21. stoljeća” Ane Solter i suradnika, nakon oslobođenja Zagreba odlučeno je da muzej iz zgrade današnjeg HAZU-a bude preseljen u palaču Vranyczany, no kad je počela selidba, ustanovljeno je da je palača puna ušiju i stjenica pa je preseljenje potrajalo godinu dana. Sve su eksponate kustosi sami prenosili u drvenim tačkama, ponekad uz pomoć ratnih zarobljenika. Te je, 1945. godine, muzej imao i deset noćnih provala u kojima lopovi nisu odnijeli vrijedne eksponate, nego su krali njemačke tepihe, lampe, namještaj...

FOTOGRAFIJE IGORA KRAJCARA SU PRIKAZ POSTAVA IZLOŽBE “I PALAČA I MUZEJ” AUTORICE ANE SOLTER

ANI SPITZER-RAJS RADOŠEVIĆ: ZABORAVLJENA HEROINA

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Koncem prošle 2024. godine, našao sam se u Beogradu u posjetu prijateljima iz djetinjstva i upravo je tada igrom slučaja sarajevska spisateljica i sociologinja Saida Mustajbegović predstavila svoju obimom skromnu, ali interesantno sročenu knjigu “Ani Radošević-poetesa pokreta” (Sarajevo, 2024.), a kao uvod u ovu književnu promociju (is)koristila je ranije snimljen, sjajan autorski, dokumentarni film “Boje i ritmovi nemira”, posvećen junakinji spomenute knjige, tako da me je cijela ova majstorski prezentirana i intonirana predstava, sastavljena od slika, glazbe i riječi, pomalo nostalgično vratila u 70-te godina minulog stoljeća kada sam imao sreću i čast i osobno upoznati i kraće se vrijeme, istina površno, družiti s gospođom Ani Radošević, damom u najboljem smislu te riječi, češkom Židovkom, koja je iz Praga udajom za sarajevskog Židova, Natana Rajsa došla u tadašnju (Kraljevinu) Jugoslaviju, gdje je našla novi dom i u kojoj je uočila, tijekom i poslije Drugog svjetskog rata proživjela svoje i najljepše, ali i najteže dane. Toplo i studiozno napisana knjiga, kao i dokumentarac, samo su potvrdili ono o čemu mogu i osobno svjedočiti: Ani Radošević, izgledom sitna, krhka, nježna, nenametljiva i skromna žena, bila je duhom i intelektom zapravo velika, snažna, odlučna, iznimno obrazovana i hrabra ličnost, što je cijelim svojim socijalno i humanistički osviještenim životom, kao i umjetničkim djelo(vanje)m pokazala i dokazala, prije svega do kraja i bez ostatka predano posvećena klasič-

nom i modernom plesu, glazbi, režiji i ko-reografiji posebice opere i baleta, ali i svih drugih oblika i vrsta kazališnog izričaja. Osim toga, osobno me je očarala svojim kultiviranim, odnjenjovanim, savršeno čistim, književnim češkim jezikom, s blago rastegnutim, melodioznim, gotovo pjevajućim praškim naglaskom, kakvog, iako sam dugo živio u Pragu, nisam imao prilike često čuti. Nažalost dugo i nepravedno je (ostala) zaboravljena, iako je bila istinska heroína svoga doba čiji je životopis nalik najuzbudljivijem romanu i upravo stoga mislim kako bi tu nepravdu trebalo ispraviti i našim čitateljima približiti i prikazati osobnost i osobenost ove po svemu izuzetne i posebne žene, kakva se rijetko sreće.

Ana Marija Spitzer rodila se 4. rujna 1915. u židovskoj obitelji u Českým Budějovicama; tada u sklopu Austro-Ugarske monarhije; po ocu Eduardu, velikom ljubitelju i poznavatelju pjesničkog djela Heinricha Heinea, obrazovanom trgovcu, obitelj je potjecala iz Sudeta, a majka Olga, rođena Štásny, pripadala je tamošnjem južnočeškom, židovskom obrazovanom i relativno imućnom (malo)građanskom staležu. U kući se govorilo njemački i češki, a majka (formalno vlasnica trgovine tekstilom) svoje dvije kćerke (Ani je imala stariju sestru Marijanu i obje su učile hebrejski u tamošnjoj sinagogi), podučavala je stranim jezicima, glazbi, sviranju na klaviru, ali i lijepoj književnosti, tako da se činilo kako život i dom ove obitelji imaju daleko više veze s kazali-

štem i umjetnošću uopće, nego li s poslovnim svijetom kojem su formalno pripadali. Takva, pomalo idilična atmosfera se naglo, praktički preko noći urušila nakon što je otac (tada je Ani imala 12 godina), bez obrazloženja napustio porodicu i djeca ga više nikada nisu vidjela; tada su počele i prve financijske poteškoće u obiteljskom poslu s trgovinom tekstila i kako bi prevladali krizu, majka je pristala na ponudu tvornice rublja s kojom su surađivali da stariju kćerku Marijanu pošalje na stručnu izobrazbu u Pariz, kako bi nakon toga mogla preuzeti poslovnicu ženskog rublja firme “Feder i Piesen” u Zagrebu, što se i dogodilo 1932. godine. Ani, koja se u međuvremenu preselila u Prag, počela je 1933. studirati glumu (ali i step, akrobatiku i pjevane/lirski sopran) kod čuvene češke kazališne pedagoginje, balerine i koreografkinje Marte Aubrecht (kod koje se školovala i slavna glumica i ljepotica Lida Baarova, poznata i kao “vražja ljubavnica” nacističkog ministra propagande Josepha Goebbelsa) i oduševljeno je pratila sve što se događa(lo) na praškoj umjetničkoj sceni koja je u to doba po kvaliteti i raznolikosti bila ravna onoj u Parizu i Berlinu, odnosno najvećim svjetskim kulturnim metropolama. Ani se umjetnički, ali i društveno formirala pod utjecajem Emila Františka Buriana, velikog inovatora češkog, ali i europskog teatra, kasnije naz(i)vanog “totalnim teatrom”. Posebice su je oduševljavale predstave slavnog umjetničkog dvojca Jiří Voskovec i Jan

Werich koji su suvereno dominirali praškom kulturnom scenom. Ani je diplomirala s odličnim ocjenama, a neposredno potom u teškoj i velikoj konkurenciji, usprkos protivljenju majke i ostale bliže rodbine, položila je zahtjevan državni ispit i tako je pod pseudonimom (ustupak obitelji) Ani Lorova, u malom baroknom kazalištu u Františkovim Laznima počela svoju umjetničku karijeru. Po isteku ljetnog angažmana, vratila se u Prag i karijeru je nastavila u tada jako popularnom “Švandovom divadlu”, ali uz pristali izgled ubrzo su bile uočena njezine glumačke, plesne i pjevačke kvalitete i pozvali su je da prijeđe u tada vodeću gradsku Veliku operetu, u kojoj je znala dnevno odigrati i nekoliko predstava. Često je posjećivala sestru u Zagrebu, a posebice kada se 1935. iz Praga u glavni grad Hrvatske teško narušenog zdravlja preselila njezina majka, kako bi starija kći mogla o njoj intenzivno skrbiti i upravo je u to vrijeme, često sređujući imovinske i pravne formalnosti oko majčina produženog boravka u jugoslavenskom veleposlanstvu upoznala svog budućeg supruga Natana Rajsja koji je u Pragu studirao kemiju i kemijsku tehnologiju. Naime, Natan je, kao i svi jugoslavenski studenti u Čehoslovačkoj imao obvezu jednom godišnje se registrirati u praškom veleposlanstvu i tako se upoznao s Ani i planula je ljubav na prvi pogled. Počeli su se viđati da bi se ubrzo 1938. vjenčali i na koncu proživjeli šezdeset i šest godina zajedno. Simon Rajs (zapravo Reiss, ali po dolasku u Bosnu, prezime je prestao pisati etimologijski), Natanov otac se u potrazi za boljim životom, nakon Berlinškog kongresa 1878. iz Galicije preselio u Sarajevo, gdje je uporan i vrijedan razvio poslove i dobro se snašao i stekao solidan materijalni i društveni status. Nakon što je Natan diplomirao 1936. i vratio se u Sarajevo (morao je na odsluženje vojnog roka) i Ani se trajno preselila u Zagreb,

kako bi pomagala sestri oko majke, ali i bila bliže svom zaručniku. Još za vrijeme studija, Natan se angažirao u antifašistički orijentiranim udrugama, sudjelovao u antinacističkim demonstracijama i osobno se želio priključiti interbrigadama uključenim u građanski rat u Španjolskoj, ali pri odabiru studenata, organizatori nisu uzimali one koje su trebali diplomirati, a potom je u njegovom život sve krenulo nekim drugim tokovima. Po dolasku u Zagreb, Ani je ubrzano svladavala hrvatski jezik i bez većih se problema uključila u kulturnu scenu; prošla je audiciju u HNK i slavni kompozitor i dirigent Krešimir Baranović, ujedno i direktor Opere angažirao ju je u opereti “Viktorija i njezin husar” Paula Abrahama. Pjevala je i na radiju (operetne arije i američke šlagere), ali se nastavila i dalje obrazovati; glas je usavršavala kod poznate zagrebačke pedagoginje gospođe Kostrenčić, a po preporuci ugledne bečke balerine i plesačice Gertrude Kraus, upisala je u Zagrebu Školu modernog baleta Ane Maletić koja se temeljila na principima kineografije, svjetski priznatog mađarskog koreografa Rudofa Labana. Polako se navikavala na nove “balkanske” životne standarde i kulturološke obrasce u mnogočemu drukčijim od onih na koje je naučila u Pragu i to je shvatila kao izazov. U međuvremenu, Natan je služio vojni rok u Kragujevcu (gdje ga je Ani posjećivala), a po položenom oficirskom ispitu dobio je prekomandu u Zagreb, gdje je praktički i dočekao kraj vojnog roka. Nakon što joj je preminula majka 1938., Ani, koja je u Jugoslaviji živjela kao strankinja, doživjela je novi šok; početkom listopada iste godine dobila je od vlasti rješenje po kojem u roku od osam dana mora napustiti zemlju, a vratiti se kao Židovka u Češku za koju je bilo samo pitanje dana kada će je porobiti Hitlerova soldateska nije bila opcija. I tako su se Ani i Natan, u Zagrebu 10. listopada 1938. po kratkom postupku

Saida Mustajbegović

vjenčali (na isti dan i mjesec, kada su se upoznali tri godine ranije u Pragu, a u bračnu zajednicu ih je vezao nadrabin Schwarz); tim je činom Ani dobila jugoslavensku putovnicu, čime je bila otklonjena opasnost od njezine deportacije i mladenci su se nastanili u Sarajevu, gdje su Rajsovi vodili obiteljsku firmu. Nakon vjenčanja Ani se na kratko vratila u Zagreb, kako bi na Višoj školi modernog plesa položila završni ispit, a sredinom 1939., nakon što je u Beogradu pred državnom komisijom (u kojoj su se nalazili tadašnji predsjednik SANU prof. dr. Ilija Đuričić, poznati dirigent i kompozitor Jovan Bandur i slavna srpska intelektualka Maga Magazinović koja je na beogradskom univerzitetu predavala povijest igara, a s kojom je Ani uspostavila prisan, prijateljski odnos), položila državni ispit, sredinom ljeta u Sarajevu je otvorila baletsku školu. Interesantno je napomenuti da je i Natanov brat Isidor, po struci arhitekt s vlastitim biroom, oženio češku Židovku Ketu (s diplomom filozofije Karlovog sveučilišta), koja je preko svoga brata Ernsta (novinar i pisac knjiga o

Smetani i Masaryku) upoznala Franza Kafku i uživala ugled u praškim židovskim intelektualnim krugovima. Ani i Keta su postale iznimno bliske, posebice jer su ih interesirale slične stvari i povezivale slične “masarykovske” ideje. U jesen 1939. Oskar Danon, praški student i kasnije slavni skladatelj i dirigent, pozvao je Ani, koju je znao još iz studentskih dana da mu se pridruži u formiranju tzv. kinetičkog kazališta i preuzme “vođenje” scenskih pokreta. Uz Danona i Ani, tu se okupila uistinu reprezentativna skupina intelektualaca (slikari Voja Dimitrijević i Mica Todorović, balerina Ubavka Milanković, arhitekt Jahiel Finci, inženjer Emerik Blum, također praški student i Natanov prijatelj, kasnije, poslije rata legendarni direktor jugoslavenskog privrednog diva Energoinvest i gradonačelnik Sarajeva, uvelike zaslužan za organizaciju zimskih Olimpijskih igara u tom gradu, itd.) i novoosnovana avangardna grupa se nazvala Collegium Artisticum, s jasno izraženom ljevičarskom i antifašističkom orijentacijom. A kako bi bili što manje sumnjivi i zavarali karađorđevićevsku policiju, koja je na sve to s podozrenjem gledala, registrirali su se kao sekcija Sarajevske filharmonije, u kojoj je Danon dirigirao. Prvi javni nastup, naslovljen “Veče muzike, pokreta i narodne poezije” u duhu Burianovog “totalnog teatra”, dakle spoja glazbe, slike, pokreta, riječi i filma, imali su u Sarajevu početkom listopada 1939. i publika ih je oduševljeno primila. Nakon toga grupa je organizirala razna predavanja (primjerice o Picassu i njegovoj čuvenoj slici Guernica), koncerte, recitale, izložbe itd., a kako je upravo u to vrijeme počeo Drugi svjetski rat, stotinjak članova Artisticuma aktivno se uključilo rad i pomaganje brojnim izbjeglicama, uglavnom Židovima koji su spas pred Hitlerovim hordama potražili u Jugoslaviji, konkretno u Sarajevu. Ali ubrzo je policija reagirala i zabranila rad grupe,

a ujedno je i Ani, zbog izrazito jasnih i oštirih antiratnih i antinacističkih stavova, morala zatvoriti svoju baletnu školu. Neposredno prije njemačkog, osvajačkog pohoda na Jugoslaviju, Natan je kao oficir bio mobiliziran, ali poslije kapitulacije kraljevske vojske vratio se u Sarajevo, koje se nacisti tjedan dana nakon Beograda (6. travnja 1941.), također žestoko bombardirali. Dolaskom ustaša na vlast u Sarajevu članovi Artisticuma su se našli na listama osoba koje je trebalo uhititi i zatočiti. Natan i Ani su se na vrijeme sakrili kod prijatelja, da bi se kasnije koristeći se propusnicom Anine sestre prebacili u Split, tada pod vlašću Italije, gdje antisemitska politika nije bila tako rigorozna kao u Trećem Reichu i njegovim satelitima, konkretno u ustaškoj NDH. Natanov otac i brat Isidor bili su deportirani u Jasenovac, a bratova supruga i kćerka Rea, zajedno s bakom Herminom bili su odvedeni u logor u Đakovu. Tek poslije rata saznali su od Emerika Bluma, koji je čudom preživio logor smrti u Jasenovcu, da su Simon (odmah po dolasku u logor, u studenom 1941.) i Isidor Rajs (noć uoči pokušaja proba zatočenika iz logora 1945.) bili ubijeni, a Rea je kao dijete bila oduzeta majci i smještena u obitelj doktora Šmuklera u Osijeku, da bi s njima ratne godine provela u Tuzli, a kraj rata dočekala u Beogradu. U Splitu bračni se par Rajs ubrzo povezao s komunističkom ilegalom, a kada im je u kolovozu 1942. policija ušla u trag, prebacili su se na slobodan partizanski teritorij, u okolici Livna, gdje se Ani ubrzo razboljela od malarije i bila smještena u bolnicu, a Natan je bio upućen na rad u intendanturu IV. operative zone. Prije toga odlučili su promijeniti imena u Nenad i Ani Radošević; kako su kasnije objasnili iz dva razloga: Rajs je isuviše asociirao na njemačko prezime i moglo im je na terenu, tj. u selima po kojima su se kretali stvarati nepotrebne probleme, ali važniji je razlog bio vezan

za sigurnost Natanovih roditelja i rodbine, budući da u to vrijeme (još) nije znao da su već svi deportirani u ustaške logore i pobijeni. Naime, kao operativni intendant on je potpisivao brojne dokumente i u slučaju da ih se dokopaju ustaške vlasti, razotkrilo bi se da se Natan nalazi u partizanima, te bi se ustaše za odmazdu sigurno osvetili njegovim bližnjim, a to je želio po svaku cijenu izbjeći i bio je uvjeren da će ih tako (za)štititi. Budući bračnim parovima nije bilo dozvoljeno da budu skupa u istoj jedinici, tako su se Ani i Natan morali razdvojiti i nakon što se oporavila bila je raspoređena u Kazalište narodnog oslobođenja kojim je rukovodio, do odlaska u partizane prvak zagrebačke drame Vjekoslav Afrić, a tu su se već nalazio i njezin prijatelj Georgij/Žorž Skrgin, poznati majstor fotografije, ali i raniji šef beogradskog baleta, dok je Natan rukovodio intendanturom 9. dalmatinske divizije. Sa “svojom” kazališnom družinom koja je djelovala pri Vrhovnom štabu, Ani je (jednako kao njezin suprug) prošla sve najteže ofenzive i bitke (Kozaru, Neretvu, Sutjesku, Desant na Drvar itd.); stalno je gledala smrt u oči, sudjelovala je u bitkama s puškom u ruci, prepješačila na tisuće kilometara, gladovala, ali usprkos svemu, u pauzama između borbi, kao i tijekom marševa ona je s kolegama pripremala i izvodila kazališne i razne druge predstave (koncerte, recitacije, zajedno sa Skrginom kratke baletne inserte i slično), da bi kasnije, pri kraju rata kazališna grupa bila prebačena u Bari, u Italiju, gdje su nastupali po bolnicama za ranjene borce. Repertoar je naravno ovisio o nizu ratnih (ne)prilika i okolnosti, ali najviše su igrali “komade” Branislava Nušića, Karela Čapeka, Antona Čehova i Nikolaja Gogolja. Za vrijeme rata, Ani se samo nekoliko puta susrela s Natanom da bi se odmah po kraju rata našli u Beogradu, gdje su od obitelji Šmukler preuzeli tada dvanaestogodišnju Reu, posvojili je i odlučili

da neće imati vlastitu djecu, svjesni činjenice da moraju ratom oštećenoj i očajno ustrašenoj djevojčici posvetiti svu svoju pažnju i nježnost kako bi joj pomogli da se psihički oporavi. Ujedno su i ozvaničili svoje novo prezime Radošević, sve s nakanom da se što više udalje od užasa obiteljskih, ratnih stradanja, ali u Reinom odgoju nisu zapostavljali naglasiti njezin židovski identitet, kako bi znala tko je i kakvo joj je porijeklo. Naprosto su to smatrali svojom dužnošću, kako prema njezinim mučki umorenim roditeljima, ali na koncu i prema sebi samima i svojim pobijenim roditeljima i rođacima, onim u Jugoslaviji, kao i onim u Češkoj.

U Beogradu, u kome je bračni par Rajs, sada i službeno Ani i Nenad Radošević, odlučio ostati, za njih je bilo puno posla; Nenad je obavljao visoke privredne funkcije, a Ani se na poziv dobrog prijatelja iz Praga i Sarajeva, Oskara Danona, koji je bio imenovan direktorom Opere, uključila u rad ansambla, prije svega organiziranja baletnog studija. U međuvremenu imala je brojne nastupe, ali nažalost nikada nije bilježila gdje je i što je igrala. Ani je 1947. bila zadužena za formiranje srednje baletske škole “Luj Davičo”, kojom je rukovođila naredne tri godine i u radove obrazovne institucije uvela je niz novina; osim klasičnog baleta, radilo se i na metodici i povijesti igara, modernom i avangardnom baletu, a među suradnicima koje je angažirala, često uz žestoka protivljenja “dogmatski orijentiranih članova partijske nomenklature”, nalazili su i imena “nepodobnih” stručnjaka i umjetnika, poput Mage Magazinović, čuvene prijeratne balerine Nine Kirsanove itd. A kada je ustrojila tu kasnije i međunarodno priznatu i čuvenu beogradsku školu baleta, više nije imala volje “natezati” se birokratiziranim upravom i 1952. se odlučila vratiti u Narodno pozorište, gdje je sve do 1970. tj. do umirovljenja s velikim entuzijazmom, znanjem i strašću razvijala novu

eksperimentalnu scenu, kasnije režiju i koreografiju koja joj je donijela svjetsko priznanje i slavu, a da zapravo nikada u matičnoj kući njezin rad nije bio valoriziran i prihvaćen na pravi način. Nametali su joj ruski operski i baletski repertoar, protiv kojeg nije imala ništa protiv, ali je tražila veću slobodu u umjetničkom pristupu tim djelima, na što uprava nikako nije željela pristati, strahujući, odnosno znajući koliko je Ani sklona eksperimentiranju i traženju novih izričaja koji se nisu uklapali u tradicionalne kanone. Ali to su upravo najviše cijenili i od nje tražili u inozemstvu, odajući joj priznanje za stvaralačku hrabrost i neprijepornu originalnost. Tijekom karijere surađivala je s najistaknutijim domaćim i svjetskim redateljima, koreografima dirigentima; primjerice s Brankom Gavelom, Bojanom Stupicom, Sojom Jovanović, Nikolom Tanhoferom i drugima, a posebno je poglavlje njezina dugotrajna suradnja s oskarovcem i slavnim filmskim i operskim redateljem Francom Zeffirellijem i nešto kraća s jednako poznatim belgijskim kazališnim magom Raymondom Rouleauom. Zeffirelli nije štedio komplimente na račun njezinih ingenioznih koreografija, a posebice je bila uspješna u “Alcini” Georga Händela, koja je nakon inscenacije u Teatro la Fenice, u Veneciji obišla cijeli svijet, dok joj je Rouleau ponudio stalni angažman u Rimskoj operi, oduševljen kako je osmislila kostime i scenu za Rossinijev balet “Kralj gurmana” i operu “Orfej” Claudija Monteverdija. Kao koreografkinja započela je rad s Gundulićevom “Dubravkom”, odnosno glazbenim numerama Jakova Gotovca, a prva opera koju je samostalno režirala 1958. bila je “Otmica iz saraja” Amadeusa Mozarta. Uslijedile su brojne koreografije i režije, uglavnom u opera, u matičnoj beogradskoj kazališnoj kući — veliki svjetski uspjeh polučila je s nekonvencionalnom režijom Smetanine “Prodane nevjeste”, s kojom je gostovala u

svim najvećim operskim kućama (milanska Scala, Royal Opera House, odnosno Covent Garden u Londonu, Teatro Liceo u Barceloni, Teatro comunale u Firenci, Pariz, Kairo, Beč, Amsterdam, Venecija, Palermo, Wiesbaden), a značajno poglavlje njezina rada bilo je vezano i za SAD, toliko uspješno da su joj u Dallasu ponudili da ostane za stalno i sama određuje repertoar koji bi prezentirala tamošnjoj publici. Naravno, radila je i na najznačajnijim kazališnim scenama Jugoslavije, ali posebice je ostala vezana za Sarajevo, grad u kojem je, kako je govorila “provela najljepše godine života”. Ni u mirovinu nije mirovala i dalje je aktivno radila, posebice intenzivno s Bojanom Stupicom na “Gloriji” Ranka Marinkovića i Brechtovoj “Prosjačkoj operi”, radila je koreografije za slavu beogradsku primadonu i svjetsku opersku divu Radmilu Bakočević, držala javna predavanja o Masaryku, Karel Čapeku, Bedřichu Smetani, Antoninu Dvořaku, Leošu Janačku, a surađivala je na filmu i televiziji, bavila se i pisanjem: posebice bih istakao njezinu ukoričenu studiju “O scenskim izvođenjima Ohridske legende Stevana Hristića”.

Kako je starila, sve češće je odlazila u Prag, jer čežnja za “starom” domovinom bivala je sve veća. Na svom radnom stolu do kraja života, uz obiteljske fotografije, držala je i sliku Tomaša Masaryka, njezinog “jednog i jedinog pana prezidenta”. Iako je primila brojne ugledne domaće i međunarodne nagrade i priznanja za svoj umjetnički rad, po osobnom priznanju najviše je držala do Medalje za hrabrost, odnosno do Priznanje za pokazanu hrabrost u bitci na Sutjesci. Umrula je u svom domu, u Beogradu, u prosincu 2004. godine, tiho i skromno, kakva je u stvari i bila čitavog svog života. Kao prava, istinska heroína, dostojna svakog poštovanja.

ODLAZAK ROSE GIRONE, NAJSTARIJE OSOBE KOJA JE PREŽIVJELA HOLOKAUST

PIŠE: J. C.

Rose Girone, žena za koju se vjeruje da je najstarija osoba koja je preživjela Holokaust, preminula je krajem veljače u 113. godini, objavili su njezina obitelj i organizacija Claims Conference.

Rose Girone rođena je 1912. kao Rosa Raubvogel u židovskoj obitelji u Janovu u jugoistočnoj Poljskoj, a kao dijete preselila se u Hamburg u Njemačkoj, gdje je njezina obitelj vodila dućan za kazališne kostime.

Godine 1937. njezini su roditelji zaključili da je vrijeme da se Rosa uda i dogovorili su njezinu udaju za njemačkog Židova Juliusa Mannheima. Nakon svadbe, mladi bračni par se preselio u Breslau (danas poljski Wrocław). Kada je njezin suprug uhićen i poslan u nacistički koncentracijski logor Buchenwald,

Rose je bila u osmom mjesecu trudnoće. Godine 1938. rodila je kćer Rehu, a kasnije je preko rođaka uspjela za sebe i obitelj ishoditi vize za kineski Šangaj, koji je bio jedna od rijetkih luka koje su primale židovske izbjeglice. Do 1940. neki zatvorenici koncentracijskih logora, uključujući i Židove, mogli su biti pušteni pod određenim uvjetima, pa je tako Rose uz vizu uspjela osigurati puštanje svog supruga, ali jedan od uvjeta je bio i da su morali otići u Kinu u roku od šest tjedana, piše CNN.

Zahvalni što su pobjegli od nacističkog terora, obitelj je isplovila prema Šangaju, gdje uvjeti za život nisu bili laki. Kada je izbio rat između Japana i Kine, Japanci su okupirali kineske morske luke, a Židovima je naređeno da se presele u geta. Nitko nije mogao napustiti geto osim uz dopuštenje japanskog dužnosnika koji je sebe nazivao “kraljem Židova”, ispričala je Rose Girone u jednom svjedočanstvu.

Dok je bila u Kini, Rose je počela pletiti odjeću za prodaju — zanat koji je naučila još kao dijete i kojim će se baviti do kraja života i koji je smatrala izvorom svoje snage. Novcem koji je zaradila prodajući pletenu odjeću koju je izradila uzdržavala je svoju obitelj. A 1947. godine, kada je obitelj dobila vize za odlazak u SAD, pletenje je još jednom odigralo presudnu ulogu u Rosinu životu. Kina je propisala da svaki pojedinac zemlju može napustiti s najviše 10 dolara. Rose je u džempere

koje je isplela sakrila 80 dolara i tako im je početak novog života u SAD-u bio nešto lakši.

Nakon kratkog boravka u San Franciscu, preselili su se na drugu američku obalu. Rose je sa svojom obitelji živjela na nekoliko mjesta u okolici New Yorka, a naposljetku je otvorila prodavaonicu pletiva “Rosin studio za pletenje” u Queensu. “Mama je bila jako ponosna na svoje dizajne. Žene bi joj donijele fotografije iz Voguea i mama bi sama napravila uzorke, razmišljala, crtala i na kraju plela. To je obožavala”, sjeća se njezina kćerka.

U SAD-u je obitelj ponovno bila na okupu: Holokaust su preživjeli i Rosina majka, baka i brat. Njezin prvi brak završio je razvodom, a kasnije se 1968. godine udala za Jacka Gironea.

Njezina kći Reha Bennicasa (86), koja je također preživjela Holokaust, izjavila je da je njezina majka bila snažna i otporna žena.

“Izvukla je najbolje iz strašnih situacija. Bila je vrlo prisebna i vrlo zdravog razuma. Nije bilo ničega što mi nije uspjela pomoći riješiti, još od djetinjstva”, kazala je.

Rose Girone je samo mjesec dana prije smrti podijelila svoj recept za dugi život: “svaki dan mora imati neki cilj i smisao, morate imate divnu djecu i jesti puno tamne čokolade”.

Prema podacima Claims Konferencije, danas je među nama još oko 245.000 osoba koje su preživjele Holokaust.

VIOLINA IZ HOLOKAUSTA U RUKAMA OSLOBOĐENE TAOKINJE

PIŠE: J. C.

Violina stara 130 godina preživjela je Holokaust i uspjela pronaći svoj put do posebnih ruku nove vlasnice — oslobođene Hamasove taokinje Agam Berger.

Violina, izrađena krajem 19. stoljeća u Njemačkoj, prethodno je pripadala poljskom glazbeniku koji nije preživio Holokaust. Ali njegova violina jest i sada je, nakon dugih desetljeća, dobila novi život. Violinu je obnovio Tzachi Beck, a kada je saznao da je oslobođena taokinja Agam Berger violinistica, znao je da je ona prava osoba kojoj će povjeriti jedan vrlo poseban instrument.

Agam je prava osoba za ovu violinu, ona je osoba koja zna kako preživjeti, baš kao i njezina violina. Rekla je da će svirati i vježbati na violini i odnijeti ju na Marš živih, gdje će na njoj svirati. To će biti pravi trenutak kada će se puni krug puta ove violine zatvoriti”, kazao je Beck.

Jer priča o izraelskom narodu i Izraelu je priča o preživljavanju, često protiv svih izgleda.

“Kada su odjeknuli zvukovi violine iz vještih ruku nevjerojatne Agam Berger — bio je to emotivan trenutak, jer se violina vratila u život”, oduševljeno ističe Beck.

“Sada je violina dospjela u prave ruke, Agamine ruke i one su joj ponovno udah-nule život. Prikladno, na Međunarodni dan žena, violina prelazi u ruke nevje-

rojatne žene i ona će nastaviti melodiju koja više nikada neće prestati”, rekao je.

Beck je izrazio divljenje prema dvadesetogodišnjoj časnici izraelske vojske (IDF) a za nadzor koja je preživjela 482 dana u Gazi, govoreći o njezinoj “nevjerojatnoj snazi”. Agam Berger je ispričala kako joj je vjera u Boga pomogla da se nosi s tijekom vremena koje je provela u zatočeništvu.

Agam Berger je bila oduševljena poklonom i violinom i željela je saznati što je moguće više o njezinom vlasniku. Koliko je poznato, instrument je izvorno pripadao poljskom glazbeniku koji je svirao u orkestru prije nego što je ubijen u Holokaustu. Kasnije je violina završila u rukama Motela Beringa, Poljaka koji je preživio Holokaust, rođenog 1909. godine. Beringovu ženu i djecu ubili su nacisti, no on je na kraju preko Iraka pobjegao u Izrael.

Prije nego što je preminuo 1972. godine, Bering se oženio i imao još djece. On je violinu prosljedio jednom od svojih sinova, Yitzhaku Beringu, koji danas ima 76. godina i živi u Petah Tikvi, a on ju je pak dao svom prijatelju, Becku.

“Čim sam čuo da Agam svira violinu, znao sam da ova posebna violina mora pripasti njoj”, rekao je Beck. “Od trenutka kada se vratila u Izrael, učinio sam sve što sam mogao da dođem do nje”, dodao je.

I Yitzhak Bering je došao poslušati kako Agam svira na violini njegova oca, te je podijelio priču o tome kako se njegov otac brinuo za violinu i nosio je sve do Izraela.

“Kada sam vidio da violina ponovno proizvodi zvukove, osjetio sam da je njezin vlasnik, koji je bio orkestralni violinist, oživio”, rekao je Bering.

Agam Berger je u listopadu 2023. godine oteo Hamas dok je bila na dužnosti časnice IDF-a za nadzor. U zatočeništvu je provela 482 dana a oslobođena je u sklopu dogovora o primirju 30. siječnja 2025. godine.

Talentirana violinistkinja, Agam od osme godine svira violinu u sklopu glazbenog programa u njezinom rodnom gradu Holonu. U Holonu se također bavila dobrotvornim radom s djecom s posebnim potrebama i problemima s učenjem. Agam ima sestru blizanku, te još jednu mlađu sestru i mlađeg brata. Nakon srednje škole, upisala je vojnu akademiju u želji da da svoj doprinos sigurnosti Izraela.

Agam je odrasla u tradicionalnoj židovskoj obitelji u kojoj su se njegovale židovske vrijednosti i tradicije a kazala je da joj je njezina vjera pomogla da izdrži sve nedaće i muke zatočeništva.

ARGENTINSKI PREDSJEDNIK NAJAVIO DEKLASIFIKACIJU NACISTIČKIH DOSJEA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Argentinski predsjednik Javier Milei najavio je nedavno da Argentina kani deklasificirati vladine arhive vezane uz dolazak nacista nakon Drugog svjetskog rata i time baciti svjetlo i na mrežu njihovih pomagača u toj latinoameričkoj zemlji. Uz podatke o zločincima i njihovom bijegu pred pravdom, o bankovnim računima i transakcijama, novoobjavljeni dosjei mogli bi dati i bolji uvid u razmjere lokalne potpore koja je omogućila preseljenje nacista u Argentinu i njihov ostanak u toj zemlji. Bjegunci iz Europe, koji su koristili tzv. ‘štakorske linije’, a stigli su najčešće preko Italije i Španjolske, našli su dom u Argentini koristeći uglavnom lažne identitete i uživajući neslužbenu zaštitu desettljećima.

Mileijeva odluka uslijedila je nakon sastanka u predsjedničkoj palači 17. veljače s američkim republikanskim senatorom Steveom Dainesom, saveznikom predsjednika Donalda Trumpa i zgovornikom javnog pristupa dokumentima. Milei je obećao i dužnosnicima Centra Simon Wiesenthal svoju suradnju u odobravanju pristupa arhivima.

Potez inače prilično kontroverznog argentinskog šefa države trebao bi omogućiti i znanstvenicima ali i javnosti, pristup

povijesnim dosjeima. “Predsjednik je naložio da se objave svi relevantni dokumenti iz bilo koje državne institucije jer nema razloga da budu klasificirani”, rekao je šef kabineta predsjednika Guillermo Francos.

Povjesničari procjenjuju da je Argentina pružila utočište za oko 5.000 nacističkih ratnih zločinaca, uključujući

ozloglašene naciste poput ‘mastermin-da’ Holokausta Adolfa Eichmanna i ‘anđela smrti’ Josefa Mengelea. Mnogi od bjegunaca stigli su u godinama odmah nakon rata, tijekom prve vlade Juana Dominga Peróna, i skrivali su se od pravosuđa desettljećima.

Eichmann, jedan od glavnih arhitekata ‘konačnog rješenja’, došao je u

Argentinu 1950. pod lažnim imenom Ricardo Klement, koristeći jednu u nizu međunarodnih ruta za bijeg. Živio je diskretno u Buenos Airesu do 1960. kada ga je izraelski Mossad pokupio na ulici i odveo u Izrael gdje mu je suđeno i gdje je pogubljen. Mengele se naselio u Argentinu 1949. pod imenom Helmut Gregor i tamo živio desetljeće prije nego što je pobjegao u Paragvaj, pa kasnije u Brazil, gdje je i umro 1979. godine. Bivši SS komandant Erich Priebke, odgovoran za masakr u Ardeatinskim jamama u Italiji, također je živio u Argentini, preciznije u Barilocheu, od 1948. do uhićenja 1990-ih i izručenja Italiji.

Neki od zločinaca iz NDH također su našli svoje mjesto u Argentini. Među ustašama koji su pobjegli iz Hrvatske nakon sloma endehazije bili su i poglavnik Ante Pavelić i Dinko Šakić, jedno vrijeme zapovjednik Jasenovca i Stare Gradiške. Pavelić se nakon neuspjelog atentata preselio u Španjolsku gdje je umro 1959. te je pokopan u Madridu. Šakić, koji je u Argentinu stigao 1947. godine, izručen je 1998. Hrvatskoj gdje je godinu dana kasnije osuđen. Umro je u zatvorskoj bolnici 2008. godine.

Rute za bijeg omogućile su tisućama nacista da pobjegnu u zemlje poput Švicarske, Argentine i Meksika, ali i Kanade i SAD-a. Neki od dokumenata također bi mogli otkriti kako su SAD koristile te mreže za tajno premještanje nacističkih znanstvenika preko Atlantika, uključivši ih u glavne vojne i medicinske programe i programe svemirskog istraživanja.

Deklasificirani materijali bit će pohranjeni u argentinskom državnom arhivu i dostupni javnosti i za akademsko istraživanje. Možda će i hrvatskim znanstvenicima biti zanimljivi za proučavanje.

Javier Milei je za argentinskog predsjednika izabran u prosincu 2023. godine, a poznat je po ekscentričnom ponašanju i radikalnim i provokativnim izjavama

koje su i privlačile i polarizirale javnost. Odgojen je kao katolik, ali je također poznato da ga privlači judaizam te je jasno istaknuo svoju namjeru da se preobradi nakon što napusti dužnost — smatra naime da je funkcija predsjednika nespojiva s nekim židovskim pravilima.

Milei redovito uči s rabinom, citirao je židovske priče i tekstove na više službenih događaja, uključujući i tijekom inauguracije. Redovito proučava Toru, prisustvuje večeri za šabat i rekao je da mu je možda najvažniji savjetnik njegov rabin. Objavljivao je hebrejske stihove iz Tore na društvenim mrežama, putovao je u inozemstvo kako bi se susreo s rabinima, nazvao Mojsija inspiracijom. Njegova rastuća odanost židovskoj vjeri također je počela utjecati na argentinsku politiku jer je zemlja postala snažan branitelj Izraela te proglasila Hamas terorističkom organizacijom. Svog osobnog rabina Shimona Axela Wahnisha imenovao je veleposlanikom u Izraelu.

Mileijevo prihvaćanje judaizma naišlo je na pomiješane reakcije argentinske židovske zajednice. Rabin Alejandro Avruj, koji vodi konzervativnu sinagogu u Buenos Airesu, rekao je da je Milei dobrodošla promjena. Neki drugi argentinski Židovi ne slažu se s njim. Ravnatelj muzeja Anne Frank u Buenos Airesu javno je izrazio zabrinutost da bi Mileijeva kritika Hamasa mogla ponovno učiniti Argentinu, odnosno tamošnju židovsku zajednicu, metom terorističkih napada.

Argentina, zemlja od 46 milijuna stanovnika, ima najveću židovsku populaciju u Latinskoj Americi, s oko 200.000 ljudi koji se deklariraju kao Židovi. Počeli su dolaziti u valovima od kraja 19. stoljeća, a mnogi su potražili utočište i za vrijeme Drugog svjetskog rata.

OPROŠTAJ OD ALFIJA KABILJA (1935. – 2025.)

PIŠE: ANTUN TOMISLAV ŠABAN, GLAVNI TAJNIK HRVATSKOG DRUŠTVO SKLADATELJA

Vjerujem da o Alfijevoj glazbi puno znamo, pa ne bih o njoj ovom prilikom govorio. Rekao bih samo da je bio jedini od nas hrvatskih skladatelja koji je uspješno skladao u praktički svim postojećim žanrovima. Imao je ogromno znanje o glazbi i sjajnu vještinu.

Alfi Kabiljo bio je jedan od samo trojice počasnih članova Hrvatskog društva skladatelja. Od 80 godina koliko Društvo postoji, više od pola vremena aktivno je sudjelovao u njegovu upravljanju. Bio je dopredsjednik pa predsjednik Društva, dulje od dva desetljeća birali smo ga da sudjeluje u radu Upravnog odbora odnosno Predsjedništva.

Sudjelovao je na nebrojenim skupštinama, plenumima, sastancima, donosio važne odluke za Društvo, pa i neke povijesne, sudbonosne, u teškim vremenima. Uz to je desetljećima dolazio na naše koncerte, festivale, priredbe, tribine... općenito, mislim da je malo ljudi na svijetu koji su odslušali više koncerata nego Alfi. Glazba ga je iskreno zanimala i kroz čitav život bila u centru njegova života. Također su ga zanimali kolege: što rade i pišu. Zapravo je Alfi kao rijetko tko stalno iskazivao interes i brigu za kolege i kolege, posebno za

mlade. Kada bi došlo vrijeme za predlaganje godišnjih nagrada Društva, Alfi bi uvijek došao s prijedlozima za svaku pojedinu nagradu. Točno je znao koga predložiti, za koje djelo ili postignuće i zašto. Nitko me češće od njega nije pitao “Što sada pišeš? Kakvi su planovi?” A nisam jedini... Kao mladom skladatelju (i kasnije kao manje mladom) Alfi je često dolazio na izvedbe mojih djela. Uvijek bi komentirao, čestitao, savjetovao... Bez njega bih bio lošiji skladatelj, ili manje skladatelj. Možda uopće ne bih bio skladatelj: upravo Alfi je bio

moj model, prvi kojeg sam od djetinjstva poznavao da piše glazbu i od toga živi. U određenom trenutku sam shvatio da je i to profesija, što je kasnije odredilo moj životni put.

Da bismo Alfijev život i doprinos mogli ispravno razumjeti, potrebno ga je kontekstualizirati. Bio je čovjek vrlo visoke kulture, na iznimnoj civilizacijskoj razini. Takvih ljudi danas gotovo da više i nema. Bio je izdanak građanske, obrazovane obitelji koja je njegovala dobre i lijepe stvari. Doprinos takvih židovskih obitelji

ovom gradu i ovoj zemlji je nemjerljiv, posebno u kulturi! Alfi je od najmlađih dana bio uronjen u umjetnost, u glazbu, u ljepotu. I sada ovdje postavljam pitanje: Koliko je životne snage potrebno da od tog židovskog dječaka koji je preživio užas nacizma, ustaštva, fašizma, (dok mnogi njegovi bližnji nisu!) postane takav nasmijani, vedri čovjek kakav je Alfi bio? Čovjek bez ogorčenja, bez mržnje i vidljivih traumi? Koliki optimist trebaš biti za takav osobni razvoj i preobrazbu? Da nakon svega onog što kao dijete proživiš, postaneš šaljivdžija i zafrikant kako Alfi? Da je mogao birati, Alfi bi možda doista izabrao da umre baš na 1. april pa da i iz toga napravi nekakav štos. Takav je bio Alfi. Čovjek koji je uživao ljepotu: umjetnosti, glazbe, ali i ljepotu vina, dobre hrane. No uz sve to, Alfi je najviše volio

svoju obitelj: svoju Katju, svoju djecu, unuke, praunuke. Bio je za njih uvijek tu, i uvijek im se vraćao.

Ovdje dolazim do još nečeg bitnog: Alfi je rođen u Zagrebu. Puno je putovao, ali tu je uvijek bio njegov dom kome se uvijek vraćao. Nije moralo biti tako, bio je to njegov izbor. Mogao je davno iseliti u Izrael, kao brojni njegovi rođaci. Mogao se svojedobno skrasiti u Kaliforniji, u Hollywoodu. (Tamo se kaže “you don’t go to Hollywood, you are being invited to Hollywood”) E pa Alfija su pozvali u Hollywood, i to ne jednom. Bio je tamo, ali se vratio. Doma u Zagreb. Mogao je živjeti i u Beču gdje mu žive djeca i unuci. Ali ne. Jednom pred skoro 100 godina su Alfijevi roditelji Ašer i Rahela izabrali ovaj grad da izgrade dom. Pola stoljeća prije nego je Alfi uglazbio Britvićeve sti-

hove koje danas svi znamo: “To je tvoja zemlja, tu sagradi dom”. I on je tomu bio vjeran, uvijek se tu vraćao: svome domu, obitelji, svima nama. On je zato naša vrijednost. Trajna vrijednost. I danas će završiti njegov put: sahraniti ćemo ga ovdje na Mirogoju, u našem gradu.

Za kraj jedna lijepa vijest: prije nego što nas je zauvijek napustio, Alfi je (uz stručnu pomoć) uspio dovršiti svoju autobiografiju. Planirali smo je objaviti krajem godine, uz njegov 90. rođendan. Nažalost, morat ćemo to učiniti bez njega. Tako ćemo uz njegovu glazbu i uspomene na njega, imati i autentično svjedočanstvo o jednom čudesnom, iznimnom životu. Hvala mu i na tome.

Komemoracija u kazalištu Komedija

Komemoracija za Alfija Kabilja priređena je u zagrebačkom Kazalištu Komedija, koje je više od pola stoljeća bilo obilježeno njegovom glazbom. Na komemoraciji, na kojoj je bio i predsjednik RH Zoran Milanović, kolege, suradnici i prijatelji oprostili su se od Alfija.

“Mjuzikl ‘Jalta, Jalta’ postao je simbol Komedije. Obitelj Kabiljo nedavno je kazalištu darovala pianino na kojem ga je skladao, sada je izložen u foajeu. Kabiljo je stvorio opus koji spaja političku satiru, humor i nostalgičnu atmosferu Zagreba, ostavivši neizbrisiv trag u hrvatskom glazbenom kazalištu”, istaknuo je ravnatelj Miljenko Puljić te dodao da je “Jalta, Jalta” je od praizvedbe 1971. u Zagrebu izvedena više od 1500 puta u interpretaciji različitih kazališta i njihovih ansambala te je preveden na njemački, talijanski i norveški jezik.

“Netko će Jaltu, Jaltu doživjeti kao bajku, a netko nadrealistički, no svi se slažu kako je to djelo za sva vremena. Njegove humanističke poruke prenijele su se u popularnoj kulturi i ispunile srce ljudi”, dodao je ravnatelj.

Ansambl Kazališta Komedija je na kraju komemoracije izveo pjesmu “Neka cijeli ovaj svijet” iz mjuzikla “Jalta, Jalta”.

Doviđenja, Alfi!

O našem Alfiju puno smo puta pisali u Ha-Kolu, predstavljali njegov život, njegovo nevjerojatno umjetničko djelo dovoljno za nekoliko života. Nakon vijesti o Alfijevom odlasku mediji su pisali o već poznatim i manje poznatim detaljima iz njegova života i rada.

Za židovsku zajednicu u Hrvatskoj Alfi nije bio samo veliki umjetnik i skladatelj,

on je bio jedan od nas. Vjerujem da ga većina članova židovske zajednice i nije doživljavala kao velikana hrvatske i židovske kulturne scene već kao “našeg Alfija”. Jer Alfi je i bio tako jednostavan. Alfi je jako volio čitati Ha-Kol. Vrlo često, gotovo nakon svakog broja, poslao bi mi mail ili bi me nazvao da mi kaže samo kratko: “Još jedan odličan broj!”. I pozvao me da dođem jednu subotu pored “Jelačićplatza” na kamenice i čašu pjenušca.

Nedostajat će nam naš Alfi, nadam se da igra tenis na nekoj “zelenoj i mirisnoj livadi iz sna”.

Zihrono livraha!
Nataša

IMPRESUM: GLAVNA UREDNICA: NATAŠA BARAC / UREDNIŠTVO: SANJA ZORIČIĆ-TABAKOVIĆ, ZORAN MIRKOVIĆ, NATAŠA BARAC, TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / BROJ IZDANJA: HA-KOL 189. / OŽUJAK-TRAVANJ-SVIBANJ 2025. / ADAR / NISAN / IJAR / SIVAN 5785. / OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK: TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ / IZDAVAČ: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB / PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB P.P. 986 / TEL: 385 149 22 692 / FAX: 385 1 49 22 694 / E-MAIL: JCZ@ZG.T-COM.HR / ZA IZDAVAČA: DR. OGNJEN KRAUS / ISSN 1332-5892 / IZLAŽENJE HAKOLA FINANCIJSKI POTPOMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE / PRETPLATA U TUZEMSTVU: 20 EURA GODIŠNJE, ZA INOZEMSTVO 35 EURA, NA ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10000 ZAGREB, BROJ: 1101504155, IBAN: HR6423600001101504155 U KORIST ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, A IZ INOZEMSTVA: ACCONT OWNER: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, BANK: ZAGREBAČKA BANKA D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10 000 ZAGREB / ACCOUNT NUMBER: 1500260173 / IBAN: HR4923600001500260173 / SWIFT: ZABHR2X / TISAK: OFF SET TISAK NP GTO D.O.O

בטאון קהילת יהודי קרואטיה | GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ

